

“การอธิษฐาน” ในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ: การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์
และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา



เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
มิถุนายน ๒๕๕๙

“การอธิษฐาน” ในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ: การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์
และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา



เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

มิถุนายน ๒๕๕๙

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

“การอธิษฐาน” ในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ: การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์
และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา



เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
มิถุนายน ๒๕๕๙

พิชชกร ปะทะวัง. (๒๕๕๙). “การอธิษฐาน” ในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ: การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา. ปริญญาโท ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุภัค มหาวรากร.

ปริญญาโทฉบับนี้มุ่งศึกษาลักษณะของการอธิษฐาน และความสัมพันธ์ของการอธิษฐานกับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนาในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ อันจะแสดงให้เห็นความสำคัญและคุณค่าของการอธิษฐานที่สอดคล้องกับลักษณะของตัวบทวรรณคดี

ผลการวิจัยพบว่าลักษณะของการอธิษฐานในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ มี ๒ ลักษณะ คือ การอธิษฐานที่มุ่งเหตุ และการอธิษฐานที่มุ่งผล ซึ่งเป็นลักษณะที่พบได้ทั้งในตัวละครพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ การอธิษฐานที่มุ่งเหตุประกอบด้วย อธิษฐานบารมี การตั้งเจตนารมณ์ทำทาน การตั้งเจตนารมณ์รักษาศีล และการตั้งเจตนาอยู่ในโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ ส่วนการอธิษฐานที่มุ่งผลประกอบด้วย การตั้งเจตนาขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาล การกระทำสักการะให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง และการตั้งเจตนาขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์บันดาล การอธิษฐานแต่ละลักษณะดังกล่าวมานี้ล้วนมีส่วนสัมพันธ์กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา กล่าวคือ การอธิษฐานสัมพันธ์กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ ๕ ลักษณะ ได้แก่ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาภินิหารหรือบุญญาธิการ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่รักและน่าเลื่อมใสยิ่งของสรรพสัตว์ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความเป็นกัลยาณบุุคคล และการแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความกตัญญูเป็นเลิศ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ทั้ง ๕ ลักษณะนี้ เอื้อต่อการเสริมสร้างศรัทธาในศาสดาได้เป็นอย่างดี ส่วนความสัมพันธ์กับการนำเสนอสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา พบ ๓ ลักษณะ ได้แก่ การแสดงสารัตถธรรมเรื่องการประกอบกุศลกรรม การแสดงสารัตถธรรมเรื่องสังสารวัฏ และการแสดงสารัตถธรรมเรื่องนิพพาน ซึ่งล้วนเป็นสารัตถธรรมสำคัญทางพุทธศาสนาที่มนุษย์พึงตระหนักรู้และนำไปประพฤติปฏิบัติ อันจะทำให้พ้นจากความทุกข์

การปรากฏความสัมพันธ์ของการอธิษฐานกับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา สะท้อนถึงความสำคัญและคุณค่าของการอธิษฐานที่ได้รับการสร้างสรรค์ไว้ในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ทั้งในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ “ชาตก” และเป็นส่วนหนึ่งของ “วรรณคดีพุทธศาสนา”

“ADHIṬṬHĀNA” IN PAÑÑĀSA JĀTAKA IN THE THAI NATIONAL LIBRARY VERSION:
TECHNIQUES IN PRESENTING CHARACTERISTICS OF THE BODHISATTVA AND
BUDDHIST DHARMA.



Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the
Master of Arts Degree in Thai
at Srinakharinwirot University

June 2016

Phitchathorn Pathawang. (2016). *“Adhiṭṭhāna” in Paññāsa Jātaka in the Thai National Library version: Techniques in presenting characteristics of the Bodhisattva and Buddhist dharma*. Master thesis, M.A. (Thai). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee: Asst. Prof. Dr. Supak Mahavarakorn.

The study aims to examine characteristics of “Adhiṭṭhāna” in Paññāsa Jātaka in the Thai National Library version and the relationship between “Adhiṭṭhāna” in Paññāsa Jātaka of this version and presenting characteristics of the Bodhisattva and Buddhist dharma in order to demonstrate the importance and value of “Adhiṭṭhāna” corresponding to literary texts.

It is found that “Adhiṭṭhāna” in Paññāsa Jātaka is divided into 2 types: “Adhiṭṭhāna” emphasizing cause and “Adhiṭṭhāna” emphasizing result. These “Adhiṭṭhāna” are found both in the bodhisattva and in other characters. “Adhiṭṭhāna” emphasizing cause includes Adhiṭṭhānapāramī and intention to donate and to conduct under the bodhisattva’s precepts: on the contrary, “Adhiṭṭhāna” emphasizing result includes intention to ask for some result by virtue of goodness, doing some act of truth for some result, and intention to ask for some result by relying on god or sanctity. These types of “Adhiṭṭhāna” are related to presenting characteristics of the Bodhisattva and Buddhist dharma. In other words, “Adhiṭṭhāna” is involved with the presentation of the bodhisattva in 5 characteristics. That is “The bodhisattva being willful is a Buddha”, “The bodhisattva has such power that giving all wantages or has considerably the virtue”, “The bodhisattva is precious and respectable”, “The bodhisattva is a commoner” and “The bodhisattva is extremely grateful.” These presentations can plentifully reinforce faith in Buddha. In addition, the relationship between “Adhiṭṭhāna” and presenting the Buddhist dharma can be categorized into 3 types: Kusala-karm, Saṃsāra, and Nirvana. These are important Buddhist dharma which people should be conscious of and apply to behavior in order to be released from all sorrow.

The relationship between “Adhiṭṭhāna” and presenting characteristics of the Bodhisattva and Buddhist dharma indicates that significance and value of “Adhiṭṭhāna” created in Paññāsa Jātaka in the Thai National Library version is one part of Jātaka and Buddhist literature.

ปริญญานิพนธ์

เรื่อง

“การอธิษฐาน” ในปัญญาสาตกถบัพหอสุมุคแห่งชาติ: การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์

และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา

ของ

พิชชกร ปะทะวัง

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....รักษาการแทนคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.ปรินทร์ ชัยวิสุทธิทางกูร)

วันที่.....เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๙

อาจารย์ที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

.....ที่ปรึกษา

.....ประธาน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุภัค มหาวรรกร)

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์)

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุภัค มหาวรรกร)

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาทิตย์ ชีวณิชย์กุล)

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย
จาก

มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี

ประกาศคุณูปการ

“นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส” ข้าพเจ้าขอขอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ยังกมลสันดานสัตว์โลกให้พ้นจากทุกข์ภัยด้วยพระธรรมอันประเสริฐ

วิหารไม่สามารถสร้างได้โดยปราศจากเสาวิหารฉันใด งานวิจัยเรื่องนี้ก็ไม่อาจสำเร็จผลได้โดยปราศจากครูอาจารย์ผู้กรุณาเกื้อกูลฉันนั้น

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุภัค มหาวรากร อาจารย์ที่ปรึกษา ปรินญาณิพนธ์ ครูผู้สละเวลาอันมีค่า ทูมเทร่างกายและแรงใจเปี่ยมเพาะพุทธิปัญญา ตลอดจนอบรมจริยาของผู้วิจัยด้วยเมตตาธรรมบริสุทธิ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล คณะกรรมการสอบปากเปล่าปรินญาณิพนธ์ ครูผู้กรุณาชี้แนะและให้กำลังใจในการแก้ไขปรับปรุงปรินญาณิพนธ์จนสำเร็จลุล่วง

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อภิรักษ์ณี เกษมผลกุล รองศาสตราจารย์ ดร.ดวงเด่น บุญปก อาจารย์ ดร.พรธาดา สุวัธนนิช อาจารย์ ดร.นิธอร พรอำไพสกุล และครูบาอาจารย์ด้านภาษาไทยทุกท่านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ด้านภาษาและวรรณคดีไทย อันเป็นขุมคลังทางปัญญาให้ผู้วิจัยสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไม่รู้สิ้น

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ที่ได้มอบทุนการวิจัยอันเป็นประโยชน์ยิ่งต่อการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้

ผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณบุญณดา วรศักดิ์พร ร้อยเอกหญิงศิริรัตน์ บุญเขียว คุณหนึ่งฤทัย ปานแก้ว คุณจรรยาวรรณ จรัสจรรยาฤทธิ์ คุณนริศรา หาสนาม และคุณพลากร กิจบำรุง ซึ่งมีน้ำใจแห่งกัลยามิตรให้แก่ผู้วิจัยเสมอมา

“กาย” และ “จิต” อันเข้มแข็งตั้งมั่นของผู้วิจัย ตราบเท่าทุกวันนี้ จะเกิดขึ้นไม่ได้หากขาดผู้ให้กำเนิดอย่างแม่และพ่อ ที่คอยโอบอุ้มประคับประคองชีวิตทั้งในยามสุขและยามทุกข์ ผู้วิจัยกราบแม่และพ่อสุดหัวใจ

พิชชธร ปะทะวัง

สารบัญ

บทที่

หน้า

๑ บทนำ.....	๑
ภูมิหลัง.....	๑
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	๔
ความสำคัญของการวิจัย.....	๕
ขอบเขตของการวิจัย.....	๕
นิยามศัพท์.....	๖
วิธีดำเนินการวิจัย.....	๗
๒ แนวคิดเรื่องอิฐฐานและสถานภาพการศึกษาปัญญาสชาดกในประเทศไทย.....	๘
แนวคิดเรื่องอิฐฐาน.....	๘
ความหมายของคำ “อิฐฐาน”.....	๙
การอิฐฐานในวัฒนธรรมไทย.....	๑๖
สถานภาพการศึกษาปัญญาสชาดกในประเทศไทย.....	๒๒
การศึกษาเชิงประวัติ.....	๒๕
ประวัติผู้แต่งและการแต่ง.....	๒๕
แหล่งที่มาของเนื้อเรื่อง.....	๒๗
การศึกษาองค์ประกอบของวรรณกรรม.....	๒๘
โครงเรื่องของนิทานในปัญญาสชาดก.....	๒๘
แนวคิดที่ปรากฏในปัญญาสชาดก.....	๓๐
๓ ลักษณะของการอิฐฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ.....	๓๒
การอิฐฐานที่มุ่งเหตุ.....	๓๒
อิฐฐานบารมี.....	๓๓
การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรเจ้า.....	๓๓
การตั้งใจมั่นบำเพ็ญทาน.....	๓๕
การตั้งใจมั่นบำเพ็ญศีล.....	๔๐

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

๓ (ต่อ)

การตั้งใจมั่นทำทาน.....	๔๕
การตั้งใจมั่นรักษาศีล.....	๔๗
การตั้งใจมั่นอยู่ในโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์.....	๔๙
การอธิษฐานที่มุ่งผล.....	๕๒
การตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาล.....	๕๒
การตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากภัยอันตราย.....	๕๓
การตั้งใจมั่นขอให้สมหวังในความรัก	๕๖
การตั้งใจมั่นขอให้ได้รับเกียรติยศชื่อเสียงหรือการยอมรับนับถือ	๕๘
การตั้งใจมั่นขอให้มีทรัพย์สินเงินทองมั่งคั่งหรือพ้นจากความยากจน.....	๕๙
การตั้งใจมั่นขอให้มีคุณสมบัติทางกายที่เป็นเลิศ.....	๖๐
การตั้งใจมั่นขอให้มีสถานภาพทางสังคมระดับสูง.....	๖๒
การตั้งใจมั่นขอให้ได้บรรลุนิพพาน.....	๖๓
การกระทำสังกิริยาให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง.....	๖๕
การกระทำสังกิริยาให้เกิดผลบางอย่างเพื่อให้สามารถบำเพ็ญบารมี ต่อไปได้.....	๖๗
การกระทำสังกิริยาให้รอดพ้นจากภัยอันตราย	๗๑
การกระทำสังกิริยาให้พ้นจากความตาย	๗๓
การกระทำสังกิริยาให้สมหวังในความรัก.....	๗๕
การกระทำสังกิริยาให้มีบุตรเพื่อสืบราชบัลลังก์.....	๗๗
การตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจเทวดา หรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์บันดาล.....	๘๐
การตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากภัยอันตราย.....	๘๐
การตั้งใจมั่นขอให้ได้พบผู้มีบุญญาธิการที่จะเป็นกษัตริย์.....	๘๒
การตั้งใจมั่นขอให้สมหวังในความรัก.....	๘๓

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

๔ ความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา.....๘๖	
ความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับการนำเสนอ ภาพพระโพธิสัตว์.....๘๖	
การแสดงผลภาพพระโพธิสัตว์ผู้มั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้า.....๘๖	
การแสดงผลภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาภินิหารและบุญญาธิการ.....๙๖	
การแสดงผลภาพพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่รักและน่าเลื่อมใสยิ่งของสรรพสัตว์.....๙๙	
การแสดงผลภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความเป็นกัลยาณบุุคคล.....๑๐๑	
การแสดงผลภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความกตัญญูเป็นเลิศ.....๑๐๓	
ความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับการนำเสนอ สารัตถธรรมทางพุทธศาสนา.....๑๐๕	
การแสดงผลสารัตถธรรมเรื่องการประกอบกุศลกรรม.....๑๐๕	
การแสดงผลสารัตถธรรมเรื่องการทำทาน.....๑๐๖	
การแสดงผลสารัตถธรรมเรื่องการรักษาศีล.....๑๑๒	
การแสดงผลสารัตถธรรมเรื่องความกตัญญู.....๑๑๔	
การแสดงผลสารัตถธรรมเรื่องปัญญา.....๑๑๕	
การแสดงผลสารัตถธรรมเรื่องสังสารวัฏ.....๑๑๘	
การแสดงผลสารัตถธรรมเรื่องนิพพาน.....๑๒๒	
๕ สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....๑๓๑	
สรุปผลการวิจัย.....๑๓๑	
อภิปรายผลการวิจัย.....๑๓๗	
ข้อเสนอแนะ.....๑๓๘	
บรรณานุกรม.....๑๓๙	
ประวัติย่อผู้วิจัย.....๑๔๖	

บัญชีตาราง

ตาราง

หน้า

๑	แสดงอิฐฐานบารมีที่ปรากฏในชาดกแต่ละกลุ่มในปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ.....	๔๔
๒	แสดงการตั้งใจมั่นทำทานที่ปรากฏในชาดกแต่ละกลุ่มในปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ.....	๔๖
๓	แสดงการตั้งใจมั่นรักษาศีลที่ปรากฏในชาดกแต่ละกลุ่มในปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ.....	๔๘
๔	แสดงการตั้งใจมั่นอยู่ในโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกแต่ละกลุ่ม ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ.....	๕๑
๕	แสดงการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาลที่ปรากฏใน ชาดกแต่ละกลุ่มในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ.....	๖๔
๖	แสดงการกระทำสักการียาให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งที่ปรากฏในชาดกแต่ละกลุ่ม ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ.....	๗๙
๗	แสดงการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ดีกว่า ศักดิ์สิทธิ์บันดาลที่ปรากฏในชาดกแต่ละกลุ่มในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ.....	๘๕
๘	แสดงเนื้อหาของ การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าที่มีการกล่าวปฏิเสฐสมบัติ ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ.....	๘๘

บทที่ ๑

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณคดีชาตก เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาประเภทหนึ่ง มีเนื้อหาแสดงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในแต่ละชาติก่อนจะเป็นพระพุทธเจ้า^๑ ซึ่งครอบคลุมไปถึงการแสดงให้เห็นลักษณะหรือภาพของพระโพธิสัตว์ทั้งภายในและภายนอกก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นอกจากนี้ชาตกยังมุ่งถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนทางศาสนาในฐานะวรรณคดีพุทธศาสนา^๒

ปัญญาชาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ เป็นวรรณคดีชาตกชุดหนึ่ง เกิดจากการรวบรวมชาตกนอกนิบาตจำนวนทั้งสิ้น ๖๑ เรื่อง^๓ เข้าไว้ด้วยกัน ชาตกแต่ละเรื่องมีเนื้อหาสาระที่เป็นเอกเทศต่อกัน และมีความหลากหลาย

อย่างไรก็ดีในความหลากหลายและเป็นเอกเทศนี้ เห็นได้ว่าเนื้อหาของชาตกในปัญญาชาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ มักปรากฏลักษณะร่วมกันประการหนึ่ง คือการแสดงความตั้งใจมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเรื่องใดเรื่องหนึ่งของตัวละคร หรือเรียกว่า “อธิษฐาน”^๔ ซึ่งการอธิษฐานที่ปรากฏให้เห็นเหล่านี้ พบว่าสามารถแสดงให้เห็นลักษณะหรือภาพของพระโพธิสัตว์ได้เป็นอย่างดี และสัมพันธ์กับการนำเสนอสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับความเป็นวรรณคดีชาตก

การอธิษฐานที่พบในปัญญาชาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ปรากฏให้เห็นผ่านตัวละครจำนวนมาก ทั้งตัวละครที่เป็นพระโพธิสัตว์และตัวละครอื่น พระโพธิสัตว์มักปรากฏการอธิษฐานแสดงความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในลักษณะของการตั้งปณิธาน เช่นพระเจ้าสิริจุฑามณีโพธิสัตว์ในสิริจุฑามณีชาตก (๗) อธิษฐานขณะทำทานว่า

ข้าแต่เทพดาเจ้าทั้งหลายผู้เจริญ ข้าพเจ้าได้บริจาคตัวให้เป็นทานครั้งนี้ จะปรารถนาสมบัติมนุษย์สมบัติอินทร์พรหมแลบรมจักรพรรดิก็หาไม่ และจะปรารถนาปัจเจกพุทธสมบัติแลสาวกสมบัติหาบมิได้ ขอให้เป็นปัจจัยแก่พระสัพพัญญุตญาณสิ่งเดียวเท่านั้น เมื่อสำเร็จพระสัพพัญญุตญาณแล้ว จะช่วยปลดปล่อยสัตว์โลกให้พ้นจากสังสารทุกข์ ด้วยประการฉะนี้^๕

^๑ สุกัญญา สุจนายา. (๒๕๕๕). วรรณคดีนิทานไทย. หน้า ๒๕.

^๒ พิสิทธิ์ กอบบุญ. (๒๕๔๘). ปุจฉา-วิสัชนา: กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา. หน้า ๒.

^๓ ดูรายชื่อชาตกในปัญญาชาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติทั้ง ๖๑ เรื่อง ได้ที่หัวข้อ “ขอบเขตของการวิจัย”

^๔ ดูความหมายของคำ “อธิษฐาน” เพิ่มเติมในบทที่ ๒

^๕ ปัญญาชาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๒๐๗.

การอธิษฐานดังกล่าว เป็นการอธิษฐานหรือการตั้งใจมั่นในทางที่จะนำไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณ^๑ หรือเป็นพระพุทเจ้า ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า อธิษฐานบารมี^๒ ซึ่งเป็นหนึ่งในทศบารมี^๓ ที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญก่อนการเป็นพระพุทเจ้า การปรากฏการอธิษฐานเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า อันเป็นลักษณะหรือภาพของพระโพธิสัตว์ที่นำไปสู่การเสริมสร้างความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนา

นอกจากนี้เมื่อพิจารณาการอธิษฐานข้างต้น เห็นได้ว่าปรากฏความคิดเรื่องผลแห่งทาน และการข้ามพ้น “สังสารทุกข์” ซึ่งก็คือ “นิพพาน” อันเป็นหลักคำสอนหรือสัจธรรมสูงสุดทางพุทธศาสนา ความคิดเรื่องนิพพานในการอธิษฐานลักษณะเดียวกันนี้ ยังปรากฏในการอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ในชาดกอีกหลายเรื่อง เช่น รัตนปโชตชาดก (๔) ธรรมโศกตกชาดก (๑๘) และสุรูปชาดก (๒๖) โดยมีคำกล่าวของพระโพธิสัตว์ขณะอธิษฐานที่แสดงให้เห็นว่าการหลงอยู่ในกิเลสตัณหาเป็นความทุกข์เหมือนกับการเวียนว่ายอยู่ในห้วงน้ำ “จตุรโฆสมสงสาร”^๔ “แม่น้ำ กล่าวคือ ราคะ โทสะ โมหะ”^๕ ซึ่งมีแต่จะจมและเป็นมรณภัยในที่สุด หนทางเดียวที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์เหล่านี้ได้ คือการข้ามพ้นถึงฝั่งคือ “พระนฤพานอันเกษมนิราศภัย”^๕

อย่างไรก็ดี การอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ในปัญญาชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ นอกจากจะปรากฏในลักษณะของอธิษฐานบารมีแล้ว พระโพธิสัตว์ในชาดกหลายเรื่องยัง “อธิษฐาน” ตามวิสัยของปุถุชน เช่น การอธิษฐานขอให้ลาภสักการะเกิดขึ้น ดังการอธิษฐานของพระโพธิสัตว์สิริธรเศรษฐีในสิริธรชาดก (๑๐) อธิษฐานให้ได้ลาภสักการะ โดยอ้างอำนาจบุญคือการได้ถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งบันดาล ความว่า “หากว่าอานิสงส์ทานของเรามีจริงแล้วไซ้ร ขอให้ลาภเกิดปรากฏแก่เราในชาตินี้เทอญ”^๖ ครั้นสิ้นคำอธิษฐาน ลาภสักการะก็ปรากฏขึ้น ดังมีความว่า

...ณ ทันใดนั้น ด้วยอำนาจผลทานของพระบรมโพธิสัตว์ เรือนเก่าก็หายไป ปราสาททองอันเต็มไปด้วยแก้วเจ็ดประการเกิดแทนขึ้นใหม่ ...ขณะนั้นทิพโภชนาหารก็บันดาลเกิดมีขึ้นเต็มถาดทอง ...เมื่อพระบรมโพธิสัตว์บริโภคเสร็จแล้ว จึงให้ชนบริวารประมาณร้อยแลพันบริโภคทิพโภชนาหาร ทิพโภชนาหาร นั้นหาหมดสิ้นไปไม่ กลับทิพโภชนนั้นหอมฟุ้งทั่วไปทั้งพระนคร มนุษยนิกรพากันมาดู

^๑ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (๒๕๒๔). *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท*. หน้า ๕๖.

^๒ ดูเพิ่มเติมในบทที่ ๒

^๓ ทศบารมี หรือบารมี ๑๐ ประการ ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ชันติบารมี ศัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี

^๔ *ปัญญาชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑*. (๒๕๕๔). หน้า ๔๐๓.

^๕ *ปัญญาชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒*. (๒๕๕๔). หน้า ๒๒.

^๖ *เล่มเดิม*. (๒๕๕๔). หน้า ๑๕๒.

^๗ *แหล่งเดิม*. หน้า ๒๖๔.

สุวรรณปราสาท แล้วสรรเสริญเป็นโกลาหล หมูนิกรชนเห็นสมบัติพระมหาสัตว์แล้วไม่อาจดำรงตนอยู่ได้ พวกกันยกมือประนมไหว้แล้วกล่าวว่า ข้าแต่ท่านมหาเศรษฐี ข้าพเจ้าทั้งหลายนี้ขออนุโมทนาในดีต่อทานของท่าน แล้วชวนกันโบกธงส่งเสียงร้องสาธุการสนั่นกันไป... ในขณะนั้นเทพดาในชั้นกามาพจรสวรรค์ ชวนกันโปรยทิพปุปผา พระยานาคก็นำมาซึ่งแก้วเจ็ดประการ ทำว้มนวนกัประทานทิพภูษา ทำว้มหาพรหมก็นำเอว้ร่มมากางกั้น ทำสักการะเป็นธรรมาบูชาแก่พระมหาสัตว์ พระเจ้าพรหมทัต^{*}ไม่อาจอดกลั้นอยู่ได้ พระราชทานให้กฤษณ์และสตรกับราชธิดีก็นารีสวยสดอย่างละร้อยเป็นธรรมาบูชาแก่พระมหาบุรุษ^๑

ลาภสักการะที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากดังตัวอย่างข้างต้น สำเร็จได้เพราะอำนาจบุญที่พระโพธิสัตว์ได้กระทำ ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการมีบุญญาภิหาร^{**} อันเป็นภาพของพระโพธิสัตว์ลักษณะหนึ่ง ซึ่งส่งผลให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาเป็นสำคัญ เช่นเดียวกับภาพการเป็นผู้มีบุญญาธิการ^{***} ของพระโพธิสัตว์ที่เกิดขึ้นจากการอธิษฐานของตัวละครอื่น คือการอธิษฐานที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสวงหาผู้มีบุญ ซึ่งพระโพธิสัตว์มักจะเป็นผู้มีบุญผู้นั้น เช่น ดังปรากฏในนวนวนชาดก (๔๙) พระราชาเมืองกาสิกสวรรคตโดยไม่มีรัชทายาทสืบราชบัลลังก์ พระนางภักจาผู้เป็นมเหสีจึงอธิษฐานพร้อมด้วยพล่อยราชธิดีเลี้ยงหายเพื่อหาผู้มีบุญญาธิการที่จะเป็นกษัตริย์ปกครองบ้านเมืองของตน ดังความว่า “ถ้าผู้ใดมีบุญญาธิการอาจครองราชสมบัติในเมืองนี้ได้ ขอให้บุษยราชธิดีตรงไปยังสำนักผู้นั้นเถิด”^๒ จากนั้นราชธิดีก็แล่นตรงไปยังสถานที่ที่นวนวนโพธิสัตว์บรรทมหลับอยู่ กระทำประทักษิณ^{****} สามรอบ แล้วจรดงอนราชธิดีลงแทบพระบาทพระโพธิสัตว์ ณ สถานที่แห่งนั้น อันเป็นการสะท้อนให้เห็นภาพการเป็นผู้มีบุญญาธิการของพระโพธิสัตว์ตามคำอธิษฐานของพระนางภักจา และนั่นย่อมแสดงให้เห็นว่านอกจากการอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ การอธิษฐานของตัวละครอื่นก็มีส่วนสัมพันธ์กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์เช่นกัน ตลอดจนถึงสัมพันธ์กับการสื่อสารวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาด้วย ดังเห็นได้ชัดเจนจากการอธิษฐานของภรรยาพระโพธิสัตว์ในจันทเสนชาดก (๔๒) ซึ่งอธิษฐานมุ่งผลให้ตนมีรูปโฉมงดงามเป็นพิเศษใน “ภพภายหลัง” ดังปรากฏความว่า

^{*} พระเจ้าพรหมทัต เป็นพระราชาปกครองเมืองที่พระโพธิสัตว์อาศัยอยู่ คือเมืองพาราณสี

^๑ บุญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้าเดิม.

^{**} บุญญาภิหาร หมายถึงบุญที่ทำให้สำเร็จได้ตามความปรารถนา (ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. หน้า ๖๗๗.)

^{***} บุญญาธิการ หมายถึงบุญที่ได้กระทำไว้มากยิ่ง (ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. หน้า ๖๗๗.)

^๒ บุญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๓. (๒๕๕๔). หน้า ๑๔.

^{****} ประทักษิณ หมายถึงการเวียนขวา เพื่อให้เกิดสิริมงคล หรือประกอบความเป็นสิริมงคล

ด้วยเดชะกุศลที่ข้าพเจ้าสละกาย ให้สามีนำมาขายแล้วแลได้ปิดทองพระพุทธรูปในกาลนี้ ไปในภพ
 ภายหน้า ขอให้ข้าพเจ้ามีสีกายอันงามดุจสีทองคำธรรมชาติ แลมีรัศมีกายอันโอภาสสว่างไปในทิศ
 ทั้งปวง ให้สมดังปณิธานปรารถนาของข้าพเจ้าในกาลนี้^๑

การอธิษฐานข้างต้น มีลักษณะมุ่งให้เกิดผล “ข้ามภพข้ามชาติ” อันเป็นการสะท้อนความคิด
 ความเชื่อเรื่องการมีภพนี้และภพหน้า ซึ่งเป็นลักษณะของความคิดเกี่ยวกับการเวียนว่ายใน
 “สังสารวัฏ” นอกจากนี้การปรากฏผลสำเร็จของการอธิษฐานที่เกิดจากการมี “กุศลที่... สละกายให้
 สามีนำมาขายแล้วแลได้ปิดทองพระพุทธรูป” เป็นปัจจัยเกื้อหนุน ยังสื่อแนวคิดเรื่องผลหรือประโยชน์
 แห่งการประกอบกุศลกรรม ในที่นี้คือทาน ดังความว่า

...นางมีพระสิริรูปเป็นที่นำมาซึ่งความยินดี ทั้งประกอบด้วยสรรพลักษณะอันอุดมควรเชยชมให้เกิด
 ความปลื้มใจ มีฉวีวรรณอันผ่องใสเปรียบดังนางเทพอัปสรก็ปานกัน รัศมีกายของนางนั้นสว่างโอภาส
 ประมาณได้วาหนึ่งใน ๔ ทิศ ด้วยอานุภาพแห่งบุญที่นางได้ปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากร^๒

ภาพพระโพธิสัตว์และสาวิตถธรรมทางพุทธศาสนาที่ปรากฏผ่านการอธิษฐานดังกล่าวมานี้
 เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า “การอธิษฐาน” นอกจากจะเป็นพฤติกรรมหนึ่งของตัวละครที่ปรากฏให้เห็น
 ร่วมกันในเรื่องของชาดกแต่ละเรื่องที่มีความหลากหลาย การอธิษฐานเหล่านี้ยังมีบทบาทสัมพันธ์กับ
 การถ่ายทอดสาระสำคัญที่สอดคล้องกับลักษณะของตัวบทวรรณคดี อย่างไรก็ดี นอกจากการอธิษฐานดังที่
 กล่าวมาข้างต้น ในชาดกชุดปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติยังปรากฏการอธิษฐานของตัวละคร
 อีกจำนวนมาก กอปรด้วยลักษณะอันหลากหลาย ด้วยเหตุนี้จึงมาสู่การศึกษาวิจัยภาพรวมของ
 ลักษณะการอธิษฐาน ตลอดจนความสัมพันธ์กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสาวิตถธรรมทาง
 พุทธศาสนา อันจะสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของการอธิษฐานที่ได้รับการสร้างสรรค์ไว้
 ในชาดกชุดปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติได้เป็นอย่างดี

ความมุ่งหมายของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาลักษณะของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ
๒. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับ
 การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสาวิตถธรรมทางพุทธศาสนา

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๓๐๘.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๓๑๐.

ความสำคัญของการวิจัย

การศึกษาความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสาร์ตถธรรมทางพุทธศาสนา จะทำให้เห็นบทบาทของการอธิษฐานที่มีต่อการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และการสื่อ “ธรรม” ในพุทธศาสนา ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของพฤติกรรมอธิษฐานที่ปรากฏในปัญญาสชาดกฉบับดังกล่าว

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาจากปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ฉบับพิมพ์ครั้งล่าสุด พ.ศ. ๒๕๕๔ ภาคภาษาไทย-บาลี โดยมูลนิธิอมสินเพื่อสังคม เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ ซึ่งได้รับการชำระและตรวจทานกับต้นฉบับเดิมอย่างละเอียดจากนักวิชาการหลายท่าน มีจำนวน ๔ เล่ม เล่มที่ ๑ ประกอบด้วยชาดก ๒๕ เรื่อง เล่มที่ ๒ ประกอบด้วยชาดก ๒๕ เรื่อง เล่มที่ ๓ ประกอบด้วยชาดก ๖ เรื่อง เล่มที่ ๔ ประกอบด้วยชาดก ๕ เรื่อง รวมชาดกจำนวนทั้งสิ้น ๖๑ เรื่อง ดังรายชื่อต่อไปนี้

- | | |
|---------------------------|------------------------------|
| ๑. สมุททโมสชาดก (๑) | ๒. สุธินชาดก (๒) |
| ๓. สุธนูชาดก (๓) | ๔. รัตนปโชตชาดก (๔) |
| ๕. สิริวิบุลยิตติชาดก (๕) | ๖. วิบุลราชชาดก (๖) |
| ๗. สิริจุทามณิชาดก (๗) | ๘. จันทรราชชาดก (๘) |
| ๙. สุภมิตตชาดก (๙) | ๑๐. สิริธรรชาดก (๑๐) |
| ๑๑. ทูลกบัณทิตชาดก (๑๑) | ๑๒. อาทิตชาดก (๑๒) |
| ๑๓. ทุกัมมานิกชาดก (๑๓) | ๑๔. มหาสุรเสนชาดก (๑๔) |
| ๑๕. สุวรรณกุมารชาดก (๑๕) | ๑๖. กนกวรรณราชชาดก (๑๖) |
| ๑๗. วิริยบัณทิตชาดก (๑๗) | ๑๘. ธรรมโสณทกชาดก (๑๘) |
| ๑๙. สุทัสนชาดก (๑๙) | ๒๐. วัฏฏังคุลีราชชาดก (๒๐) |
| ๒๑. ไปราณกบิลราชชาดก (๒๑) | ๒๒. ธรรมิกบัณทิตราชชาดก (๒๒) |
| ๒๓. จาคทานชาดก (๒๓) | ๒๔. ธรรมราชชาดก (๒๔) |
| ๒๕. นรชีวชาดก (๒๕) | ๒๖. สุรูปชาดก (๒๖) |
| ๒๗. มหาปทุมชาดก (๒๗) | ๒๘. ภัณฑาคารชาดก (๒๘) |
| ๒๙. พหลาคาวิชาดก (๒๙) | ๓๐. เสตบัณทิตชาดก (๓๐) |

- | | |
|------------------------------|---------------------------|
| ๓๑. ปุปผชาดก (๓๑) | ๓๒. พาวาณสิริราชชาดก (๓๒) |
| ๓๓. พรหมโสมสราชชาดก (๓๓) | ๓๔. เทวรุกขกุมารชาดก (๓๔) |
| ๓๕. สลภชาดก (๓๕) | ๓๖. สิทธิสารชาดก (๓๖) |
| ๓๗. นรชิวกัจฉินทนานชาดก (๓๗) | ๓๘. อติเทวราชชาดก (๓๘) |
| ๓๙. ปาจิตตกุมารชาดก (๓๙) | ๔๐. สรรพสิทธิชาดก (๔๐) |
| ๔๑. สังขปัตตชาดก (๔๑) | ๔๒. จันทเสนชาดก (๔๒) |
| ๔๓. สุวรรณกัจฉปชาดก (๔๓) | ๔๔. สีโสธชาดก (๔๔) |
| ๔๕. วรวงสชาดก (๔๕) | ๔๖. อรินทมชาดก (๔๖) |
| ๔๗. รกเสนชาดก (๔๗) | ๔๘. สุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) |
| ๔๙. วนาวนชาดก (๔๙) | ๕๐. พากุลชาดก (๕๐) |
| ๕๑. โสณันทชาดก (๕๑) | ๕๒. สีหนาทชาดก (๕๒) |
| ๕๓. สุวรรณสังขชาดก (๕๓) | ๕๔. สุรัพพชาดก (๕๔) |
| ๕๕. เทวณิชาดก (๕๕) | ๕๖. สุวรรณกัจฉปชาดก (๕๖) |
| ๕๗. สุบินชาดก (๕๗) | ๕๘. สุวรรณวงสชาดก (๕๘) |
| ๕๙. วรุษชาดก (๕๙) | ๖๐. สิริสาชาดก (๖๐) |
| ๖๑. จันทคารชาดก (๖๑) | |

อนึ่งสำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใส่หมายเลขในวงเล็บต่อท้ายชื่อชาดกแต่ละเรื่องเพื่อแสดงลำดับของชาดกที่ปรากฏในต้นฉบับที่นำมาศึกษาวิจัย ในลักษณะที่ต่อเนื่องกันตั้งแต่ชาดกลำดับแรกในเล่มที่หนึ่ง ไปจนถึงลำดับสุดท้ายของเล่มที่สี่

นิยามศัพท์

๑. “อธิษฐาน” หมายถึงการตั้งใจมั่น ซึ่งมีทั้งการตั้งใจมั่นที่มุ่งเหตุ เรียกว่า “อธิษฐานที่มุ่งเหตุ” คือการตั้งใจมั่นกระทำเหตุเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่ปรารถนา และการตั้งใจมั่นที่มุ่งผล เรียกว่า “อธิษฐานที่มุ่งผล” คือการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลโดยอาศัยเหตุ เช่น ผลบุญ อำนาจเทวดา ฯลฯ บันดาล

๒. “อธิษฐานบารมี” หมายถึงการตั้งใจมั่นในแนวทางที่จะบรรลุความเป็นพระพุทธรเจ้าของพระโพธิสัตว์ เป็นลักษณะการอธิษฐานที่มุ่งเหตุ

๓. “ภาพพระโพธิสัตว์” หมายถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ ทั้งลักษณะภายในและลักษณะภายนอก อาจเป็นได้ทั้งรูปธรรมและนามธรรม

๔. “สารัตถธรรมทางพุทธศาสนา” หมายถึงหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนา

วิธีดำเนินการวิจัย

๑. ค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัญญาสชาดกและการอธิษฐาน
๒. ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลพฤติกรรมอธิษฐานของตัวละครที่ปรากฏในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ เพื่อให้ทราบถึงลักษณะของพฤติกรรมอธิษฐาน และความสัมพันธ์กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และการสื่อสารธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา
๓. รวบรวมและเรียบเรียงผลการศึกษาที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูล นำเสนอด้วยวิธีพรรณนา-วิเคราะห์



บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องอิชฺฐานและสถานภาพการศึกษาปัญญาสชาดก ในประเทศไทย

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาแนวคิดเรื่องอิชฺฐานและสถานภาพการศึกษาปัญญาสชาดกในประเทศไทย เพื่อทบทวนองค์ความรู้อันจะเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยเรื่องนี้

๒.๑ แนวคิดเรื่องอิชฺฐาน

การอิชฺฐานเป็นพฤติกรรมที่ปรากฏในหลายวัฒนธรรม หลายบริบท ทั้งยังเป็นข้อมูลที่มีความน่าสนใจ ได้รับการศึกษาในหลายแง่มุม

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงศึกษาทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมี “อิชฺฐาน” เป็นหนึ่งในบารมี ๑๐ ประการหรือ “ทศบารมี” งานวิจัยเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นว่าอิชฺฐานบารมี เป็นบารมีหนึ่งที่พระโพธิสัตว์พึงบำเพ็ญเพื่อการบรรลุพระโพธิญาณหรือเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และอิชฺฐานบารมีมีความหมายหรือลักษณะที่ปรากฏร่วมกันในคัมภีร์พุทธวงศ์และอปทาน คือการตั้งใจมั่นที่จะประพฤติปฏิบัติดำเนินชีวิตไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณ^๑

งานวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน ของประพนธ์ อัครวิรุฬหการ ได้ศึกษา “อิชฺฐาน” หรือ “อิชฺฐานบารมี” ในฐานะธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อความเป็นพระพุทธรเจ้า จากการศึกษาเห็นได้ว่าอิชฺฐานบารมีในคัมภีร์เถรวาทเป็นบารมีที่ปรากฏเฉพาะเถรวาทบาลี ซึ่งเป็นการนำธรรมเบื้องต้นที่สุดของโพธิสัตว์จรรยาคือ “ปณิธาน” เข้าไปรวมอยู่ด้วย และอิชฺฐานบารมีในเถรวาทบาลีสอดคล้องกับ “ประณิธานปารมิตา” ในคัมภีร์มหายาน เพราะ “อิชฺฐาน” และ “ประณิธาน” มีความหมายเช่นเดียวกัน คือการตั้งใจมั่นที่จะเป็นพระพุทธรเจ้า^๒

บทความวิจัยเรื่อง “อุดมคติแห่งความสุขในสมัยสุโขทัย : ภาพสะท้อนจากจารึก”^๓ ของอิงอร สุพันธุ์วณิช ซึ่งศึกษาทัศนะเรื่องความสุขที่เป็นอุดมคติของคนในสมัยสุโขทัยผ่านคำอิชฺฐานที่ปรากฏในจารึกร่วมสมัย ผลการศึกษาเห็นได้ว่าความสุขที่เป็นอุดมคติของคนในสมัยนั้นเป็นเรื่องโลกุตรสุข

^๑ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (๒๕๒๔). *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท*.

^๒ ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ. (๒๕๔๖). *โพธิสัตว์จรรยาคือ มรรคาเพื่อมหาน*.

^๓ อิงอร สุพันธุ์วณิช. (๒๕๕๑). *อุดมคติแห่งความสุขในสมัยสุโขทัย : ภาพสะท้อนจากจารึก*. รัก ทุกข์ สุข โศก ในงานวรรณกรรมไทย : ภาพสะท้อนสังคมจากอดีตสู่ปัจจุบัน. หน้า ๑-๒๔.

งานวิจัยของพระมหาวนัส กตสาโร (ทิมน์ม) เรื่องการศึกษาวิเคราะห์อิทธิฐานบารมีในพระพุทธานุภาพ^๑ มุ่งศึกษาความสำคัญของอิทธิฐานบารมี และการบำเพ็ญอิทธิฐานบารมีของพระโพธิสัตว์ ผลการศึกษาพบว่าอิทธิฐานบารมีมีความสำคัญในฐานะที่เป็นแรงขับเคลื่อนและกำลังใจในการฝ่าอุปสรรคเพื่อนำไปสู่ความสำเร็จ และเป็นบารมีที่มีความสำคัญต่อบารมีอื่นๆ ของพระโพธิสัตว์ ในฐานะที่เป็นสิ่งกระตุ้นเตือนให้การบำเพ็ญบารมีอย่างอื่นดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

งานวิจัยเรื่องการศึกษาแนวคิดเรื่องอิทธิฐานบารมีในคัมภีร์พระพุทธานุภาพ^๒ ของสุภาพร พรมเถื่อน ศึกษาการบำเพ็ญอิทธิฐานบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุภาพ และนำเสนอวิธีการประยุกต์ใช้อิทธิฐานบารมีเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ทำให้เห็นได้ว่าการบำเพ็ญอิทธิฐานบารมีของพระโพธิสัตว์เกิดขึ้นทั้งก่อนและหลังได้รับพุทธพยากรณ์ และสามารถนำไปใช้พัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และการศึกษา

และวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบการอธิษฐานจิตในทัศนะรอนดาเบิร์นกับพระพุทธานุภาพ^๓ ของไพโรจน์ ปัญจวรรณท์ ศึกษาเปรียบเทียบการอธิษฐานจิตตามแนวทางของรอนดาเบิร์นในหนังสือเดอะซีเคร็ตกับพุทธศาสนาว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร ผลการศึกษาประการสำคัญพบว่าแม้การอธิษฐานที่ปรากฏในข้อมูลทั้งสองกลุ่มจะมุ่งกระทำเพื่อความสำเร็จเรื่องต่างๆ ในชีวิตเหมือนกัน แต่การอธิษฐานจิตในทางพุทธศาสนา ยังมุ่งใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนาตนในการยกระดับไปสู่ “บุญ” หรือ “ธรรมะ” ที่สูงยิ่งขึ้น

สำหรับแนวคิดเรื่องอิทธิฐานที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในบทนี้ มี ๒ ประเด็น ได้แก่ ความหมายของคำ “อิทธิฐาน” และการอธิษฐานที่ปรากฏในวัฒนธรรมไทย ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายของคำ “อิทธิฐาน”

“อิทธิฐาน” เป็นคำที่มีรูปศัพท์มาจากภาษาสันสกฤต ภาษาบาลีใช้ว่า “อิทธิฐาน” ประกอบศัพท์จาก สฺฐา ธาตุ หมายถึง “ยืน ตั้ง ดำรง”^๔

ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้นิยามความหมายของคำ “อิทธิฐาน” ไว้ว่า

^๑ พระมหาวนัส กตสาโร (ทิมน์ม). (๒๕๕๒). การศึกษาวิเคราะห์อิทธิฐานบารมีในพระพุทธานุภาพ.

^๒ สุภาพร พรมเถื่อน. (๒๕๕๔). การศึกษาแนวคิดเรื่องอิทธิฐานบารมีในคัมภีร์พระพุทธานุภาพ.

^๓ ไพโรจน์ ปัญจวรรณท์. (๒๕๕๖). การศึกษาเปรียบเทียบการอธิษฐานจิตในทัศนะรอนดาเบิร์นกับพระพุทธานุภาพ.

^๔ พระมหาหิตพงศ์ อุตุตมปัญญา. (๒๕๕๖). ไวยากรณ์บาลีเบื้องต้น. หน้า ๑๒๖.

ความตั้งใจมั่น, การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว, ความตั้งใจมั่นแน่วแน่ที่จะทำการให้สำเร็จจุดหมาย, ความตั้งใจ
หนักแน่นเด็ดเดี่ยวว่าจะกระทำการนั้นๆ ให้สำเร็จ และมั่นคงแน่วแน่ในทางดำเนินและจุดหมาย
ของตน”^๑

ส่วนพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ปรากฏความหมายของคำ
“อธิษฐาน” ว่า

การตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ตั้งจิตปรารถนา หรือตั้งจิตขอร้องต่อสิ่งที่ตนถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เพื่อผล
อย่างใดอย่างหนึ่ง^๒

จากความหมายของคำ “อธิษฐาน” ที่ปรากฏในพจนานุกรมข้างต้น เห็นได้ว่ามีทั้งส่วนที่เหมือน
และต่างกัน โดยส่วนที่เหมือนกัน คือความหมายที่ว่า “อธิษฐาน” เป็นการตั้งใจมั่นหรือมุ่งในสิ่งใด
สิ่งหนึ่ง ส่วนส่วนที่ต่างกัน คือสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ตั้งใจมั่น กล่าวคือ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับ
ประมวลศัพท์ มุ่งเน้นไปที่เหตุ คือการตั้งใจมั่นกระทำเหตุเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่ปรารถนา หรือ
เรียกว่า “การอธิษฐานที่มุ่งเหตุ” ส่วนพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ มุ่งเน้นไป
ที่ผล คือการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผล โดยอาศัยเหตุ เช่น ผลบุญ อำนาจเทวดา ความสัจ เป็นต้น หรือ
เรียกว่า “การอธิษฐานที่มุ่งผล” ดังนั้น “อธิษฐาน” หรือการอธิษฐานจึงหมายถึงการตั้งใจมั่น ซึ่งมีทั้ง
การอธิษฐานที่มุ่งเหตุและการอธิษฐานที่มุ่งผล

การตั้งใจมั่นกระทำเหตุเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่ปรารถนา หรือ “การอธิษฐานที่มุ่งเหตุ” เป็น
ลักษณะความหมายของคำ “อธิษฐาน” ที่สืบเนื่องมาแต่คัมภีร์พุทธศาสนา เช่น พระวินัยปิฎก ปรากฏ
คำว่า “อธิษฐานอุโบสถ” คือการกำหนดใจหรือตั้งใจว่า “อชฺช เม อุโปสโก” แปลว่า “วันนี้เป็นวันอุโบสถ
ของเรา”^๓ ซึ่งเป็นการอธิษฐานที่มุ่งเหตุเพื่อการรักษาวินัยสงฆ์ ในกรณีที่ไม่สามารถกระทำปาติโมกข์
หรือปาริสุทฺธิอุโบสถได้ และยังมีความหมายครอบคลุมคำ “อธิษฐานบารมี” ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

“อธิษฐานบารมี” เป็นลักษณะหนึ่งของการอธิษฐานที่มุ่งเหตุ คัมภีร์พุทธวงศ์ได้อธิบาย
ลักษณะของอธิษฐานบารมีเชิงเปรียบเทียบไว้ว่า

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๔๘๖ .

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. หน้า ๑๓๖๗.

^๓ มหาภูมิบาลวิทยาลั. (๒๕๔๓). อุโปสถขันธกะ อรรถกถาอัชฌเมสนา. พระวินัยปิฎกและอรรถกถา แปล มหาวรรค เล่ม ๔
ภาค ๑. หน้า ๔๗๑.

ภูเขาหินไม่หวั่นไหว ตั้งมั่นดีแล้ว ย่อมไม่ไหวด้วยลมแรงกล้า ย่อมตั้งอยู่ในฐานของตนนั้นเองฉันใด ถึงตัวท่านก็งไม่หวั่นไหวในอธิษฐานบารมีทุกเมื่อฉันนั้นเหมือนกัน ถึงฝั่งแห่งอธิษฐานบารมีแล้ว ก็จัก บรรลุพระสัมโพธิญาณได้^๑

จากคำอธิบายข้างต้น อธิษฐานบารมีคือการตั้งใจมั่นที่จะประพฤติปฏิบัติดำเนินชีวิตไปสู่ จุดหมายคือการบรรลุพระโพธิญาณ^๒ หรือการตั้งมั่นในมรรคาที่จะนำไปสู่การเป็นพระพุทธเจ้า อันเป็น การอธิษฐานกระทำเหตุเพื่อการได้บรรลุพระโพธิญาณหรือเป็นพระพุทธเจ้า

อธิษฐานบารมี เป็นบารมีหนึ่งในทศบารมี หรือเรียกว่า พุทธการกรรม ๑๐ ประการ คือธรรมะ ที่ทำให้บุคคลผู้บำเพ็ญเป็นพระพุทธเจ้า^๓ ประกอบด้วย ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญา- บารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ใน**นิทานกถา อรรถกถาพุทธวงศ์ จริยาปิฎก และปฐมสมโพธิกถา** เมื่อกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของ พระโพธิสัตว์ ได้ยกตัวอย่างเรื่องมุคปากชาดก (มุคผักขจิริยา/ มุคผักกบัณฑิต/ เตมียชาดก) เพื่อ เชื่อมโยงให้เห็นถึงการบำเพ็ญอธิษฐานบารมีของพระโพธิสัตว์ ใน**นิทานกถา** จัปตอนที่พระเตมีย อธิษฐานวัตร กระทำตนเป็นคนง่อย หูหนวก และเป็นใบ้ เพื่อเป้าหมายคือการบรรลุ “พระสัพพัญญุต- ญาณ” เป็นอธิษฐานบารมี ดังนี้

มารดาบิดาได้เป็นที่เกลียดชังของเรา ทั้งยศใหญ่เราก็ได้เกลียดชัง แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รัก ของเราเพราะฉะนั้นเราจึงอธิษฐานวัตร^๔

เช่นเดียวกับที่ปรากฏใน**อรรถกถาพุทธวงศ์** ดังความว่า

มารดาบิดาไม่เป็นที่เกลียดชังของเรา ตัวก็ไม่เป็นที่เกลียดชังของเรา พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของ เรา เพราะฉะนั้นเราจึงอธิษฐานวัตร^๕

ใน**ปฐมสมโพธิกถา** นอกจากจะยกตัวอย่างเรื่องมุคปากชาดกเพื่อเชื่อมโยงกับอธิษฐานบารมี ยังยกตัวอย่างเรื่องกุกกุชาดกและมาตังคชาดก ซึ่งเป็นชาดกที่ปรากฏพฤติกรรมอธิษฐานที่มุ่งเหตุของ

^๑ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่ม ๙ ภาค ๒*. หน้า ๒๗๔.

^๒ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (๒๕๒๔). *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท*. หน้า ๕๖.

^๓ ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. (๒๕๔๖). *โพธิสัตว์จรริยา: มรรคาเพื่อมหาชน*. หน้า ๑๖๓.

^๔ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑*. หน้า ๗๙.

^๕ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่ม ๙ ภาค ๒*. หน้า ๑๕๖

พระโพธิสัตว์ กล่าวคือกุกุรชาดก พระโพธิสัตว์แสดงพฤติกรรมอธิษฐานขณะเดินทางเข้าเฝ้าพระราชา พระองค์หนึ่ง เพื่อช่วยเหลือญาติพี่น้องให้พ้นภัย ดังความว่า

พระโพธิสัตว์นั้นปลดปล่อยญาติทั้งหลายให้เบาใจ แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายอย่ากลัว เราจักนำความไม่มีภัยมาให้แก่ท่านทั้งหลาย พวกท่านจงอยู่ที่นี้แหละ จนกว่าเราจะได้เฝ้าพระราชา แล้วรำพึงถึงบารมี กระทำเมตตาทวนาให้เป็นปุเรจาริกไปในเบื้องหน้า แล้วอธิษฐานว่า ใครๆ ยายาได้สามารถ ขว้างก้อนดิน หรือไม้ค้อนเบี่ยงเบนเรา ผู้เดียวเท่านั้น เข้าไปภายในพระนคร^๑

ส่วนมาตังคชาดก ปราภฏการอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ ๓ ครั้ง ครั้งแรกเป็นการอธิษฐานไม่ยอมลุกจากสถานที่ที่นอนอยู่จนกว่าจะได้หญิงผู้หนึ่งเป็นภรรยา ครั้งที่สองอธิษฐานให้รอยเท้าขณะเดินบนพื้นดินปรากฏอย่างสม่ำเสมอ และครั้งที่สามอธิษฐานให้ไม้สีฟันลอยไปติดอยู่ที่ฐานของดาบสชาติมันต์ การอธิษฐานที่ปรากฏในกุกุรชาดกและมาตังคชาดกดังกล่าวมานี้ เป็นการอธิษฐานที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่การสั่งสอนธรรม อันแสดงออกถึงการมีปัญญาหรือปัญญาบารมี ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อการบรรลุพระโพธิญาณ จัดเป็นอธิษฐานบารมีและการอธิษฐานที่มุ่งเหตุ

นอกจากนี้ อธิษฐานบารมียังหมายรวมถึงการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธานุเจ้า^๒ หรือการตั้งใจปรารถนาพระโพธิญาณของพระโพธิสัตว์ อันแสดงถึงความตั้งใจมั่นที่จะเป็นพระพุทธานุเจ้า^๓ หรือความตั้งใจมั่นจะกระทำการเพื่อเป็นพระพุทธานุเจ้า ซึ่งอยู่ในมรรคาที่จะนำไปสู่จุดหมายคือการบรรลุพระโพธิญาณ ตัวอย่างเนื้อหาการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธานุเจ้า เช่น สุมะธดาบสตั้งปณิธานเป็นพระพุทธานุเจ้าว่า

...ด้วยอธิการบารมีนี้ ที่เราทำในพระพุทธานุเจ้าผู้เป็นบุรุษสูงสุด เราบรรลุพระสัพพัญญุตญาณก็จะมีหมู่ชนเป็นอันมากให้ข้ามโอฆสงสาร. เราจักตัดกระแสสังสารวัฏ กำจัดภพ ๓ แล้วขึ้นสู่ธรรมนาวา ยังโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามโอฆสงสาร^๔

และอกิตติดาบสตั้งปณิธานเป็นพระพุทธานุเจ้า ความว่า

^๑ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑. หน้า ๒๗๗.

^๒ ประพจน์ อิศวโรฬการ. (๒๕๔๖). โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อมหาชน. หน้า ๑๗๙, ๑๘๐.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๒๒๐.

^๔ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่ม ๙ ภาค ๒. หน้า ๒๖๑-๒๖๒.

พระดาบส์ที่ตั้งจิตอธิษฐานว่า ด้วยทานนั้นเรามีได้ปรารถนาลาภสักการะและความสรรเสริญ ไม่ปรารถนาสมบัติจักรพรรดิ ไม่ปรารถนาสักกสมบัติ ไม่ปรารถนาพรหมสมบัติ ไม่ปรารถนาสาวก โภธิญาณ ไม่ปรารถนาปัจเจกโพธิญาณ ที่แท้ขอทานของเราเนี่ยจึงเป็นปัจจัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ เกิด^๑

ส่วนการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผล โดยอาศัยเหตุ เช่น ฝนบุญ อำนาจเทวดา ฯลฯ หรือ “การอธิษฐานที่มุ่งผล” เป็นลักษณะของการอธิษฐานที่ผู้อธิษฐานมีเป้าหมายสิ่งใดก็ตั้งใจมั่นให้สิ่งนั้น ปรากฏขึ้น ดังปรากฏในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เอตทัคคบาลี ว่าด้วยประวัติพระอุบลวรรณาเถรี กล่าวถึงนางอุบลวรรณาปรารถนาจะให้ตนมีผิวพรรณเหมือนสีของดอกอุบลขาบทุกๆ ชาติ จึงอธิษฐาน ให้เกิดผลตามความปรารถนา โดยอาศัยเหตุคือการถวายดอกบัวขาบแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นปัจจัย ความว่า

เมื่อพระปัจเจกพุทธะทุกองค์นั่งอย่างนั้นแล้ว หญิงนั้นก็ถวายสักการะที่จัดไว้สำหรับพระปัจเจกพุทธะ ๘ องค์ จนเพียงพอเท่าพระปัจเจกพุทธะ ๕๐๐ องค์ แล้วจึงนำเอาดอกอุบลขาบทั้ง ๘ ดอก ที่อยู่ในมือ วางไว้แทบเท้าของพระปัจเจกพุทธะที่นิมนต์มาเท่านั้น กล่าวอธิษฐานว่าท่านเจ้าข้าขอผิวกายของดิฉัน จงเป็นประดุจผิวภายในห้องดอกอุบลขาบเหล่านี้ ในสถานที่ที่ดิฉันเกิดแล้วเกิดอีกนะเจ้าข้า.^๒

ในนิราศเมืองเพชร สุนทรภู่ปรารถนาจะได้ “แหวนแทนทรง” และ “แพรซึ่งหอม” จึงอธิษฐาน ให้ได้ในสิ่งที่ปรารถนา โดยอาศัยอำนาจการปฏิบัติบูชาพระพุทธรูปสำริดองค์หนึ่งบนศาล ความว่า

ได้สรนน้ำชำระพระสัมฤทธิ์	ถวายรูปเทียนอุทิศพิษฐาน
ขอเดชพระสัมฤทธิ์ พิสดาร	ท่านเชี่ยวชาญเชิญช่วยด้วยสักครั้ง
ให้ได้แหวนแทนทรงสักวงหนึ่ง	กับแพรซึ่งหอมหมื่นให้สมหวัง... ^๓

นอกจากนี้ “สักกิริยา” หรือ “การกระทำสักจจะ”^๔ คือการตั้งใจมั่นแน่ว ให้เกิดสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดย อ่างเอาสักจจะ (ความสัก/ ความจริง) ของตนเป็นกำลังอำนาจ บางแห่งเรียกว่า “สักจาธิษฐาน” หรือ

^๑ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๙ ภาค ๓. หน้า ๔๓.

^๒ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต-ทุกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๒. หน้า ๒๒.

^๓ กรมศิลปากร. (๒๕๕๐). ชีวิตและผลงานของสุนทรภู่. หน้า ๓๓๕.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (๒๕๕๗). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย. หน้า ๙๖๘.

^๕ “การตั้งใจมั่นแน่ว” คือลักษณะของการอธิษฐาน

“สัตยาธิษฐาน”^๑ เป็นลักษณะของการอธิษฐานที่มุ่งผลอีกลักษณะหนึ่ง พบได้ในอรรถกถาชาดกหลายเรื่อง

ในอรรถกถาสวรรณสามชาดก พระโพธิสัตว์สวรรณสามต้องศรอาบยาพิษของท้าวปิลยักษจนสลบ มารดาและบิดาของพระโพธิสัตว์ รวมถึงนางพสุนธรีเทพธิดา จึงกระทำสักการียาให้พระโพธิสัตว์ฟื้น โดยอ้างการกระทำที่เป็นจริงหรือเรื่องที่เป็นจริงต่างๆ เช่น การเป็นผู้ “ประพติยาเกรงต่อท่านผู้เจริญในสกุล” ของพระโพธิสัตว์สวรรณสาม เป็นอำนาจบันดาล ดังปรากฏความต่อไปนี้

ลำดับนั้น ฤๅษีณัฏฐมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ เมื่อบ่นเพื่อเป็นหนักหนา ก็เอามืออังที่อก พระโพธิสัตว์พิจารณาความอบอุ่น คิดว่า ความอบอุ่นของบุตรเรายังเป็นไปอยู่ บุตรเรายังสลบด้วยกำลังยาพิษ เราก็จักกระทำสักการียาแก่บุตรเรา เพื่อถอนพิษออกเสีย คิดฉะนี้แล้วได้กระทำสักการียา.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความซื่อสัตย์ จึงตรัสว่า มารดาผู้ระทมจิตด้วยความโศกถึงบุตร ได้เห็นสามะผู้เป็นบุตรนอนเกลือกเปื้อนด้วยฝุ่นทราย ได้กล่าวคำสัจว่า ลูกสามะนี้ได้เป็นผู้ประพติธรรมเป็นปกติ ได้เป็นผู้ประพติดังพรหมเป็นปกติ ได้เป็นผู้กล่าวคำจริงมาแต่ก่อน ได้เป็นผู้เลี้ยงบิดามารดา ได้เป็นผู้ประพติยาเกรงต่อท่านผู้เจริญในสกุล เป็นผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา โดยความจริงใดๆ ด้วยการกล่าวความจริงนั้นๆ ขอพิษของลูกสามะจงหายไป บุญอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามะกระทำแล้วแก่เราและแก่บิดาของเธอ มีอยู่ ด้วยอำนาจพุทฺธคุณบุญนั้นทั้งหมด ขอพิษของลูกสามะจงหายไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เยน สจฺเจน ได้แก่ ด้วยความจริงใด คือด้วยสภาวะใด. บทว่า ธมฺมจารี ได้แก่ ผู้ประพติธรรมคือกุศลกรรมบถสิบ. บทว่า สจฺจวาที ความว่า ไม่กล่าวมุสาวาท แม้ด้วยการหัวเราะ. บทว่า มาตาเปติโก ความว่า เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน เลี้ยงดูบิดามารดาตลอดคืนวัน. บทว่า กุเล ชฺชฎฺฐาปจฺจาโยโก ความว่า เป็นผู้กระทำสักการียาแก่บิดาเป็นต้นผู้เจริญที่สุด.

เมื่อมารดาทำสักการียาด้วยเจตนาถาอย่างนี้ สามกุมารก็พลกัฏฐกลับนอนต่อไป ลำดับนั้น บิดาคิดว่า ลูกของเรายังมีชีวิตอยู่ เราก็จักทำสักการียาบ้าง จึงได้ทำสักการียาอย่างนั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความซื่อสัตย์ จึงตรัสว่า บิดาผู้ระทมจิตด้วยความโศกถึงบุตร ได้เห็นสามะผู้เป็นบุตรนอนเกลือกเปื้อนด้วยฝุ่นทราย ได้กล่าวคำสัจว่า ลูกสามะนี้ได้เป็นผู้ประพติธรรมเป็นปกติ ได้เป็นผู้ประพติดังพรหมเป็นปกติ ได้เป็นผู้กล่าวคำจริงมาแต่ก่อน ได้เป็นผู้เลี้ยงบิดามารดา ได้เป็นผู้ประพติยาเกรงต่อท่านผู้เจริญในสกุล เป็นผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา โดยความจริงใดๆ ด้วยการกล่าวความจริงนั้นๆ ขอพิษของลูกสามะจงหายไป บุญอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามะกระทำแล้วแก่เราและแก่มารดาของเธอ มีอยู่ ด้วยอำนาจพุทฺธคุณบุญนั้นทั้งหมด ขอพิษของลูกสามะจงหายไป.

เมื่อบิดาทำสักการียาอยู่อย่างนี้ พระมหาสัตว์พลกัฏฐอีกข้างหนึ่งนอนต่อไป ลำดับนั้น เทพธิดาผู้มีนามว่าพสุนธรีได้ทำสักการียาลำดับที่สามแก่พระมหาสัตว์นั้น.

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๔๒๓.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความซื่อสัตย์ จึงตรัสว่า นางพสุนธรีเทพธิดา อันตรธานไปจากภูเขาคันธมาถน์ มากล่าวสัจจวาจาด้วยความเอ็นดูสามกุมารว่า เราอยู่ที่ภูเขาคันธมาถน์ตลอดราตรีนาน ใครๆ อันซึ่งเป็นทริกของเรากว่าสามกุมาร ไม่มี ของหอมกลิ่นแล้ว ด้วยไม้หอมทั้งหมด ณ คันธมาถน์บรรพตมีอยู่ ด้วยสัจจวาจา นี้ ขอพิษของสามกุมารจงหายไป เมื่อฤๅษีทั้งสองบ่นเพื่อรำพันเป็นอันมากน่าสงสาร สามกุมารผู้หนุ่มงดงามน่าทัศนา ก็ลุกขึ้นเร็วพลัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปพพุตยาหิ ตัดบทเป็น ปพพเต อหิ ความว่า เราอยู่ ณ บรรพต. บทว่า วณมยา ได้แก่ กลิ่นแล้วไปด้วยต้นไม้มีกลิ่นหอม ที่ภูเขานั้น ไม่มีต้นไม้อะไรๆ ที่ไม่มีกลิ่นหอมเลย. บทว่า เตสึ ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อฤๅษีทั้งสองนั้นบ่นเพื่อรำพันกันอยู่นั้นแล สามกุมารได้ลุกขึ้นเร็วพลัน ในกาลที่เทพธิดาทำสัจจกิริยาจบลง ความเจ็บป่วยของสามกุมารนั้นได้คลายหายไปเหมือนน้ำกลิ้งจากใบบัว ไม่ปรากฏผลที่ถูกต้องว่า ถูกยิงตรงนี้ ถูกยิง ณ ที่นี้.^๑

ในอรรถกถาปัจจุชาดก พระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นพญาปลาแสดงสัจกิริยาให้ฝนตก เพื่อช่วยเหลือปลาน้อยใหญ่ในบริเวณที่อาศัยอยู่ ให้รอดชีวิตจากเหตุน้ำแห้งขอด ดังมีความว่า

ข้าแต่พระปัทมบุษบงผู้เจริญ ข้าพเจ้าอาศัยหมู่ญาติเดือดร้อนมาก ในเมื่อข้าพเจ้าผู้ทรงศีลลำบากอยู่ ทำไมท่านไม่ช่วยให้ฝนตกลงมาแล้ว ข้าพเจ้าบังเกิดในฐานะที่จะกัดกินพวกเดียวกัน แต่ก็ยังไม่เคยได้ชื่อว่ากัดกินมัจฉาชาติ ตั้งต้นแต่ปลาเล็กแม้มีขนาดเท่าเมล็ดข้าวสาร ถึงสัตว์มีปรางอื่น ๆ เล่า ข้าพเจ้าก็มิได้เคยแก่งปลงชีวิตเลย ด้วยสัจจวาจา นี้ขอท่านจงให้ฝนตกลงมาปลดเปลื้องหมู่ญาติของข้าพเจ้าจากทุกข์เทอญ^๒

น่าสังเกตว่าการกระทำสัจกิริยาของพระโพธิสัตว์ในชาดกเรื่องนี้ ได้รับการเชื่อมโยงหรือจัดเข้าลักษณะการบำเพ็ญสังขารมีของพระโพธิสัตว์ด้วย ดังปรากฏความในปฐมสมโพธิกถา เมื่อกล่าวถึงการบำเพ็ญสังขารมีของพระโพธิสัตว์ก่อนเสวยพระชาติเป็นพระสิทธัตถกุมาร ความว่า “ทรงกระทำสัจกิริยาในชาติเป็นสฤณปฏิกนคฺคฺมนํ จัดเป็นสังขารมี ในชาติเป็นพญามัจฉาปลาช่อนนั้น จัดเป็นสังขารมี...”^๓ ทั้งนี้เนื่องด้วยพิจารณาจาก “สัจจะ” ที่อ้างเป็นกำลังอำนาจในการกระทำสัจกิริยาเป็นสำคัญ

อรรถกถาสีวัราชชาดก หลังจากพระเจ้าสีวัราชสละพระเนตรของพระองค์ให้แก่ผู้ที่มาขอจนพระเนตรบอด ได้กระทำสัจกิริยาให้พระเนตรบังเกิดขึ้น ความว่า

^๑ มหาภูมิบาลวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๒. หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

^๒ มหาภูมิบาลวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๒. หน้า ๒๐๘.

^๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. (๒๕๕๒). ปฐมสมโพธิกถา. หน้า ๓๑.

บรรดาอภิปกทั้งหลาย ผู้มีโคตรต่างๆ กัน มาขอหม่อมฉัน แม้อภิปกคนใดมาขอหม่อมฉัน แม้อภิปกนั้นก็เป็นที่รักแห่งใจของหม่อมฉัน ด้วยการกล่าวคำสัตย์นี้ ขอจักประจักษ์บังเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันเถิด^๑

และในอรรถกถาหาชนกชาดก พระกุมารโปลชนกกระทำสักการียาให้พระองค์พ้นจากเครื่องจองจำ ความว่า

ถ้าข้าพเจ้าก่อเวรต่อพระเชษฐา เครื่องจองจำจงอย่าหลุดจากมือและเท้าของข้าพเจ้า แม้ประตูก็จงอย่าเปิด ถ้าข้าพเจ้ามิได้ก่อเวรต่อพระเชษฐา เครื่องจองจำจงหลุดจากมือและเท้าของข้าพเจ้าแม้ประตูก็จงเปิด^๒

จากที่กล่าวมาในข้างต้น การอธิษฐานจึงมีทั้งการอธิษฐานที่มุ่งเหตุ เช่น อธิษฐานบารมี (รวมถึงการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรเจ้า) และการอธิษฐานที่มุ่งผล เช่น การกระทำสักการียาเพื่อให้ปรากฏผลอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นขอบเขตความหมายของคำ “อธิษฐาน” ที่ผู้วิจัยจะนำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

๒.๑.๒ การอธิษฐานในวัฒนธรรมไทย

ในสังคมไทย การอธิษฐานเป็นพฤติกรรมที่ปรากฏให้เห็นเป็นลายลักษณ์อย่างน้อยที่สุดในสมัยสุโขทัย หลักฐานที่ยืนยันได้คือคำอธิษฐานที่ปรากฏในศิลาจารึกร่วมสมัยซึ่งพบเป็นจำนวนมาก เช่น จารึกเจดีย์พิหาร (อายุประมาณ พ.ศ. ๑๘๕๐-๑๙๐๐) ปรากฏคำอธิษฐานของผู้ที่ถวายกัลปนา^๓ สิ่งของไว้ให้แก่พุทธสถานว่า “...ลบนานูนไ...กมันเปน...ให้ได้เมื่อเกิด)...(เมื่)องฟ้าที่ดี”^๔ จารึกวัดศรีชุม (อายุประมาณ พ.ศ. ๑๙๒๑-๑๙๓๑) พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีต้องการได้ปูนเพื่อก่ออิฐสร้างเจดีย์ครอบพระธาตุ จึงอธิษฐานให้ได้พบโป่งปูน โดยอ้างบุญวาสนาที่จะสำเร็จพระโพธิญาณ ดังความว่า “เมื่อจักสหายปูน ในกลางป่านันหาปูนยากหนักหนา หาปูนมิได้ พระศรีราชจุฬามณีเป็นเจ้า จึงอธิษฐานว่าดังนี้... ภูแลจักได้ตรัสแก่สรรพเทพูเดญาณเป็นพระพุทธรจริงว่าไซ้ จงให้พบปูน”^๕ จารึกวัด

^๑ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๗. หน้า ๗๖.

^๒ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๒. หน้า ๙๒.

^๓ “กัลปนา” คือการถวายที่ดิน สิ่งของ เงินทอง คน สัตว์ และผลประโยชน์อันเกิดจากสิ่งใดก็ตามให้แก่วัดหรือพุทธสถาน เพื่อเป็นการทำนุบำรุงรักษาวัดหรือพุทธสถานนั้นให้ดำรงอยู่ได้ (ศิริสาร เหมือนโพธิ์ ทอง.(๒๕๔๙). การกัลปนาในจารึกสุโขทัย ออยุธยา และธนบุรี-รัตนโกสินทร์. หน้า ๒๖.)

^๔ กรมศิลปากร. (๒๕๔๘). ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย. (อ้างอิงจาก ศิริสาร เหมือนโพธิ์ ทอง.(๒๕๔๙). การกัลปนาในจารึกสุโขทัย ออยุธยา และธนบุรี-รัตนโกสินทร์. หน้า ๒๑๒.)

^๕ กรมศิลปากร. (มปป.). จารึกสมัยสุโขทัย. หน้า ๖๕-๗๓. (อ้างอิงจาก ศิริสาร เหมือนโพธิ์ ทอง.(๒๕๔๙). การกัลปนาในจารึกสุโขทัย ออยุธยา และธนบุรี-รัตนโกสินทร์. หน้า ๑๐๕.)

ปามะม่วง (อายุประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๔) กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ผลบุญที่อาตมาบวชในศาสนาของพระพุทธพระผู้เป็นเจ้าครั้งนี้ อาตมาไม่ยากได้จักรพรรดิสมบัติ อินทสมบัติ พรหมสมบัติ อาตมาอยากขอมอบอาตมา ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อนำสัตว์ทั้งปวงข้ามไตรภพนี้”^๑ หรือในศิลาจารึกป่านางเมะ (อายุประมาณ พ.ศ. ๑๙๓๕-๑๙๔๗) หลังจากที่ทำนางเมะได้ทำการกลับมาแล้ว จึงอธิษฐานให้ตนได้ในสิ่งที่ปรารถนาต่างๆ ความว่า

ขอจุงมีเนื้อตนพรายงามดั่งอ่ำแดงพิสาขาลกอบปรด้วยเบญจกัลปยานี ขอจุงมีชนะแก่เบญจสารธารณ์
ดั่งเมณฑกเศรษฐี ขอจุงมีใจอันศรัทธาดั่งพระมหาเพสสันดร ขอจุงสว่แก่ไตรสรณาคมอันตรกาล
ขอจุงโดยทานอย่ารู้สิ้น ขอจุงโดยทานแล้วอย่ามีใจคิดพ้ออาลัยโคก ขอจุงละเคราะห์จากโทษทุกอัน
ขอจุงมีเผ่าพันธุ์ เทียนย่อมสุขุมยกกทิสดี ขอจุงมีฤทธิเดชาดั่งพระอินทร์ ขอจุงมีเสียงไพเราะดั่งกนิษฐ
กรวิก ขอจุงได้รู้ปฏิสัมมคค์ สรรวิณสักกญาณ ครอบยังอันโกลในสงสารภพนี้ ความอันน่าเชยใจในตน
จุงอย่าให้รู้ให้เห็นสักอันเลย^๒

นอกจากการอธิษฐานที่พบในศิลาจารึกแล้ว ยังพบว่าพฤติกรรมดังกล่าวปรากฏผ่านบริบทอื่นๆ ในสังคมไทย ซึ่งจะได้กล่าวพอสังเขปเพื่อให้เห็นลักษณะสำคัญของการอธิษฐานในวัฒนธรรมไทย ดังต่อไปนี้

ในพระราชพิธีสำคัญของไทย การอธิษฐานเป็นองค์ประกอบหนึ่งของพระราชพิธีจำนวนมาก พระราชพิธีหนึ่งที่เป็นที่รู้จักมาก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา คือพระราชพิธีถือน้ำ “พระพัทธ์” ซึ่งตัดมาจากชื่อเต็มทางขอมเรียกว่าพิธี “พระพัทธ์ประติชญา”^๓ ในพระราชพิธีดังกล่าวมีขั้นตอนที่เรียกว่า “อธิษฐานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา”^๔ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ในหนังสือ **วชิรญาณวิเศษ** ตอนหนึ่งว่า

๑ สติการีย ถ้าจะทำการอธิษฐานเสกน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ให้บัณฑิตยจารย์ผู้เป็นสัพพะเรียนรู้อำนาจที่ในพระพุทธศาสนาภาสามาครึกเข้าใจ จนอ่านบาลีก็รู้เนื้อความได้ อาจตั้งใจไปตามความในพระคาถา ที่จะใช้อ่านสวดเสกอธิษฐาน เป็นการมงคลภาวนาในพิธีนั้น เรียนตำรานี้เล่าคาถา

^๑ กรมศิลปากร. (มปป.). *จารึกสมัยสุโขทัย*. หน้า ๒๓๗. (อ้างอิงจาก ศิริสาร เหมือนโพธิ์ ทอง. (๒๕๔๙). *การกลับนาในจารึกสุโขทัย อยุธยา และธนบุรี-รัตนโกสินทร์*. หน้า ๑๐๕.)

^๒ วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณารักษ์). (๒๕๑๓). *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๗*. หน้า ๓๕-๓๖. (อ้างอิงจาก ศิริสาร เหมือนโพธิ์ ทอง. (๒๕๔๙). *การกลับนาในจารึกสุโขทัย อยุธยา และธนบุรี-รัตนโกสินทร์*. หน้า ๑๐๖.)

^๓ ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (๒๕๔๗). *วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล*. หน้า ๔๐-๔๑.

^๔ “อธิษฐาน” พิมพ์ตามต้นฉบับ

เป็นบาลีให้คล้อง ศึกษาเนื้อความให้เข้าใจ และหัดตั้งสติทำพิธีให้ได้โดยเรียบร้อย จึงจะควรเป็นผู้นำ...
เมื่อทำอธิษฐานน้ำพระพิพัฒสัตยามหาหมงคลมนตร์นี้ไว้ แล้วจะไปเจือจานเพิ่มเติมในน้ำพระพิพัฒสัตยา
ซึ่งชีพอพรหมณ์อ่านอิศรเวท วิศนุมนตร์ แลทำโดยการแทงด้วยพระแสงสำหรับแผ่นดินนั้นก็ได้อ

พระราชพิธีไล่เรือหรือไล่่น้ำ เป็นอีกพระราชพิธีหนึ่งที่ปรากฏการอธิษฐานเช่นกัน โดยมี
อาลักษณ์หรือราชบัณฑิตผู้ประกอบพระราชพิธีเป็นผู้อธิษฐานให้น้ำลด ดังพระบรมราชาธิบายใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับพระราชพิธีดังกล่าว เมื่อครั้งจัดขึ้นในปีเถาะ พ.ศ.
๒๓๗๔ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใน**พระราชพิธีสิบสองเดือน** ความว่า

...การที่ทำนั้นว่าขึ้นไปตั้งประชุมกันที่วัดท้ายเมืองแขวงเมืองนนทบุรี มีอาลักษณ์หรือ
ราชบัณฑิตอ่านคำประกาศ ตั้งสัตยาธิษฐาน นมัสการพระรัตนตรัยและเทพยดา และพระเจ้าแผ่นดิน
ซึ่งนับเป็นสมมติเทพยดา แล้วอ้างความสัตย์ซึ่งได้มีความนับถือต่อเทพยดาทั้งสาม คือวิสุทธิเทพยดา
อุปปาทิกเทพยดา สมมติเทพยดา ขอให้ให้น้ำลดถอยลงไปตามความประสงค์^๑

นอกจากนี้ ยังมีพิธีเสี่ยงทายโดยแทงพระธรรมบท ดังปรากฏในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ขณะที่พระองค์กำลังกระทำความศึกกับพม่าในปี พ.ศ. ๒๓๓๔ ทรง
ปริวิตกว่าจะมีชัยต่อพม่าหรือไม่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้กระทำพิธีนี้ขึ้นหลายครั้ง โดยใช้คัมภีร์พระธรรมบท
ซึ่งแต่ละผูกจะมีเรื่องราวของบุคคลต่างๆ ในสมัยพุทธกาลเป็นเสี่ยงทาย ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชอาจทรงตั้งจิตอธิษฐานประกอบการเสี่ยงทายด้วยพระองค์เองหรือ
โปรดเกล้าฯ ให้ผู้อื่นกระทำแทน ดังปรากฏว่าครั้งหนึ่งโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพระคลังเสี่ยงทาย ในครั้ง
นั้นพระยาพระคลังทำการอธิษฐานประกอบการเสี่ยงทายว่า “ถ้าอ้ายพม่าจะได้เมืองทวาย ขอให้
ถูกที่ข้าว ถ้ามันไม่ได้เมืองทวาย และมันจะแพ้ทัพไทยขอให้ได้ดีที่สุด” จากการเสี่ยงทายดังกล่าว
ปรากฏผลการแทงพระธรรมบทได้ที่เรื่องพระชาณุโกณฑัญญเถระ ซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ขณะที่
พระชาณุโกณฑัญญเถระบรรลุอรหัตตได้นั่งเข้าฌานอยู่ กลุ่มโจร ๕๐๐ คน คิดว่าพระเถระเป็นต่อไม่ จึง
นำห่อทองมาไว้บนศีรษะของท่าน พระเถระเทศนาโปรดกลุ่มโจร จนเกิดความเลื่อมใสจึงขอออกบวชใน
สำนักท่าน จากเรื่องดังกล่าวท่านายได้ว่าพม่าจะไม่ได้เมืองทวาย” ในประเด็นเรื่องการอธิษฐาน
ประกอบการเสี่ยงทายนี้ พบว่าไม่ได้จำกัดอยู่เพียงรูปแบบของพิธีในราชสำนักเท่านั้น หากแต่ปรากฏ

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๔๔). *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง
ชุมนุมพระบรมราชาธิบายและประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔*. หน้า ๑๒๑-๑๒๓.

^๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๕๒). *พระราชพิธีสิบสองเดือน*. หน้า ๔๔.

^๓ นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๕๔). *พินิจวรรณลักษณ์*. หน้า ๒๔๓-๒๔๔.

ทั่วไป เช่นการอธิษฐานประกอบการเสียน้ำ เสี่ยงพระ เสี่ยงดอกบัว เสี่ยงเทียน เสี่ยงเชี่ยมซี เสี่ยงปลุก
ต้นไม้^๑ ฯลฯ

นอกจากการอธิษฐานในรูปแบบข้างต้นแล้ว การอธิษฐานในบริบทของสังคมและวัฒนธรรม
ไทย ยังปรากฏลักษณะอื่นเป็นจำนวนมาก เช่นการอธิษฐานที่ปรากฏเป็นแนวคิดสำคัญใน
การสร้างสรรค์เพลงพื้นบ้าน ประเภทเพลงพิชฐาน^๒ ซึ่งมีเนื้อหาหลักเกี่ยวกับการอธิษฐานให้ได้ในสิ่งที่
ปรารถนา^๓ เช่น “พิชฐานเอ๋ย มือหนึ่งถือพาน พานดอกคัดเค้า ขอให้สระของเรามีปลา ขอให้นาของเรา
มีข้าว มีทั้งบ้านทั้งเรือน มีทั้งเพื่อนร่วมเห่ยา พิชฐานวานไหว ขอให้ได้ตั้งใจข้าคิด พิชฐาน พิชฐานวาน
ไหว ขอให้ได้ตั้งใจข้าคิด พิชฐานเอ๋ย”^๔ การอธิษฐานที่ปรากฏในบททำขวัญต่างๆ เช่น “ขอให้ขวัญมา
อยู่ประจำทำนุบำรุงผู้เป็นเจ้าของ”^๕ การอธิษฐานในคำเวหนานหรือคำถวายทานของล้านนา ซึ่งจะ
กล่าวถึงการอธิษฐานหรือตั้งความปรารถนาในสิ่งที่หวังจะได้รับจากผลแห่งการถวายทาน มักปรากฏ
ความปรารถนาสูงสุดคือ “นิพพาน” ดังตัวอย่างคำเวหนานสลากกัตต์บทหนึ่งว่า

ได้ทานสลากกัตต์คราวนี้ไซ้	แม่นมุลศรัทธาผู้ข้าทั้งหลาย
โดยผลบุญกุศลบุญทาน	ขอหื้อได้ค้าชุดหนุน
ขอหื้อสมเฝ้าอั่งดั่งคำจา	บุญราศีอันได้สร้าง
ขงเขตท้องเมืองคน	เมื่อตายจากโลกาเขตห้อง
หนุ่มเฒ่าคู่ชายหญิง	ขอหื้อเอาตนผู้ข้าหญิงชายใหญ่น้อย
ถ้าเมื่อใดสมพารแก่กล้า	ไปเกิดชั้นฟ้าเลิศเมืองสวรรค์
เมืองแก้วยอดมหาเนรพาน ^๖	ขออวยหน้าไปรอด

การอธิษฐานที่ปรากฏตามขนบการแต่งวรรณคดีหรือวรรณกรรม คือการกล่าวถึงสิ่งที่ผู้แต่ง
อธิษฐานหรือตั้งจิตปรารถนาในตอนท้าย อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการได้สร้างสรรค์วรรณคดีหรือ
วรรณกรรมเรื่องนั้นๆ เช่นกลอนสวดเรื่องอุเทนฉบับหอสมุดแห่งชาติ ปรีวรรตโดยตรีศิลป์ บุญขจร ผู้แต่ง

^๑ ชลดา เรื่องรักษาลิขิต. (๒๕๕๐). เสียน้ำในวรรณคดีไทย. น้ำคือชีวิต: วารสารราชบัณฑิตยสถาน ฉบับเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐. หน้า ๓๑๐-๓๑๒.

^๒ สุกัญญา สุธงษา. (๒๕๔๕). เพลงพื้นบ้านศึกษา. หน้า ๔๒.

^๓ สมามาลย์ เรื่องเดช. (๒๕๑๗). เพลงพื้นบ้านจากตำบลพนมทวน อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี. หน้า ๑๙๗.

^๔ สุกัญญา สุธงษา. (๒๕๒๕). เพลงปฎิพากย์: บทเพลงแห่งปฏิภาณของชาวบ้านไทย. หน้า ๓๗.

^๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๕๖). คำนำ. ประชุมเชิญขวัญ. หน้า (๓).

^๖ ไสว คำมูล. (๒๕๔๘). การศึกษาวิเคราะห์คำเวหนาน. หน้า ๙๙.

หรือผู้สร้างวรรณกรรมเรื่องดังกล่าวได้ตั้งจิตอธิษฐานในตอนท้ายเรื่อง ให้ตนพ้นจากความทุกข์และได้พบพระศรีอาริย์เมตไตรย

ข้าพเจ้าสำเนาณิพนธ์	ขอเกิดกุศล
จงละปทัชชะโนคมี	
ขอพ้นห่วงโงมวารี	ปางชิงชะศรี
เมตไตรยได้ตรัสสุวรรณ	
ขอจงประสพของคอราย	ยังวนสงสาร
หัทธไทยให้ใสศรัทธา	
หนึ่งชื่อเขมยใจโกศา	ทุกข์ไทยสรรพ
กำจัดอย่าได้ไกลพาล ^๑	

การอธิษฐานที่ปรากฏในวัฒนธรรมไทยดังกล่าวมาพอสังเขปในข้างต้นนี้ ล้วนแสดงให้เห็นว่า การอธิษฐานมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล และยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้รวมถึงการนำมาใช้เป็นเนื้อหาหลักของเพลงไทยร่วมสมัยหลายเพลง เช่น เพลง “อธิษฐานรัก” ของบุษบา-นราธิป กาญจนวัฒน์ เพลง “ประทีปอธิษฐาน” ส. อินทร (นามแฝง) ประพันธ์คำร้อง เพลง “อธิษฐาน” ประกอบภาพยนตร์เรื่อง “๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑” ขับร้องโดย หฤทัย ม่วงบุญศรี (อุ๊ หฤทัย) เพลง “อธิษฐาน” ประกอบภาพยนตร์เรื่อง “บ้านฉัน... ตลกไว้ก่อน (พ่อสอนไว้)” ขับร้องโดย ธิติมา ประทุมทิพย์ (แอน ธิติมา) เพลง “อธิษฐาน” ของวง Basher เพลง “อธิษฐานดาวตก” คำร้องโดย วายุ (นามแฝง) เพลง “อธิษฐาน” คำร้องโดยสุวัชร สุขเสวี และสมชาย ฤกษ์ระเศรณี เพลง “อธิษฐาน” คำร้องโดยจักรกร ขจรไชยกูล เพลง “อธิษฐาน” คำร้องโดยพิมพร (นามแฝง) และเวสป่า (นามแฝง) เพลง “อธิษฐาน” คำร้องโดยรัตนกันต์ ยังยืนพูนชัย และณัฐวัฒน์ แสงวิจิตร เพลง “คำอธิษฐานด้วยน้ำตา” ของนาได้ (นามแฝง) ฯลฯ และปรากฏเป็นกระบวนการหนึ่งของสื่อออนไลน์อันเป็นสื่อสมัยใหม่ ในรูปแบบของพิธีกรรมเสมือน ซึ่งเป็นการจำลองจากวิถีปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน ดังเห็นได้จากการเสียดสีบนสื่อออนไลน์ ผู้เสียดสีต้องตั้งจิตอธิษฐานในขณะที่กระบอกเข็มชี้จำลองกำลังเขย่า ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ ๒ ในขั้นตอนทั้งหมด คือ ๑) คลิปปุ่มเลือกวัดที่ต้องการเสียดสี ๒) กดปุ่มเสียดสี เขย่าไว้เพื่อเขย่าเข็มชี้และอธิษฐาน และ ๓) ปลดปล่อยเข็มเสียดสีเพื่อรับคำทำนาย

^๑ ตรีศิลป์ บุญขจร. (๒๕๓๐). วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง: การศึกษาเชิงวิเคราะห์. หน้า ๒๕.



ภาพประกอบ ๑ เตียมซีเสี่ยงทายออนไลน์

ที่มา: เสี่ยงเตียมซี. (๒๕๕๖). สืบค้นเมื่อ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๖, จาก <http://www.horoworld.com/seamsi.php>.

ลักษณะของการอธิษฐานที่ปรากฏในวัฒนธรรมไทย เห็นได้ว่ามีลักษณะที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องหรือสิ่งที่อธิษฐาน การอธิษฐานที่กระทำทั้งต่อตนเองและต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บริบทที่ปรากฏหรือการนำไปใช้ อันเป็นลักษณะที่ปรากฏเรื่อยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การปรากฏพฤติกรรมอธิษฐานอย่างต่อเนื่องในวัฒนธรรมไทยนี้ ส่วนใหญ่เป็นผลมาจากความต้องการที่ยังไม่ได้รับการตอบสนอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดตามทฤษฎีความต้องการของอับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow)^๑ ซึ่งเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีความต้องการ ๕ อย่าง คือ ความต้องการยังไม่ได้ได้รับการตอบสนอง มนุษย์ก็ยังมีแรงจูงใจปรารถนาสิ่งนั้นๆ ต่อไป ฉะนั้นการอธิษฐานซึ่งเป็นพฤติกรรมที่เชื่อต่อการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ให้ประสบผลสำเร็จได้ จึงเป็นพฤติกรรมที่เป็นทางออกหรือที่พึ่งเรื่อยมา ทั้งนี้การอธิษฐานที่ปรากฏในวัฒนธรรมไทยทุกยุคสมัย ยังเป็นเครื่องยืนยันได้เป็นอย่างดีถึงการให้ความเชื่อมั่นแก่การอธิษฐานที่เป็นพื้นฐานของความสำเร็จในเรื่องหรือสิ่งที่ปรารถนา

^๑ ศรีเรือน แก้วกังวาล. (๒๕๕๔). ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ. หน้า ๑๑๙-๑๒๐.

๒.๒ สถานภาพการศึกษาปัญญาสชาดกในประเทศไทย

ชาดก หรือชาตก แปลตามรูปศัพท์หมายถึงเรื่องที่เกิดขึ้นแล้ว ในทางวรรณคดีบาลีมีความหมายเฉพาะถึงเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า^๑ กล่าวคือเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในขณะที่ยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่แสดงบทบาทความเป็นวีรบุรุษ หรือบทบาทอื่นๆ^๒ อันเกิดจากการนำเอานิทานที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาปรับเปลี่ยนให้เป็นนิทานที่เล่าเรื่องพระโพธิสัตว์ ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การเปลี่ยนตัวละครเอกให้เป็นพระโพธิสัตว์ มีพฤติกรรมมุ่งแสวงหาโพธิหรือมุ่งหมายที่จะได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ^๓ ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่การสอนธรรมะให้แก่บุคคลเฉพาะประเภท ดังพระราชนิพนธ์ว่าด้วยนิทานชาดก ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งว่า

...การที่จะสั่งสอนให้สาวกทั้งหลายเข้าใจได้ง่ายนั้น บางครั้งจะต้องยกนิทานขึ้นเทียบให้เข้าใจชัดเจนได้โดยง่ายฯ พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาโดยยกนิทานขึ้นเทียบย่อมจะมีได้เป็นแท้ฯ ถึงพระสงฆ์สาวกซึ่งเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะสืบๆ ต่อกันนั้นเล่า ก็คงต้องคิดหาอุบายที่จะสั่งสอนคนหนุ่มๆ เด็กๆ ให้ถูกกับสันดานคนในเวลานั้นๆ เพื่อจะให้เข้าใจธรรมโดยชัดเจนโดยง่ายฯ ความเข้าใจของคนย่อมยากง่ายต่างๆ กัน ฯ บางคนถ้าจะยกข้อธรรมมาสอนให้เข้าใจ ไม่อาจจะเข้าใจได้ ถ้าเล่านิทานเปรียบให้เนื้อความไปลงปลายเข้ากันกับธรรมที่สอน อาจจะเข้าใจได้โดยง่าย นับว่าเป็นการหลีกเลี่ยงจากทางซึ่งจะต้องใช้วาจาคุกคามเพราะเหตุที่จะทำอย่างไรก็ไม่เข้าใจ^๔

โดยทั่วไปแล้ว ชาดกสามารถแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ ชาดกในพระไตรปิฎก และชาดกนอกพระไตรปิฎก

ชาดกในพระไตรปิฎก ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ขุททกนิกาย หมวดพระสุตตันตปิฎก มีทั้งสิ้น ๕๔๗ เรื่อง มักเรียกว่า นิบาตชาดก เพราะได้แบ่งเรื่องออกเป็นหมวดๆ ตามจำนวนคาถา เรียกว่า “นิบาต” รวม ๒๒ นิบาต โดยเรียงตามลำดับจำนวนคาถา ตั้งแต่ ๑ คาถา “เอกนิบาตชาดก” เรื่อยไปจนถึง ๔๐ คาถาขึ้นไป เรียกว่า “มหานิบาตชาดก”^๕ นิบาตชาดกนั้นเดิมพบเพียงตัวคาถา ไม่มีเนื้อเรื่อง ต่อมาได้พบในส่วนของเนื้อหา จึงเรียบเรียงนิบาตชาดกขึ้นใหม่ เรียกว่า อรรถกถาชาดก^{*} ดังที่ ศักดิ์ ศรี แย้มนาคดา ได้กล่าวไว้ในวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย ว่า

^๑ สุภาพรพรณ ณ บางช้าง. (๒๕๓๓). วรรณกรรมวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย. หน้า ๑๓.

^๒ สุานิสร์ ชาคิตพงศ์. (๒๕๓๗). ความรู้เรื่องชาดก. อายุบวร. หน้า ๕๓.

^๓ ประพนธ์ อัครวิฬหาร. (๒๕๔๖). โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อบรรพชา. หน้า ๕๑.

^๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๕). พระราชนิพนธ์ว่าด้วยนิทานชาดก. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๕. หน้า

[๑๙].

^๕ สุานิสร์ ชาคิตพงศ์. (๒๕๓๗). ความรู้เรื่องชาดก. อายุบวร. หน้า ๕๓.

^{*} อรรถกถาชาดก เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ชาตกัญญา

นิบาตชาดกนั้นมีแต่ตัวคาถาหาได้มีเนื้อเรื่องไม่ แสดงว่าเนื้อเรื่องคงจะหายไป พุทธโฆสะได้ติดตามตัวเนื้อเรื่องหรืออรรถกถาชาดกไปจนถึงลังกาจึงพบที่นั่น แต่ก็เขียนเป็นภาษาสิงห์ จึงได้แปลจากภาษาสิงห์กลับมาเป็นภาษาบาลีดังที่ปรากฏกันอยู่ในปัจจุบันนี้ ซึ่งคนทั้งหลายพากันเรียกง่าย ๆ ว่า **ชาดก** ซึ่งความจริงก็คือ อรรถกถาชาดกนั่นเอง^๑

ส่วนชาดกนอกพระไตรปิฎก หรือมักเรียกว่า “ชาดกนอกนิบาต” หมายถึงชาดกที่ไม่ปรากฏหรือไม่ได้รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎกในคราวที่สังคายนาพระไตรปิฎก โดยเฉพาะในคัมภีร์ขุททกนิกาย ชาดกนอกนิบาตชุดสำคัญ ได้แก่ ปัญญาสชาดก

ปัญญาสชาดก แปลว่า “ชาดกห้าสิบเรื่อง” เป็นชื่อเรียกชาดกชุดหนึ่ง (Collection) ที่เกิดจากการนำเอาชาดกหลายๆ เรื่อง ที่แต่งขึ้นบริเวณภาคเหนือของประเทศไทยมารวมกัน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ชุมนุมเรื่อง” ของชาดกนอกนิบาต^๒ ปัญญาสชาดกถือเป็นคลังข้อมูลสำคัญในการสร้างสรรค์วรรณคดีไทย ดังที่ ศักดิ์ ศรี แย้มนัตตา ได้กล่าวไว้ในหนังสือ **วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย** ตอนหนึ่งว่า

...สิ่งที่แสดงถึงความแพร่หลายและคุณค่าของปัญญาสชาดกก็คือ ได้มีการนำเอาชาดกหลายๆ เรื่องในปัญญาสชาดกมาแต่งเป็นวรรณคดีหลายประเภทด้วยกัน คือ สมุทโฆษคำฉันท์ สุธนคำฉันท์ กลบทสิริวิบูลกิตติ บทละครนอกเรื่องควาญ สรรพสิทธิคำฉันท์ บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง บทละครนอกครั้งกรุงเก่าเรื่องพระรถเมรีหรือเรื่องนางสิบสอง^๓

และจากการศึกษาของ นิยะดา สาริกภูติ ได้แสดงให้เห็นว่าปัญญาสชาดกมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมร้อยกรองของไทยจำนวนมากถึง ๖๓ สำนวน ซึ่งแต่งด้วยคำประพันธ์หลายชนิด เรื่องที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือรตเสนชาดก ทั้งยังเป็นต้นเค้าของวรรณกรรมร้อยกรองประเภทนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ในยุคต่อมา^๔ อย่างไรก็ตาม นอกจากปัญญาสชาดกจะมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมแล้ว ยังมีอิทธิพลต่อการเผยแพร่ศาสนาธรรม เป็นบ่อเกิดของวิถีปฏิบัติต่างๆ ตลอดจนศิลปะแขนงอื่น เช่น การละครไทย^๕ ฯลฯ

^๑ ศักดิ์ ศรี แย้มนัตตา.(๒๕๔๓). *วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย*. หน้า ๒๙.

^๒ อาทิตย์ ชีวณิชย์กุล. (๒๕๕๒). *ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา*. หน้า ๙๙.

^๓ ศักดิ์ ศรี แย้มนัตตา.(๒๕๔๓). *เล่มเดิม*. หน้า ๙๙-๑๐๑.

^๔ นิยะดา สาริกภูติ. (๒๕๒๕). *ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองไทย*.

^๕ พระมหาปรีชา มโหสถ (เล็งจิ้น). (๒๕๔๑). *อิทธิพลของวรรณคดีบาลีเรื่องปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทย*.

ปัจจุบันปัญญาสชาดกมีปรากฏอยู่หลายฉบับ ที่ตีพิมพ์เผยแพร่แล้วในประเทศไทย ได้แก่ ปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ปัญญาสชาดกฉบับล้านนา (ฉบับวัดสูงเม่น) และเชียงใหม่ ปณณาสชาดก (แปลจากต้นฉบับภาษาพม่า) โดยมีประวัติการจัดพิมพ์เผยแพร่ ดังนี้

“ปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ โปรดให้รวบรวมต้นฉบับคัมภีร์ใบลาน เรื่องปัญญาสชาดกจากสถานที่ต่างๆ แล้วมอบให้นักปราชญ์ด้านภาษาบาลีแปลเรียบเรียงเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ และทยอยพิมพ์เผยแพร่จนครบบริบูรณ์ใน พ.ศ. ๒๔๘๒ รวมชาดกทั้งสิ้น ๖๑ เรื่อง แบ่งเป็นปฐมภาค ๕๐ ชาดก ปัจฉิมภาค ๑๑ ชาดก ต่อมาเมื่อมีผู้ขออนุญาตพิมพ์เผยแพร่อีกหลายครั้ง^๑ จนกระทั่งจัดพิมพ์ครั้งล่าสุด ปี พ.ศ. ๒๕๕๔ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗ รอบ ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ ซึ่งเป็นฉบับที่กรมศิลปากรได้ตรวจสอบชำระใหม่ โดยยึดตามฉบับพิมพ์ครั้งแรก ใช้ชื่อว่า “ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย” ในการนี้ยังได้จัดพิมพ์อีกภาคหนึ่ง ใช้ชื่อว่า “ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี” โดยเพิ่มในส่วนของภาษาบาลีเข้ามา ซึ่งกรมศิลปากรได้ดำเนินการปริวรรตถ่ายถอดภาษาบาลีจากอักษรขอมเป็นอักษรไทยเป็นครั้งแรก

“ปัญญาสชาดกฉบับล้านนา” พิมพ์เผยแพร่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑ ชาดกในปัญญาสชาดกฉบับนี้ คณะผู้ดำเนินการวิจัยได้ใช้ต้นฉบับจากวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ จำนวน ๙ มัด ซึ่งสมบูรณ์ที่สุดเป็นฉบับหลักในการปริวรรต โดยมีหลักฐานระบุไว้ว่า พระมหากัณฐจนเถรเจ้าอาวาสวัดสูงเม่นได้นำคณะศิษย์ไปคัดลอกจากต้นฉบับวัดวิสุทธรังษี นครหลวงพระบาง ระหว่าง จ.ศ. ๑๑๙๕-๑๑๙๘ พร้อมกับคัดลอกคัมภีร์อื่นๆ ในล้านช้าง^๒

“เชียงใหม่ปณณาสชาดก” พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑ ซึ่งเป็นฉบับที่กรมศิลปากรมอบหมายให้นายชนินทร์ สุขเกษี และนายประสิทธิ์ แสงทัฬห นักภาษาโบราณ กลุ่มงานวรรณกรรมปริวรรตแล้วแปลเป็นภาษาไทยจากต้นฉบับเดิมที่เป็นอักษรพม่า ภาษาบาลี มีจำนวนนิทานชาดกทั้งสิ้น ๕๐ เรื่อง^๓

นอกจากนี้แล้วยังมีฉบับลาว และฉบับเขมรดด้วย ซึ่งชื่อเรื่องและจำนวนเรื่องของแต่ละฉบับนั้นไม่ตรงกัน และมีลักษณะเนื้อเรื่องที่แตกต่างกันออกไป เหตุดังกล่าวถือเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้สนใจศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของปัญญาสชาดกเป็นจำนวนมาก และจากการสำรวจข้อมูลงาน

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้าคำนำ.

^๒ พิชิต อัครนิมิต และคณะ. (๒๕๔๑). การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญญาสชาดกฉบับล้านนาไทย. หน้า (๒๕-๒๘).

^๓ เชียงใหม่ปณณาสชาดก ภาค ๑. (๒๕๔๑). หน้าคำนำ.

ค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับปัญญาสชาดก พบว่ายังมีการศึกษาในประเด็นองค์ประกอบของวรรณกรรม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๒.๒.๑ การศึกษาเชิงประวัติ

ในการศึกษาประวัติความเป็นมาของปัญญาสชาดก นักวิจัยส่วนใหญ่มุ่งเน้นการศึกษาในภาพรวมของชุมชนเรื่อง ไม่ได้เจาะจงศึกษาเฉพาะฉบับใดฉบับหนึ่ง สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเด็น ได้แก่ ประวัติผู้แต่งและการแต่ง และแหล่งที่มาของเนื้อเรื่อง

๒.๒.๑.๑ ประวัติผู้แต่งและการแต่ง

การศึกษาประวัติผู้แต่งและการแต่งของปัญญาสชาดกในระยะแรก เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการพิมพ์ปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำนวน ๒ เรื่อง ได้แก่ สมุททโฆษชาดกและสุณชาดก เผยแพร่ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ในครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประทานคำอธิบายไว้ในพระนิพนธ์คำนำ สรุปความได้ว่าปัญญาสชาดกเป็นผลงานของพระภิกษุชาวเชียงใหม่ แต่งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๒๐๐ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับจากนักวิชาการในยุคสมัยหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ต่อมาได้มีผู้เสนอแนวคิดใหม่หลายท่าน ดังนี้

โดโรธี เฮเลน ฟิกเกิล (Dorothy Helen Fickle) มีความเห็นว่าปัญญาสชาดกเป็นผลงานของพระภิกษุชาวเชียงใหม่ แต่ระบุยุคสมัยที่แต่งว่าเป็นสมัยของพระเจ้าติโลกราชและพระเมืองแก้ว ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๖๔ ซึ่ง ลิขิต ลิขิตานนท์ ก็มีความคิดเห็นในทำนองเดียวกัน แต่ระบุเวลาที่แน่นอนขึ้น เป็นสมัยพระเมืองแก้วเท่านั้น คือระหว่าง พ.ศ. ๒๐๓๘-๒๐๖๔^๑

นิยะดา สาริกภูติ วิจัยเรื่อง**ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองไทย** เสนอความคิดใหม่ว่าปัญญาสชาดกน่าจะเป็นผลงานของพระภิกษุชาวหริภุญชัย และแต่งก่อน พ.ศ. ๑๘๐๘ โดยใช้หลักฐานสนับสนุนคือศิลาจารึกของพม่า ซึ่งจารึกเมื่อ จ.ศ. ๖๒๗ ตรงกับ พ.ศ. ๑๘๐๘ มีข้อความตอนหนึ่งเป็นคำสาปแช่งว่า “ขอให้ความพลัดพรากจากภรรยาที่รักและบุตรจงเกิดขึ้นแก่เขาเหมือนกับที่พระเจ้า Thombameik ต้องพลัดพรากจากพระมเหสีและพระโอรส”^๒ โดยตีความว่าพระเจ้า Thombameik คือพระเจ้าสุภมิตร์ในสุภมิตตชาดก อาศัยหลักฐานนี้ทำให้ U San Tun ผู้เชี่ยวชาญวรรณคดีพม่ากล่าวว่าเชียงใหม่ป็นดินแดนแพร่หลายในสมัยพุกาม^๓ ต่อมาอภิลักษณ์ เกษมผลกูล ได้เสนอความคิดเห็นว่าเรื่องที่กล่าวถึงนี้อาจไม่ใช่สุภมิตตชาดก เพราะ “ไม่พบหลักฐานว่าเรื่องสุภมิตที่พบนั่นเป็นชาดกหรือไม่ รวมทั้งจารึกนี้ยังไม่ได้แสดงถึงความรับรู้

^๑ สุภาพรพรณ ฌ บางช้าง. (๒๕๓๓). *วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย*. หน้า ๑๕.

^๒ นิยะดา สาริกภูติ. (๒๕๒๕). *ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองไทย*. หน้า ๓๐.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๓๑๒-๓๑๓.

ความเป็น “ปัญญาสชาดก” แต่อย่างใด ด้วยเหตุดังนี้ปัญญาสชาดกจึงน่าจะยังมีได้มีมาตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๑๘๐๘ ก็เป็นไปได้” พร้อมกันนี้ยังได้นำเสนอหลักฐานที่แสดงถึงการรับรู้ “ปัญญาสชาดก” ว่าเริ่มมีการเรียกในหลักฐานที่สืบค้นได้เก่าที่สุดเพียงสมัยอยุธยาตอนปลาย คือวรรณกรรมเรื่องพระรถคำฉันท์ ดังความว่า “จะกล่าวนิพนธ์ฉันท์ แสดงโดยอนุมาน อันมีในนิทาน วราปัญญาสพาหิรา พระรถเรื่องเมรีรัตน์ วรราชชายา ชาเยนทรมรณา มรณังริมฝั่งชล”^๑

ประคอง นิมมานเหมินท์ เห็นว่าปัญญาสชาดกไม่น่าจะแต่งในยุคสมัยเดียวกันทั้งหมด และน่าจะมีผู้แต่งหลายคน เพราะลักษณะของเรื่องในปัญญาสชาดกมีทั้งคล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน บางเรื่องก็เป็นการแต่งเลียนแบบอีกเรื่องหนึ่ง ทั้งนี้ น่าจะเป็นไปได้ว่าชาดกบางเรื่องแต่งตั้งแต่สมัยทริภุชชัย ชาดกที่มีหลักฐานว่าน่าจะอยู่ก่อนอาณาจักรล้านนา คือวัฏฏังคุลีราชชาดก ในพงศาวดารโยนกและตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เล่าไว้ตรงกันว่าพระมหากษัตริย์ได้เทศนาชาดกเรื่องนี้ถวายพระยาเม็งรายในคราวที่พระยาเม็งรายตีเมืองทริภุชชัยได้ และประทับอยู่ที่เวียงกุมกามเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๑^๒ ซึ่งสุภาพรรณ ฦ บางช้าง แสดงความเห็นด้วยกับแนวคิดดังกล่าวนี้ว่า

จากการศึกษาด้านฉบับโบราณคัมภีร์ปัญญาสชาดกภาษาบาลีที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ การวิเคราะห์โครงเรื่อง เนื้อเรื่อง และการแพร่กระจายของปัญญาสชาดกในประเทศต่างๆ ผู้วิจัยเห็นด้วยกับแนวคิดที่ ๕ ว่าปัญญาสชาดกน่าจะเป็นผลงานที่แต่งหลายสมัย และน่าจะมีผู้แต่งหลายคน ทั้งนี้ คงจะได้แต่งต่อเนื่องกันระหว่างสมัยทริภุชชัย สมัยล้านนา และสมัยอยุธยา ประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐ พระภิกษุรูปหนึ่งหรือคณะหนึ่งคงจะได้รวบรวมชาดกที่แต่งหลากหลายอยู่แต่สมัยทริภุชชัย และในสมัยล้านนา เข้ามารวมเป็นหนังสือชุดเดียวประกอบด้วยชาดกที่ประมวลมาได้ หรือตั้งใจประมวลมา ๕๐ เรื่อง ตั้งชื่อว่า ปัญญาสชาดก (ชาดกห้าสิบเรื่อง) เนื่องจากหนังสือนี้รวบรวมขึ้นที่เชียงใหม่ จึงเป็นที่รู้จักกันในประเทศพม่าว่า ยวนปัญญาส และชิมเมปัญญาส (คือเชียงใหม่ปัญญาส) แต่เรียกว่า โลเกียปัญญาส ก็มี ในสมัยที่รวบรวมครั้งแรกนั้น อาจมีผลงานชาดกมากกว่าห้าสิบเรื่องก็ได้ ที่แน่นอนก็คือ ภายหลังการรวบรวมครั้งแรกแล้ว ยังมีความนิยมแต่งชาดกมาเรื่อยทั้งในประเทศไทย และประเทศพม่า เขมร ลาว^๓

นอกจากนี้แล้ว อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล ยังได้กล่าวถึงแนวคิดที่สอดคล้องกับความคิดเห็นข้างต้น ไว้ว่า

^๑ อภิรักษ์ เกษมผลกุล. (๒๕๕๔). กลวิธีเล่าเรื่องชาดกที่เน้นแนวคิดเรื่อง “ทาน” ในอรรถกถาชาดกและปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย* ๒๔ (ธันวาคม). หน้า ๑๓๖-๑๓๗.

^๒ สุภาพรรณ ฦ บางช้าง. (๒๕๓๓). *วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย*. หน้า ๑๖.

^๓ หมายถึงแนวคิดของประคอง นิมมานเหมินท์

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๑๗.

...แรกเริ่มอาจไม่ได้มีคัมภีร์ชื่อปัญญาสชาดกที่ประกอบด้วยชาดก ๕๐ เรื่อง แต่ทว่ามีธรรมเนียมการแต่งชาดกนอกนิบาตเรื่องต่างๆ ขึ้นอย่างแพร่หลาย ต่อเมื่อชาดกเหล่านี้มีจำนวนมากเข้าจึงได้รวบรวมขึ้นเป็นชุดได้ประมาณ ๕๐ เรื่อง หรืออาจจะมากกว่านั้นเล็กน้อย แล้วตั้งชื่อว่า “ปัญญาสชาดก” และหลังจากรวบรวมแล้วก็ยังมีการแต่งชาดกเพิ่มขึ้นอีกเรื่อยๆ และยังมีชาดกอีกหลายต่อหลายเรื่องที่ไม่ได้รวมเข้าอยู่ในปัญญาสชาดกฉบับใด... ด้วยเหตุนี้ความคิดที่ว่ามี “ปัญญาสชาดกฉบับสมบูรณ” จึงอาจจะเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง...

ทั้งนี้ยังกล่าวด้วยว่าในกรณีของปัญญาสชาดกน่าจะเป็นไปในลักษณะเดียวกับสิ่งที่แมกแดเนียล (McDaniel)^๒ ค้นพบจากการศึกษารวบรวมคัมภีร์ธรรมบทบาลีในประเทศไทยว่าความพยายามที่จะรวบรวม “มัด” “คัมภีร์” “ทั้งหมด” นำมาจัดเรียงตามลำดับแล้วแปลในฐานะที่เป็นตัวบทหนึ่งตัวบทใหญ่ อาจชี้ให้เห็นเข้าใจวิธีการแต่งและรวบรวมคัมภีร์อย่างไม่ต้องสงสัย คือทำให้เข้าใจว่ามีฉบับสมบูรณ ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริง เอกสารแต่ละมัดแม้จะเขียนหมายเลขกำกับลำดับผูกและมัด แต่ก็ไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าแต่งขึ้นตามลำดับอย่างเป็นระบบโดยผู้แต่งเพียงคนเดียว สถานที่เดียวหรือเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ใหญ่เล่มเดียว เรื่องนิทานและคำอธิบายศัพท์เหล่านี้ น่าจะถ่ายทอดหรือเผยแพร่ไปโดยอิสระ ไม่เคยมี “ฉบับสมบูรณ”

จากการค้นคว้าเอกสาร หลักฐาน รวมทั้งข้อสนับสนุนของนักวิชาการหลายท่านดังที่ได้กล่าวไปข้างต้น แนวคิดที่ว่าปัญญาสชาดกแต่งขึ้นในหลายยุคสมัย มีผู้แต่งหลายคน และไม่เคยมีปัญญาสชาดกฉบับสมบูรณ จึงเป็นแนวคิดที่มีความน่าเชื่อถือและได้รับการยอมรับมากที่สุดในปัจจุบัน

๒.๒.๑.๒ แหล่งที่มาของเนื้อเรื่อง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ในชั้นแรกว่าผู้แต่งเอามาจากนิทานพื้นเมือง^๓ ซึ่งต่อมานิยะดา สาริกภูติ ได้ศึกษาในประเด็นนี้อย่างละเอียดในวิทยานิพนธ์เรื่อง **ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองไทย**^๔ โดยศึกษาจากปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติเป็นหลัก พบว่าชาดกในปัญญาสชาดกส่วนใหญ่มีที่มา

^๒ อาทิตย์ ชีวณิชย์กุล. (๒๕๕๒). *ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา*. หน้า ๙๙-๑๐๐.

^๓ McDaniel, Justin T. (2005). The Art of Reading and Teaching Dhammapada. *Journal of the International Association of Buddhist Studies* 28, 2. P. 307. (อ้างอิงจาก อาทิตย์ ชีวณิชย์กุล. (๒๕๕๒). *ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา*. หน้า ๑๐๐.)

^๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๔๖๗). *ปัญญาสชาดก ประชุมนิทานในประเทศไทยตั้งแต่โบราณ ๕๐ เรื่อง ภาคที่ ๑ เรื่องสมุททโมสชาดก กับ เรื่องสุรนชาดก*. หน้าคำอธิบาย.

^๕ นิยะดา สาริกภูติ. (๒๕๒๕). *ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองไทย*.

จากวรรณคดีบาลีทั้งจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาจำนวน ๓๐ เรื่อง จากวรรณคดีสันสกฤต ๙ เรื่อง จากวรรณคดีบาลีและสันสกฤต ๕ เรื่อง จากปัญญาสชาดก ๕ เรื่อง จากวรรณคดีบาลีและปัญญาสชาดก ๒ เรื่อง จากนิทานพื้นเมือง ๕ เรื่อง และไม้ทราบที่มา ๕ เรื่อง และเอื่อนทิพย์ พิระเสถียร ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสชาดก^๑ ซึ่งผลจากการศึกษาส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นว่าปัญญาสชาดกมีแหล่งที่มาจากนิทานพื้นเมืองที่รับมาจากอินเดียผ่านทางพุทธศาสนาและนิทานพื้นเมืองของไทย ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาสาระให้เข้ากับค่านิยมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นของผู้เรียบเรียง สอดคล้องกับงานวิจัยของชวรินทร์ คำมาเขียว เรื่องการวิเคราะห์ปัญญาสชาดกฉบับล้านนาเพื่อการสอนวรรณกรรมท้องถิ่น^๒ จากการศึกษาค้นคว้าโครงร่างนิทานพบว่านิทานกลุ่มหนึ่งมีโครงร่างคล้ายกับนิทานพื้นบ้านและนิทานจักรๆ วงศ์ๆ

นอกจากนี้แล้ว พชรินทร์ บุรณะกร^๓ ยังแสดงให้เห็นว่าชาดกที่ปรากฏในปัญญาสชาดกทุกเรื่องมีลักษณะของนิทานพื้นบ้าน โดยใช้กฎเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้าน (Epic Law of Folk Narrative) ของเอกเซล โอลริก (Axel Olrik) จำนวน ๑๒ ข้อ มาวิเคราะห์ชาดกในปัญญาสชาดก ผลที่ได้คือชาดกในปัญญาสชาดกสอดคล้องกับกฎเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้านดังกล่าว

๒.๒.๒ การศึกษาองค์ประกอบของวรรณกรรม

ความสนใจศึกษาวิจัยเกี่ยวกับองค์ประกอบวรรณกรรมของปัญญาสชาดก สามารถจำแนกได้เป็น ๒ หัวข้อหลัก ได้แก่ โครงเรื่องของนิทานในปัญญาสชาดก และแนวคิดที่ปรากฏในปัญญาสชาดก

๒.๒.๒.๑ โครงเรื่องของนิทานในปัญญาสชาดก

โครงเรื่องของนิทานเป็นสิ่งที่ทำให้นิทานแต่ละเรื่องมีลักษณะเฉพาะต่างจากนิทานเรื่องอื่นๆ ในทางคติชนวิทยาเรียกว่า “แบบเรื่องนิทาน” (tale type)^๔ อาจประกอบด้วยอนุภาคเดี่ยวหรือหลายอนุภาคก็ได้^๕ และในแต่ละวัฒนธรรมก็จะมีโครงเรื่องนิทานทั้งส่วนที่เหมือนและต่างกัน

^๑ เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร. (๒๕๒๙). การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสชาดก.

^๒ ชวรินทร์ คำมาเขียว. (๒๕๔๙). การวิเคราะห์ปัญญาสชาดกฉบับล้านนาเพื่อการสอนวรรณกรรมท้องถิ่น.

^๓ พชรินทร์ บุรณะกร. (๒๕๕๑). ความโคกในปัญญาสชาดก: อารมณ์สะท้อนใจกับการสอนคติธรรมทางพุทธศาสนา. หน้า ๒๒-๒๔.

^๔ ศิราพร ณ ถลาง. (๒๕๔๘). ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน. หน้า ๗๕.

^๕ อนุภาค (motif) คือหน่วยย่อยในนิทานที่ได้รับการสืบทอดและดำรงอยู่ในสังคมหนึ่งๆ และเหตุที่ได้รับการสืบทอดก็เพราะมีความไม่ธรรมดา มีความน่าสนใจทางความคิดและจินตนาการ อนุภาคอาจเป็นตัวละคร วัตถุสิ่งของ พฤติกรรมของตัวละครหรือเหตุการณ์ในนิทาน (Thompson, Stith. (1977). *The Folktale*. p. 415. (อ้างอิงจาก ศิราพร ณ ถลาง. (๒๕๔๘). ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน. หน้า ๘๐.)

^๖ Thompson, Stith. (1977). *The Folktale*. p. 415. (อ้างอิงจาก ศิราพร ณ ถลาง. (๒๕๔๘). ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน. หน้า ๗๕.)

เช่นเดียวกับโครงเรื่องนิทานในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ดังปรากฏในงานวิจัยของ เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสาตก เมื่อเปรียบเทียบกับ “ดัชนีแบบเรื่องนิทานพื้นเมือง” (The types of the folktale) ของแอนตี อาร์เน (Antti Aarne) และสตีธ ทอมป์สัน (Stith Thompson) ซึ่งรวบรวมจากนิทานในดินแดนต่างๆ ทั่วโลก พบว่ามีทั้งแบบเรื่องที่ปรากฏในดัชนีแบบเรื่องนิทานพื้นเมือง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนิทานที่มีเนื้อหาทางโลก ปรากฏเฉพาะปัญญาสาตกได้แก่นิทานศาสนาหรือนิทานที่มีเนื้อหาทางธรรม และแบบเรื่องที่มิทั้งปรากฏและไม่ปรากฏในดัชนีแบบเรื่องนิทานพื้นเมือง โดยส่วนที่ปรากฏนั้นเป็นเนื้อหาทางโลกและส่วนที่ไม่ปรากฏคือเนื้อหาทางธรรม^๑

ในงานวิจัยของทศพล ศรีพุ่ม เรื่องการซ้อนนิทานในวรรณคดีชาตกของไทย ได้มีการศึกษาโครงเรื่องของนิทานชาตกในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติลักษณะหนึ่งที่ปรากฏอย่างน่าสนใจ คือโครงเรื่องที่มีลักษณะของนิทานซ้อนนิทาน คือการกำหนดให้ตัวละครตัวใดตัวหนึ่งเล่านิทานให้ตัวละครอื่นฟัง ซึ่งเป็นลักษณะที่พบในชาตกชุดดังกล่าวจำนวน ๓ เรื่อง ได้แก่ สรรพสิทธิชาตก ทุกัมมานิกชาตก และสุรพิภชาตก จากการศึกษาทำให้ทราบได้ว่าแม้พฤติกรรมการซ้อนนิทานของตัวละครในชาตกชุดปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติทั้ง ๓ เรื่องจะเป็นลักษณะที่สืบเนื่องมาจากนิทานสันสกฤต ซึ่งถือได้ว่าเป็น “อนุภาคสากล” แต่ก็มี ความมุ่งหมายเฉพาะที่โดดเด่นสอดคล้องกับประเภทวรรณคดีชาตก คือการแสดงปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ และการนำเสนอหลักธรรมทางพุทธศาสนา^๒

นอกจากนี้แล้วยังมีการศึกษาโครงเรื่องอีกลักษณะหนึ่งคือ “โครงสร้าง” (structure) ในเชิงใหม่ปณณาสชาตก โดยเปรียบเทียบกับโครงสร้างนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ของไทยเป็นหลัก ทำให้ได้ผลการศึกษาที่แน่ชัดว่าโครงเรื่องของนิทานในชุมนุมเรื่องปัญญาสาตกของไทย มีทั้งลักษณะเฉพาะและลักษณะร่วมกับนิทานทั่วโลกและนิทานไทยประเภทอื่น กล่าวคือในการศึกษาโครงสร้างนิทานเชิงใหม่ปณณาสชาตก สรุปได้ว่าแม้โครงสร้างของนิทานดังกล่าวจะมีพฤติกรรมหลายอย่างเหมือนกับนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ของไทย แต่ก็มีพฤติกรรมที่ปรากฏเฉพาะเชิงใหม่ปณณาสชาตก เช่น พฤติกรรมการบริจาคทาน พฤติกรรมการพลัดพรากจากคนรัก พร้อมทั้งมีการอธิบายถึงสาเหตุของการพลัดพรากไว้ด้วยว่าเกิดจากผลกรรมเก่าในอดีตชาติ เป็นต้น^๓

^๑ เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร. (๒๕๒๙). การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสาตก.

^๒ ทศพล ศรีพุ่ม. (๒๕๕๖). การซ้อนนิทานในวรรณคดีชาตกของไทย.

^๓ วีรวัฒน์ อินทรพร. (๒๕๔๔). โครงสร้างนิทานเชิงใหม่ปณณาสชาตก. วิทยากรณ์ของนิทาน: การศึกษานิทานเชิงโครงสร้าง.

๒.๒.๒.๒ แนวคิดที่ปรากฏในปัญญาสาตก

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าชาตกเป็นเรื่องราวชีวิตของพระโพธิสัตว์ อันเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ดังนั้นแนวคิดหลักของการสร้างสรรค์วรรณกรรมชุดนี้จึงเป็นเรื่องของการนำเสนอความเป็นพระโพธิสัตว์ จากการศึกษาของกรเพชร เพชรรุ่ง เรื่องการวิเคราะห์พระโพธิสัตว์ในปัญญาสาตก^๑ พบว่าพระโพธิสัตว์ในปัญญาสาตกมีลักษณะที่สืบเนื่องจากคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท โดยเฉพาะคัมภีร์ชาตกและอรรถกถาชาตก ทั้งในด้านลักษณะการจุติ มหาบุริสลักษณะจริยาวัตร เหตุอัศจรรย์ และการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

ในด้านการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นี้ บารมีที่ปรากฏโดดเด่นที่สุดในปัญญาสาตก คือ “ทานบารมี” ได้แก่ การบริจาคทานอันยิ่งยวด คือการสละอวัยวะและชีวิตของพระโพธิสัตว์ และการบริจาคบุตรภรรยา ทั้งนี้ยังปรากฏการทำ “ทาน” ในลักษณะอื่น อันแสดงให้เห็นว่าทานและทานบารมี^๒ เป็นแนวคิดและเป็นแรงบันดาลใจสำคัญในการรังสรรค์ปัญญาสาตกด้วย ซึ่งการศึกษาแนวคิดเรื่อง “ทาน” นี้ อภิลักขณ์ เกษมผลกุล ได้เขียนบทความเรื่องกลวิธีเล่าเรื่องชาตกที่เน้นแนวคิดเรื่อง “ทาน” ในอรรถกถาชาตกและปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ^๓ เพื่อให้เห็นกลวิธีการเล่าเรื่องชาตกที่เน้นการนำเสนอแนวคิดเรื่องทานมากยิ่งขึ้น โดยใช้แนวคิดเกี่ยวกับตำแหน่งในเชิงโครงสร้างของตัวละครต่างๆ (The structural position of characters) ของไมเคิล โอ ซอจเนสซี (Michael O' Shaughnessy) และเจน สเตดเลอร์ (Jane Stadler) ซึ่งเน้นการพิจารณาตัวละครว่าได้รับการวางตำแหน่งในการเล่าเรื่องอย่างไร และตำแหน่งดังกล่าวช่วยสนับสนุนความหมายอย่างไร ผลการศึกษาทำให้เห็นว่าปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ มีลักษณะของการปรับเรื่อง “นิทาน” ให้เป็น “นิทานศักดิ์สิทธิ์” หรือชาตก และแนวคิดเรื่อง “ทาน” ประเภทของการให้ทาน ระดับของการให้ทาน จะมีส่วนในการกำหนดบทบาทและสถานภาพของตัวละคร ซึ่งสัมพันธ์กับการดำเนินเรื่องและการจบเรื่อง

นอกจากแนวคิดข้างต้นแล้ว ปัญญาสาตกยังสะท้อนให้เห็นค่านิยมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนที่เป็นเจ้าของนิทาน ได้แก่ ความปรารถนาจะประสบความสำเร็จโดยง่าย การเอาชนะธรรมชาติ ความใกล้ชิดกับเทพเจ้า ความเชื่อเรื่องสวรรค์ รวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ผ่านอนุภาค (Motif) ในชาตกแต่ละเรื่อง ดังปรากฏในการศึกษาวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสาตก ของเอื้อนทิพย์ พิระเสถียร^๔ ทั้งนี้ยังมีงานวิจัยของพราวพรรณ ฟองกระจ่าย เรื่อง

^๑ กรเพชร เพชรรุ่ง. (๒๕๓๔). การวิเคราะห์พระโพธิสัตว์ในปัญญาสาตก.

^๒ อาทิตย์ ชีรวินิชย์กุล. (๒๕๕๒). ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา.

^๓ อภิลักขณ์ เกษมผลกุล. (๒๕๕๔). กลวิธีเล่าเรื่องชาตกที่เน้นแนวคิดเรื่อง “ทาน” ในอรรถกถาชาตกและปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ. วารสารภาษาและวรรณคดีไทย ๒๔ (ธันวาคม). หน้า ๑๓๒-๑๕๙.

^๔ เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร. (๒๕๒๙). การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสาตก.

การศึกษาเปรียบเทียบนิทานคอนจาคูกับปัญญาสชาดก^๑ เป็นการเปรียบเทียบในประเด็นโลกทัศน์ของมนุษย์และโลกทัศน์ของผู้เรียบเรียงจากวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง ผลที่ได้จากการศึกษาในครั้งนี้ทำให้ทราบได้ว่ามนุษย์ในปัญญาสชาดกและนิทานคอนจาคูมีความเชื่อเรื่องผลกรรม บาป บุญ นรก สวรรค์ และชาติภพเหมือนกัน แต่ต่างกันที่มนุษย์ในปัญญาสชาดกเชื่อว่าผลกรรมไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ และเชื่อว่าความเพียรพยายามจะช่วยตนเองให้พ้นจากวัฏสงสารได้ ขณะที่มนุษย์ในนิทานคอนจาคูเชื่อว่าผลอกุศลกรรมที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบัน เมื่อทำกรรมดี ณ ขณะนั้นจะสามารถลบล้างกันได้ และเชื่อว่าพลังของตนเองและพลังภายนอกจะช่วยให้ไปสวรรค์ หรือพ้นจากวัฏสงสารได้ ด้านโลกทัศน์ของผู้เรียบเรียงนั้นต่างก็คล้ายคลึงกัน คือเชื่อว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ซึ่งเป็นการขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับปัญญาสชาดกในประเด็นนี้ได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาความสนใจของนักวิชาการ นักวิจัย เกี่ยวกับการศึกษาวิจัยปัญญาสชาดก ดังที่กล่าวมาในข้างต้น แสดงให้เห็นว่าสถานภาพการศึกษาปัญญาสชาดกตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีความต่อเนื่องและหลากหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นมิติของจิตวิทยวิจัย วิธีวิจัย หรือกลุ่มข้อมูลที่นำมาใช้ในการศึกษา ซึ่งล้วนสะท้อนให้เห็นความสำคัญ คุณค่า และความน่าสนใจของตัวบทดังกล่าวได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม แม้ว่าข้อมูลงานวิจัยดังกล่าวมานี้จะไม่ได้กล่าวถึงประเด็นการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ แต่องค์ความรู้และข้อมูลอันเกิดจากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ยิ่งในการนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางการศึกษาและประกอบการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

^๑ แพรวพรรณ ฟองกระจ่าย. (๒๕๔๖). การศึกษาเปรียบเทียบนิทานคอนจาคูกับปัญญาสชาดก.

บทที่ ๓

ลักษณะของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ

การอธิษฐานเป็นพฤติกรรมของตัวละครที่ปรากฏให้เห็นจำนวนมากในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ สามารถจำแนกการอธิษฐานออกเป็น ๒ ลักษณะสำคัญ ได้แก่ การอธิษฐานที่มุ่งเหตุ และการอธิษฐานที่มุ่งผล

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาการอธิษฐานทั้งสองลักษณะ เพื่อให้เห็นภาพรวมของการอธิษฐานที่ปรากฏในชาดกชุดปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ อันจะนำไปสู่การเชื่อมโยงให้เห็นภาพของพระโพธิสัตว์และสัจธรรมทางพุทธศาสนาที่นำเสนอผ่านพฤติกรรมอธิษฐานในบทต่อไป

๓.๑ การอธิษฐานที่มุ่งเหตุ

การอธิษฐานที่มุ่งเหตุ เป็นการอธิษฐานหรือตั้งใจมั่นกระทำเหตุเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่ปรารถนา เช่น การตั้งใจมั่นบำเพ็ญทานของพระโพธิสัตว์เพื่อนำไปสูเป้าหมายคือการบรรลุพระโพธิญาณ การตั้งใจมั่นรักษาศีลของบุคคลทั่วไปเพื่อการดำรงตนอยู่ในธรรม ฯลฯ การอธิษฐานลักษณะนี้ พบในชาดกชุดปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำนวน ๔๙ เรื่อง ได้แก่ สมุททโมสชาดก (๑) สุธนชาดก (๓) รัตนปโชตชาดก (๔) สิริวิบุลกิตติชาดก (๕) วิบุลราชชาดก (๖) สิริจุทามณิชาดก (๗) จันทราชชาดก (๘) สิริธรรชาดก (๑๐) ทูลกบัณฑิตชาดก (๑๑) อาทิตชาดก (๑๒) ทุกัมมานิกชาดก (๑๓) มหาสุรเสนชาดก (๑๔) สุวรรณกุมารชาดก (๑๕) กนกวรรณราชชาดก (๑๖) วิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) ธรรมโสมนทกชาดก (๑๘) วัฏฏังคูลีราชชาดก (๒๐) ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (๒๒) ธรรมราชชาดก (๒๔) นรชีวชาดก (๒๕) สุรูปชาดก (๒๖) มหาปทุมชาดก (๒๗) ภัณฑาคารชาดก (๒๘) พหลาคาวิชาดก (๒๙) เสตบัณฑิตชาดก (๓๐) ปุပ္ผชาดก (๓๑) พรหมโมสราชชาดก (๓๓) เทวรุกขกุมารชาดก (๓๔) สลภชาดก (๓๕) นรชีวกุฐินทานชาดก (๓๗) อติเทวราชชาดก (๓๘) สังขปัตตชาดก (๔๑) จันทเสนชาดก (๔๒) สุวรรณกัจจปชาดก (๔๓) สีโสธราชชาดก (๔๔) อรินทมชาดก (๔๖) สุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) วณวนชาดก (๔๙) พากุลชาดก (๕๐) โสนันทชาดก (๕๑) สีหนาทชาดก (๕๒) สุวรรณสังขชาดก (๕๓) เทวันธชาดก (๕๕) สุวรรณกัจจปชาดก (๕๖) สุปินชาดก (๕๗) สุวรรณวงศชาดก (๕๘) วรรณุชาดก (๕๙) สิริสาชาดก (๖๐) และจันทคารชาดก (๖๑) การอธิษฐานที่มุ่งเหตุในชาดกจำนวนข้างต้นประกอบด้วย อธิษฐานบารมี การตั้งใจมั่นทำทาน การตั้งใจมั่นรักษาศีล และการตั้งใจมั่นอยู่ในโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์

๓.๑.๑ อธิษฐานบารมี

อธิษฐานบารมี หมายถึงการตั้งใจมั่นประพฤติปฏิบัติตนไปสู่จุดหมายคือการบรรลุพระโพธิญาณ^๑ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นการตั้งใจมั่นในแนวทางที่จะบรรลุความเป็นพระพุทธรเจ้าของพระโพธิสัตว์ พบในชาดกจำนวน ๔๑ เรื่อง ได้แก่ สมุททโมสชาดก (๑) รัตนปโชตชาดก (๔) สิริวิบุลกิตติชาดก (๕) วิบุลราชชาดก (๖) สิริจุทามณิชาดก (๗) จันทราชชาดก (๘) สิริธรรชาดก (๑๐) ทูลกบัณฑิตชาดก (๑๑) อาทิตชาดก (๑๒) ทุกัมมานิกชาดก (๑๓) มหาสุรเสนชาดก (๑๔) สุวรรณกุมารชาดก (๑๕) กนกวรรณราชชาดก (๑๖) วิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) ธรรมโสณทกชาดก (๑๘) วัฏฏังคุลีราชชาดก (๒๐) ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (๒๒) ธรรมราชชาดก (๒๔) นรชิวชาดก (๒๕) สุรูปชาดก (๒๖) มหาปทุมชาดก (๒๗) เสตบัณฑิตชาดก (๓๐) ปุပ္ผชาดก (๓๑) เทวรุกขกุมารชาดก (๓๔) สลภชาดก (๓๕) นรชิวกฐินทานชาดก (๓๗) อติเทวราชชาดก (๓๘) สังขปัตตชาดก (๔๑) จันทเสนชาดก (๔๒) สุวรรณกัจฉปชาดก (๔๓) สีโสธราชชาดก (๔๔) อรินทมชาดก (๔๖) สุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) วณาวนชาดก (๔๙) พากุลชาดก (๕๐) โสนันทชาดก (๕๑) สุวรรณสังขชาดก (๕๓) เทวณชาดก (๕๕) สุวรรณวงศชาดก (๕๘) สิริสาชาดก (๖๐) และจันทคาธชาดก (๖๑) ลักษณะของอธิษฐานบารมีที่พบจำแนกได้ ๓ ประการ คือ การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรเจ้า การตั้งใจมั่นบำเพ็ญทาน และการตั้งใจมั่นบำเพ็ญศีล

๓.๑.๑.๑ การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรเจ้า

การตั้งจิตแสดงความปรารถนาพระโพธิญาณ หรือการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรเจ้า เป็นการอธิษฐานที่แสดงออกถึงความตั้งใจจะเป็นพระพุทธรเจ้า ถือเป็นการกระทำที่เหตุอันจะนำไปสู่เป้าหมายหรือผลคือการได้เป็นพระพุทธรเจ้าตามที่ปรารถนา

พระพุทธรเจ้า เป็นผู้ที่บรรลุภาวะธรรมคือปฏิจักษุสมบัติและนิพพาน^๒ หรือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดเข้าถึงความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง^๓ การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรเจ้าของพระโพธิสัตว์ในที่นี้ ไม่ได้มีเป้าหมายเพียงเพื่อการบรรลุธรรมข้างต้นเท่านั้น หากแต่ยังมีเป้าหมายคือการได้ประกาศธรรมที่ได้บรรลุหรือตรัสรู้ให้สัตว์โลกนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อเป็นหนทางสู่การพ้นทุกข์ เรียกพระพุทธรเจ้าที่มีพุทธจริยาวัตรเช่นนี้ว่าพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า^๔

ในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรเจ้าของพระโพธิสัตว์ พบในชาดกจำนวน ๒๘ เรื่อง ได้แก่ รัตนปโชตชาดก (๔) สิริวิบุลกิตติชาดก (๕)

^๑ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (๒๕๒๔). *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท*. หน้า ๕๖.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. หน้า ๓๓๕.

^๓ เตือน คำดี. (๒๕๔๕). *ศาสนศาสตร์*. หน้า ๑๕๒.

^๔ มหาภูมิบาลวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม ๘ ภาค ๑*. หน้า ๒๗๒.

วิบุลราชชาดก (๖) สิริจุทามณิชาดก (๗) จันทราชชาดก (๘) สิริธรรชาดก (๑๐) พุทธบัณฑิตชาดก (๑๑) อาทิตชาดก (๑๒) มหาสุรเสนชาดก (๑๔) กนกวรรณราชชาดก (๑๖) วิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) ธรรมโศคนทกชาดก (๑๘) วัฏฏังคูลีราชชาดก (๒๐) ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (๒๒) ธรรมราชชาดก (๒๔) นรชีวกชาดก (๒๕) สุรูปชาดก (๒๖) มหาปทุมชาดก (๒๗) เสตบัณฑิตชาดก (๓๐) ปุပ္ผชาดก (๓๑) เทวรุกขกุมารชาดก (๓๔) นรชีวกฐินทานชาดก (๓๗) อติเทวราชชาดก (๓๘) สังฆปัตตชาดก (๔๑) จันทเสนชาดก (๔๒) สุวรรณกัจจปชาดก (๔๓) อรินทมชาดก (๔๖) และจันทคาธชาดก (๖๑) ซึ่งมักปรากฏในบริบทที่คล้ายกัน คือขณะพระโพธิสัตว์กำลังบำเพ็ญทาน และพระโพธิสัตว์จะอาศัยทานที่ได้กระทำเหล่านั้นเป็นปัจจัยแก่การบรรลุพระโพธิญาณหรือเป็นพระพุทธานุเจ้า อันสะท้อนความคิดเรื่องการให้ความสำคัญแก่การทำทานกับการเป็นพระพุทธานุเจ้า ดังปรากฏในชาดกเรื่องสิริธรรชาดก (๑๐) ขณะพระโพธิสัตว์สิริธรรเศรษฐีถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ได้ตั้งปณิธานเป็นพระพุทธานุเจ้าความว่า

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ด้วยอำนาจผลทานของข้าพเจ้านี้...ขอให้ข้าพเจ้าได้ตรัสเป็นพระพุทธานุเจ้า
องค์หนึ่งในกาลภายหน้า^๑

เช่นเดียวกับพระเจ้าอาทิตโพธิสัตว์ในอาทิตชาดก (๑๒) ขณะพระราชทานอาหารแก่อินทพรพราหมณ์ (พระอินทร์แปลงกายเป็นพราหมณ์) ได้ตั้งปณิธานเป็นพระพุทธานุเจ้า ความว่า

แน่ท่านพราหมณ์เฒ่า เราให้ทานแก่ท่านครั้งนี้ เราจะได้ปรารถนาสมบัติบรมจักรพรรดิหรือสมบัติ
อินทร์แลสมบัติพรหมหามีได้ ทานที่เราให้นี้ ขอจงเป็นปัจจัยให้เราได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ^๒

จากการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธานุเจ้าของพระเจ้าอาทิตโพธิสัตว์ในอาทิตชาดก (๑๒) ข้างต้น จะเห็นได้ว่าปรากฏการกล่าวปฏิเสศสมบัติหรือความพรั่งพร้อมสมบูรณ์^๓อื่นที่ไม่ใช่การเป็นพระพุทธานุเจ้า ได้แก่ จักรพรรดิสมบัติ อินทสมบัติ และพรหมสมบัติ ซึ่งล้วนเป็นสิ่งที่ปุถุชนส่วนใหญ่ปรารถนา ถือเป็นการเสริมเน้นให้เห็นความมุ่งมั่นแน่วแน่ในการเป็นพระพุทธานุเจ้าอย่างเด่นชัด ลักษณะเช่นนี้ยังพบได้ในชาดกอีกหลายเรื่อง เช่น ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (๒๒) เมื่อพระโพธิสัตว์คือพระเจ้าธรรมิกบัณฑิตราชถวายเครื่องสักการบูชาแด่พระอติตพุทธเจ้าและพระสาวก ได้ตั้งปณิธานเป็น

^๑ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๒๖๓.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๘๙.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๔๐๐.

พระพุทธเจ้า โดยแสดงให้เห็นว่าสมบัติอันเป็นผลหรืออานิสงส์ที่จะเกิดจากการประกอบกุศลกรรม ครั้งนี้เป็นสิ่งที่พระองค์ไม่ปรารถนาที่จะได้รับ ดังมีความว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้กระทำความชั่วกรรมชดด้วยเครื่องสักการะทั้งหลาย มีสรรพัตถ์ถาถาตั้งการเป็นต้น ใ้ว่าข้าพระองค์จะปรารถนาสมบัติในเทวโลกแลพรหมโลก หาบมิได้ ขอผลทานที่ข้าพระองค์บริจาคนี้ จงเป็นปัจจัยให้ข้าพระองค์ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ในอนาคตกาลภายภาคหน้า^๑

หรือในนรชีวะชาดก (๒๕) ขณะพระโพธิสัตว์นรชีวะสละหัวใจเป็นทานคือเป็นยารักษา มารดาที่ถูกงูกัด ได้ตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งมีการระบุว่าไม่ปรารถนาที่จะให้ทานที่ได้กระทำเป็นปัจจัยแก่การได้ครอบครองสมบัติอื่น

ข้าแต่หมู่เทพยดาผู้เจริญทั้งหลาย จงกระทำอนุโมทนาอัมมัตติกทานของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหาได้ปรารถนาประเทศราชสมบัติหรืออินทสมบัติพรหมสมบัติด้วยหทัยทนนี่ไม่ ข้าพเจ้าจะให้สัตว์ทั้งหลายในโลกสันนิวาสนกับทั้งเทพยดาที่หลงอยู่ในสงสารให้ข้ามพ้นไปจากสงสารในอนาคตกาล^๒

ทั้งนี้ในคำกล่าวตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าของนรชีวะโพธิสัตว์ข้างต้น นอกจากจะปรากฏการกล่าวปฏิเสธสมบัติต่างๆ แล้ว ยังปรากฏการเน้นย้ำความคิดเรื่องการ “ข้ามพ้นไปจากสงสาร” ซึ่งเป็นปรมัตถธรรมทางพุทธศาสนาด้วย

การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นการอธิษฐานที่แสดงออกถึงความตั้งใจจะเป็นพระพุทธเจ้า ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่จะทำให้เกิดการกระทำหรือประพฤติปฏิบัติตนเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าในลำดับต่อไป อันเป็นการอธิษฐานที่มุ่งเน้นเหตุโดยมีเป้าหมายหรือผลคือการได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณตามที่ปรารถนา

๓.๑.๑.๒ การตั้งใจมั่นบำเพ็ญทาน

ทาน หรือการให้^๓ เป็นธรรมะประการหนึ่งในทศบารมี ที่บุคคลต้องบำเพ็ญเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้า หรือเรียกว่า “พุทธการกรรม” การตั้งใจมั่นบำเพ็ญทานจึงแสดงถึงการประพฤติตน

^๑ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๔๕๙.

^๒ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๕.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. หน้า ๕๖๕.

^๔ ทศบารมี ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี

อยู่ในแนวทางของการเป็นพระพุทธรูปเจ้าอันเป็นลักษณะของอธิษฐานบารมี การตั้งใจมั่นบำเพ็ญทาน ปรากฏในชาดกจำนวน ๒๕ เรื่อง ได้แก่ สมุททโสมชาดก (๑) สิริวิบุลยิตติชาดก (๕) วิบุลราชชาดก (๖) สิริจุฑามณีชาดก (๗) จันทราชชาดก (๘) สิริธรรชาดก (๑๐) อาทิตชาดก (๑๒) ทุกัมมานิกชาดก (๑๓) มหาสุรเสนชาดก (๑๔) สุวรรณกุมารชาดก (๑๕) วัฏฏังคุลีราชชาดก (๒๐) ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (๒๒) ธรรมราชชาดก (๒๔) สังขปัตตชาดก (๔๑) จันทเสนชาดก (๔๒) สีโสธชาดก (๔๔) อรินทมชาดก (๔๖) สุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) วนาวนชาดก (๔๙) พากุลชาดก (๕๐) โสนันทชาดก (๕๑) เทวันธชาดก (๕๕) สุวรรณวงศชาดก (๕๘) สิริสาชาดก (๖๐) และจันทคารชาดก (๖๑) การตั้งใจมั่นบำเพ็ญทานที่ปรากฏในชาดกจำนวนดังกล่าว ได้แก่ การตั้งใจมั่นให้ทานทุกวัน และการตั้งใจมั่นให้มีผู้มาขอรับทาน

๓.๑.๒.๑ การตั้งใจมั่นให้ทานทุกวัน

การตั้งใจมั่นให้ทานทุกวัน หรือการอธิษฐานบริจาคทรัพย์จำนวนมากทุกวัน เป็นการอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ที่พบในชาดกจำนวน ๒๔ เรื่อง ได้แก่ สมุททโสมชาดก (๑) วิบุลราชชาดก (๖) สิริจุฑามณีชาดก (๗) จันทราชชาดก (๘) สิริธรรชาดก (๑๐) อาทิตชาดก (๑๒) ทุกัมมานิกชาดก (๑๓) มหาสุรเสนชาดก (๑๔) สุวรรณกุมารชาดก (๑๕) วัฏฏังคุลีราชชาดก (๒๐) ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (๒๒) ธรรมราชชาดก (๒๔) สังขปัตตชาดก (๔๑) จันทเสนชาดก (๔๒) สีโสธชาดก (๔๔) อรินทมชาดก (๔๖) สุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) วนาวนชาดก (๔๙) พากุลชาดก (๕๐) โสนันทชาดก (๕๑) เทวันธชาดก (๕๕) สุวรรณวงศชาดก (๕๘) สิริสาชาดก (๖๐) และจันทคารชาดก (๖๑)

จากการศึกษาเห็นได้ว่า พระโพธิสัตว์ในชาดกแต่ละเรื่องที่แสดงการอธิษฐานลักษณะดังกล่าว ปรากฏเฉพาะพระโพธิสัตว์ที่เป็นกษัตริย์และเศรษฐี ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่มีทรัพย์สมบัติเงินทองจำนวนมาก พระโพธิสัตว์ที่เป็นกษัตริย์หรืออยู่ในราชตระกูล เช่น พระเจ้าวิบุลราชในวิบุลราชชาดก (๖) ตั้งใจมั่นบริจาค “ทรัพย์ให้เป็นทานวันละห้าแสนทุกๆ วัน”^๑ พระเจ้าสิริจุฑามณีในสิริจุฑามณีชาดก (๗) ตั้งใจมั่น “บำเพ็ญทานวันละหกแสนทุกๆ วัน”^๒ พระเจ้าอาทิตราชในอาทิตชาดก (๑๒) อธิษฐานจิตมั่น “บริจาคทรัพย์บำเพ็ญทานวันละแสนทุกๆ วัน”^๓ พระเจ้าทุกัมมานิกในทุกัมมานิกชาดก (๑๓) ตั้งใจมั่น “บริจาคทรัพย์บำเพ็ญทานวันละหกแสนทุกวัน”^๔ พระเจ้ามหาสุรเสนใน

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๑๘๙-๑๙๐.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๐๕.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๒๘๘-๒๘๙.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๓๑๑.

มหาสุรเสนชาดก (๑๔) ตั้งใจมั่น “บำเพ็ญทานเป็นจำนวนพระราชทรัพย์หลายแสนทุกวันๆ”^๑ พระเจ้าวัฏฏังคุลีในวัฏฏังคุลีราชชาดก (๒๐) ตั้งใจมั่นบริจาค “พระราชทรัพย์สำหรับโรงทานทั้ง ๖ แห่ง นั้น วันละหกแสนทุกวันๆ มิได้ขาด”^๒ พระสังขปัตตในสังขปัตตชาดก (๔๑) ตั้งมั่นให้ทานตั้งแต่เยาว์วัย “บริจาคราชทรัพย์วันละหกแสน บำเพ็ญทานเป็นนิตยมิได้ขาด”^๓ พระเจ้าอรินทมะในอรินทมาชาดก (๔๖) ตั้งใจมั่นบริจาค “มหาทานสิ้นพระราชทรัพย์วันละ ๖ แสนทุกวัน”^๔ พระเจ้าพากุลในพากุลชาดก (๕๐) ตั้งใจมั่นบริจาค “พระราชทรัพย์วันละ ๖ แสนสำหรับโรงทาน”^๕ พระเจ้าโสณันทะในโสณันทชาดก (๕๑) ตั้งจิตมั่นในการบริจาคทาน “ที่ทานศาลาแห่งหนึ่งๆ ทรงบริจจาคหาปณะไว้แห่งละ ๗ พัน ได้ พระราชทานหาปณะประมาณ ๒ หมื่นทุกวันๆ”^๖ พระเจ้าเทวันธะในเทวันธชาดก (๕๕) ตั้งใจมั่น บริจาค “ทรัพย์วันละหกแสนบำเพ็ญทานทุกวันๆ วัน”^๗ หรือพระสุวรรณวงศในสุวรรณวงศชาดก (๕๘) ตั้งใจมั่นให้ทาน “บริจาคพระราชทรัพย์บำเพ็ญทานวันละหกแสนทุกวัน”^๘ ส่วนพระโพธิสัตว์ที่เป็น เศรษฐี ได้แก่ สิริธรเศรษฐีในสิริธรชาดก (๑๐) ตั้งใจมั่นบริจาค “เงินทองวันละพันๆ ทุกๆ วัน”^๙

การอธิษฐานบริจาคทรัพย์จำนวนมากทุกวันของพระโพธิสัตว์ดังกล่าวมานี้ เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องที่อธิษฐานกับสถานภาพของผู้อธิษฐาน เห็นได้ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน กล่าวคือผู้อธิษฐานเป็นกษัตริย์และเศรษฐีซึ่งเป็นผู้ที่มีทรัพย์สินจำนวนมาก เป็นสถานภาพที่เอื้อให้พระโพธิสัตว์สามารถอธิษฐานกระทำทานด้วยการบริจาคทรัพย์จำนวนมากเป็นนิตยได้ ดังนั้นการมีสถานภาพเป็นกษัตริย์และเศรษฐีของพระโพธิสัตว์จึงถือได้ว่าเป็นผู้มีโอกาสในการอธิษฐานทำทานที่กระทำได้อย่างลักษณะนี้ได้เป็นอย่างดี และแสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้เปี่ยมด้วยศรัทธาในการบำเพ็ญทานอย่างยิ่งยวด เพราะแม้ว่าพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นกษัตริย์และเศรษฐี จะมีทรัพย์สามารถทำทานจำนวนมากได้ แต่ทรัพย์เหล่านี้เมื่อใช้ไปแล้วย่อมลดน้อยลงตามลำดับ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของสถานภาพที่ดำรงอยู่และเกิดความยากลำบากในการดำรงชีวิต แต่พระโพธิสัตว์ก็ไม่ได้ห่วงหาพันธุสมบัติเหล่านี้ไว้เพื่อประโยชน์ในการนี้แม้แต่น้อย ด้วยมีศรัทธาอย่างแรงกล้าในการทำทานนั่นเอง

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๓๒๑.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๔๒๔.

^๓ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๒๖๒.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๔๔๓.

^๕ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๓. (๒๕๕๔). หน้า ๑๐๐.

^๖ แหล่งเดิม. หน้า ๑๓๕.

^๗ แหล่งเดิม. หน้า ๔๒๙.

^๘ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๔. (๒๕๕๔). หน้า ๙๕.

^๙ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๒๖๕.

การตั้งใจมั่นให้ทานทุกวันหรืออธิษฐานบริจาคทรัพย์จำนวนมากทุกวันของพระโพธิสัตว์ เป็นการอธิษฐานที่มุ่งเหตุในลักษณะของอธิษฐานบารมี เพื่อนำไปสู่เป้าหมายคือการบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า อันเป็นการอธิษฐานที่ช่วยเสริมแน่นให้เห็นถึงความมุ่งมั่นแน่วแน่ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าของพระโพธิสัตว์ได้เป็นอย่างดี

๓.๑.๑.๒.๒ การตั้งใจมั่นให้มีผู้มาขอรับทาน

การตั้งใจมั่นให้มีผู้มาขอรับทาน เป็นการอธิษฐานที่สืบเนื่องมาจากการที่พระโพธิสัตว์ปรารถนาจะให้อสังกตทาน บุตรภรรยาทาน และราชสมบัติ ซึ่งเป็นทานในคิปปัญญาบริวาร ได้แก่ การบริจาคทรัพย์ การบริจาคบุตรและภรรยา หรือเรียกว่า “บุตรภรรยาทาน” และการบริจาคอวัยวะและชีวิต หรือเรียกว่า “อสังกตทาน” ที่พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้า^๑ แต่ไม่สามารถทำให้สำเร็จได้ตามความประสงค์ เนื่องจากไม่มีผู้มาขอรับทานลักษณะดังกล่าว พระโพธิสัตว์ในชาดกจำนวน ๖ เรื่อง ได้แก่ สิริวิบุลกิตติชาดก (๕) วิบุลราชชาดก (๖) สิริจุฑามณีชาดก (๗) อาทิตชาดก (๑๒) มหาสุรเสนชาดก (๑๔) และอรินทมาชาดก (๔๖) จึงอธิษฐานให้มีผู้มาขอรับทานตามที่ตนปรารถนา ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

ในสิริวิบุลกิตติชาดก (๕) พระโพธิสัตว์สิริวิบุลกิตติยังไม่ได้กระทำอสังกตทานแก่ผู้ใด มีความปรารถนาจะทำทานดังกล่าว จึงอธิษฐานให้มีผู้มาทูลขอความว่า

...แม้จะมีผู้ต้องการศรัทธาจักขุแลหทัยหรือชีวหาเลือดแลเนื้อ ข้าพเจ้าจะฉีกเนื้อออกให้มิได้ทอดย^๒

ในวิบุลราชชาดก (๖) พระเจ้าวิบุลราชเคยกระทำแต่พาหิรทาน ยังไม่เคยกระทำอสังกตทานเนื่องจากไม่มีผู้ใดมาทูลขอ จึงอธิษฐานว่า

เราทำทานภายนอกบริบูรณ์เต็มที่แล้ว บัดนี้เราประสงค์จะให้ทานภายในบ้าง หากว่าจะมีใครมาขอศรัทธาหรือดวงตาแลหัวใจแลมังสะ เราจะฉีกเนื้อออกให้ทุกอย่าง อนึ่งหากว่าจะมีผู้เอ่ยอ้างออกปากขอตัวเราเอาไปเป็นทาส เราอาจยอมตัวเราไปเป็นทาสให้เขาใช้ตามประสงค์^๓

สิริจุฑามณีชาดก (๗) พระเจ้าสิริจุฑามณีปรารถนาจะให้อวัยวะและชีวิต แต่ยังไม่เคยมีผู้มาทูลขอ จึงอธิษฐานว่า

^๑ อาทิตย ธีรวิทยานุกูล. (๒๕๕๒). ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา. หน้า ๘๐.

^๒ ปัญญาสาธก ภาควิชาภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๑๗๖.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๙๐.

เราอยากให้อัชฌัตติกทานภายใน ถ้าหากจะมีมาจากคนใด มาขอจักขุสรีระแลหัวใจก็ดี หรือจะขอเนื้อแลเลือดหรือสรีระครึ่งหนึ่งแลขอทั้งหมด เราจักเชือดแลปลิดปลดออกให้แก่จากผู้นั้นไปทำให้เป็นปัจจัยแก้สัพพัญญุตญาณ^๑

ในอาทิตยชาดก (๑๒) พระเจ้าอาทิตยปรารภนาจะทำการด้วยการบริจาค อวัยวะ ชีวิต บุตร ภรรยา รวมถึงราชสมบัติ แต่ยังไม่ผู้ใดมาทูลขอเพื่อทำความปรารถนาให้สำเร็จ พระองค์จึงตั้งจิตอธิษฐาน ความว่า

ถ้าหากว่าจะมีมาจากมาขอหัวใจ หรือสรีระ เนื้อ แลเลือด หรือจะขอร่างกายแต่ครึ่งหนึ่ง หรือขอทั้งหมด ไซ้ เราจักยอมยกให้ทุกสิ่ง อนึ่งหรือจะขอลูกเมียยอดรักแลราชสมบัติก็ดี เราจักยอมยกให้สิ้นทั้งนั้น หรือหากว่าจะขอเอาตัวเราไปเป็นทาส เราจักยอมไปเป็นทาสได้ทุกประการ^๒

มหาสุรเสนชาดก (๑๔) พระเจ้ามหาสุรเสนเคຍบ้ำเพ็ญแต่พาหิรทาน ปรารถนาจะบำเพ็ญอชฌัตติกทานบ้าง แต่ยังไม่ผู้ใดมาทูลขอ จึงอธิษฐานว่า

...บำเพ็ญแต่พาหิรทานอย่างเดียว เราหาปิตินดีในทานนั้นไม่ ไฉนยากจะมาขออชฌัตติกทาน บ้างหนอ ถ้าพึงมาขอจักขุหุทัยหรือสรีระบางส่วนกะเรา เรายินดีให้ทุกอย่าง^๓

และในอรินทมชาดก (๔๖) พระเจ้าอรินทมราชโพธิสัตว์ปรารถนาจะกระทำ อชฌัตติกทาน แต่ไม่มีผู้ที่จะมาทูลขอ จึงอธิษฐานให้มีผู้มาทูลขออชฌัตติกทาน ความว่า

เราได้ให้พาหิรทานอยู่เป็นนิจนร พาหิรทานนั้นทำให้เรายินดีปรีดาอย่างไม่ได้ เราจะปรารถนาจะให้อชฌัตติกทาน ดังเราปรารถนาว่าวันนี้เราลุกขึ้นแต่เช้าแล้ว ยากที่จะมาขอ อย่าได้ขอพาหิรทานเลย จงขอแต่อชฌัตติกทานเถิด^๔

ทานในคติปัญจมหาบิจาค ถือเป็นการเฉพาะสำหรับผู้ปรารถนาจะเป็น พระพุทธเจ้าต้องบำเพ็ญ ดังนั้นการตั้งเจม้นให้มีผู้มาขอรับทานลักษณะนี้ จึงเป็นการอธิษฐานที่มุ่ง กระทำเหตุเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้า และช่วยเน้นย้ำการเป็นผู้มุงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอีกประการหนึ่ง

^๑ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๒๐๕.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๘๙.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๓๒๑.

^๔ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๔๔๓.

๓.๑.๑.๓ การตั้งใจมั่นบำเพ็ญศีล

ศีล คือความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย หรือข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม^๑ ศีลเป็นบารมีข้อหนึ่งที่พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้า ดังนั้นการตั้งใจมั่นบำเพ็ญศีลหรือการอธิษฐานรักษาศีล จึงเป็นการตั้งใจมั่นในวิถีทางแห่งการประพฤติปฏิบัติตนไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณอันเป็นลักษณะของอธิษฐานบารมี และเป็นการอธิษฐานที่มุ่งเหตุ คือการบำเพ็ญ “ศีล” เพื่อเป้าหมายให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จากการศึกษาพบว่า การตั้งใจมั่นบำเพ็ญศีลหรือการอธิษฐานรักษาศีลของพระโพธิสัตว์ปรากฏในชาดก ๑๘ เรื่อง ได้แก่ สิริวิบุลกิตติชาดก (๕) สิริจุทามณิชาดก (๗) จันทราชชาดก (๘) สิริธรรชาดก (๑๐) มหาสุรเสนชาดก (๑๔) สุวรรณกุมารชาดก (๑๕) วัฏฏังคุลีราชชาดก (๒๐) สุรูปชาดก (๒๖) เสตบัณฑิตชาดก (๓๐) เทวรุกขกุมารชาดก (๓๔) สลภชาดก (๓๕) สังขปัตตชาดก (๔๑) จันทเสนชาดก (๔๒) สีโสธชาดก (๔๔) พากุลชาดก (๕๐) โสนันทชาดก (๕๑) สุวรรณสังขชาดก (๕๓) และสุวรรณวงศชาดก (๕๘)

ในจันทราชชาดก (๘) พระโพธิสัตว์จันทกุมารอธิษฐานรักษาศีล คือการสมาทานอุโบสถศีลหรือศีล ๘ ประกอบด้วย (๑) การเว้นจากการฆ่า ทำลายชีวิต หรือการประทุษร้ายกัน (๒) การเว้นจากการลักขโมยสิ่งที่เป็นของผู้อื่น (๓) การเว้นจากการร่วมประเวณี (๔) การเว้นจากการกล่าวเท็จ (๕) การเว้นจากการเสพของมีเมาหรือสิ่งเสพติดให้โทษ (๖) การเว้นจากการบริโภคอาหารในยามวิกาล (๗) การเว้นจากการฟ้อนรำ การขับร้อง การบรรเลงดนตรี การดู การละเล่น การทัดทรงดอกไม้ ของหอมและเครื่องลูบไล้ และ (๘) เว้นจากที่นอนใหญ่โตหรูหรา^๒ ในวันอุโบสถหรือวันพระ ขณะว้ายน้ำอยู่ในมหาสมุทรหลังจากเรือแตก ความว่า

วันที่สำเภาแตกนั้นเป็นวันอุโบสถ พระมหาสัตว์แลดูเบื้องบนก็ทราบว่าเป็นวันอุโบสถแน่ พระองค์ทรงบัวปาก แล้วสมานทานอุโบสถศีลตั้งสติมั่นคงจะลึกอยู่ในองค์ศีลเป็นอันดี^๓

การสมาทานศีล ๘ ของพระโพธิสัตว์ข้างต้น เห็นได้ว่ากระทำในสถานการณ์ที่ยากลำบาก แต่ความยากลำบากเหล่านั้นไม่อาจบั่นทอนความตั้งใจในการสมาทานศีลของพระโพธิสัตว์แม้แต่น้อย นั่นจึงแสดงถึงการเป็นผู้ดำรงตนอยู่ในศีลเพื่อประโยชน์แก่การบรรลุ

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๓๙๒.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๔). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. หน้า ๑๗๖-๑๗๗.

^๓ วันพระ คือวันประชุมเถื้อศีลฟังธรรมในพระพุทธศาสนา เดือนหนึ่งมี ๔ วัน คือวันขึ้น ๘ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๘ ค่ำ และแรม ๑๕ ค่ำ ถ้าเป็นเดือนขาดก็แรม ๑๔ ค่ำ (ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. หน้า ๑๐๐๕)

^๔ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๒๑๔.

พระโพธิญาณอย่างยอดเยี่ยม

นอกจากการสมาทานศีล ๘ ยังปรากฏการสมาทานเบญจศีลหรือศีล ๕ ประกอบด้วย (๑) การเว้นจากการฆ่า ทำลายชีวิต หรือการประทุษร้ายกัน (๒) การเว้นจากการลักขโมยสิ่งที่เป็นของผู้อื่น (๓) การเว้นจากการประพฤติผิดในกาม (๔) การเว้นจากการกล่าวเท็จ และ (๕) การเว้นจากการเสพของมึนเมาหรือสิ่งเสพติดให้โทษ^๑ ซึ่งเป็นการดำรงตนอยู่ในกรอบของศีลธรรมสอดคล้องกับแนวทางของผู้ที่มุ่งปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้า เช่น พระเจ้าวัฏฏังคุลีราชโพธิสัตว์ใน*วัฏฏังคุลีราชชาดก* (๒๐) ทรงสมาทานศีล ๕ เป็นนิตย ดังความว่า

...อนึ่งพระองค์มิได้ทรงยินดีที่จะถือเอาผัสขของผู้อื่นมาตรวจว่ากานึกหนึ่งเป็นประมาณ อนึ่งมิได้ทอด
ทัตนาการดูรรมยาของผู้อื่นด้วยสามารถแห่งระคะดาภุชณา อนึ่งมิได้ตรัสคำถามสาวมাত্রว่าสักคำ
หนึ่งเลย อนึ่งพระองค์มิได้เสวยสุราแลเมรัยมาตรวจว่าสักหยาดหนึ่งเป็นกำหนด พระองค์ทรงรักษาศีล ๕
คือปัญจเวรวิริมมันอยู่ในพระกมลสันดาน^๒

การอธิษฐานรักษาศีลของพระโพธิสัตว์อีกลักษณะหนึ่งที่ปรากฏให้เห็น คือ การอธิษฐานไม่กระทำความบาปผิด อันเป็นศีลข้อหนึ่งในอุโบสถศีลและเบญจศีล หมายถึงการไม่ฆ่า หรือทำร้ายผู้อื่น แม้ว่าพระโพธิสัตว์จะสามารถกระทำได้โดยง่าย ทั้งนี้ก็เพราะพระโพธิสัตว์มีเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคือการเป็นพระพุทธรเจ้า ซึ่งการอธิษฐานรักษาศีลดังกล่าว หรือเรียกว่า “อธิษฐานบารมี” ก็เป็นการอธิษฐานที่เหตุซึ่งช่วยสนับสนุนให้บรรลุผลเป็นพระพุทธรเจ้าได้ ดังปรากฏใน*สิริวิบุลกิตติชาดก* (๕) พระโพธิสัตว์สิริวิบุลกิตติอธิษฐานพระองค์มั่นไม่ใช้กำลังฆ่าพระเจ้าพาเหียรวิลุปราชและกองทหาร เพื่อชิงตัวพระบิดาที่ต้องโทษประหารและชิงเอาราชสมบัติของพระองค์คืน เพราะเกรงว่าจะเป็นการทำลายศีลที่พระองค์สั่งสมมาตลอด ดังมีความที่ทรงตรัสสอนพระองค์เองว่า

ถ้าเราเข้ากำจัดชิงเอาซึ่งสมบัติเมืองนี้กับทั้งพระราชาก็สามารถทำได้ไม่ขัดข้อง แต่ว่าศีลของเราจัก
พิบัติไป เราไม่ควรจะล่วงศีลเพราะเหตุแก่ชีวิตนิตนี้...^๓

ใน*วัฏฏังคุลีราชชาดก* (๒๐) พระเจ้าวัฏฏังคุลีราชอธิษฐานไม่ฆ่าฟัน “พลนิกายและพระราชาร้อยเอ็ด”^๔ ที่คิดร้ายต่อพระองค์ แม้ว่าจะมีกำลังพลและศัสตราวุธที่พร้อมเอาชีวิตศัตรูทุกเมื่อ

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๔). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. หน้า ๑๗๕.

^๒ *ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑*. (๒๕๕๔). (๒๕๕๔). หน้า ๔๒๔.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๗๔.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๔๒๕.

ชาตกเรื่องเสตบันทิตชาตก (๓๐) ขณะพระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นหนูเผือกจะกระโดดเข้ากองไฟเผาตนเองเพื่อเป็นอาหารแก่อินทพรพราหมณ์ (พระอินทร์แปลงกาย) เกรงว่าสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในร่างกายของตนจะตายด้วย อันเป็นการล่วงแกศีล จึงอธิษฐานไม่กระทำปาณาติบาต โดยการให้สิ่งมีชีวิตเหล่านั้นออกจากร่างกายก่อนกระโดดเข้ากองไฟ ดังความว่า

ขอให้สัตว์ทั้งปวงอย่าได้มีอยู่ในสรีรกายของเราเลย^๑

ในสังขัตตชาตก (๔๑) พระสังขัตตกุมารตั้งใจมั่นไม่ฆ่าพราหมณ์ที่ควักพระเนตรของพระองค์จนพระเนตรบอด ทั้งๆ ที่สามารถกระทำได้ เพราะทรงมี “พระกำลังดังช้างสาร”^๒ การที่พระโพธิสัตว์สามารถควบคุมความประพฤติทางกายไม่ให้ตกอยู่ใต้อำนาจฝ่ายต่ำ คือการคร่าชีวิตผู้อื่นแม้ว่าจะกระทำได้ง่าย ย่อมสื่อถึงการเป็นผู้ตั้งตนอยู่ในธรรมในศีลอย่างดีเลิศ ซึ่งสะท้อนถึงความตั้งใจแน่วแน่ที่จะเป็นพระพุทธรเจ้า เช่นเดียวกับเรื่องสุวรรณสังขชาตก (๕๓) ขณะพระโพธิสัตว์สุวรรณสังข์กำลังจะใช้มนตร์วิเศษชื่อว่า “จินตามณี” เรียกเนื้อ หมู และปลา เพื่อนำไปถวายพระเจ้าพาราณสี พระโพธิสัตว์ไม่ประสงค์ที่จะฆ่าสัตว์ที่ยังไม่ถึงชาติเหล่านั้น จึงอธิษฐานให้สัตว์ที่ยังไม่ถึงชาติหนีไป ความว่า “เนื้อเหล่าใดยังไม่ถึงอนิจกรรม เนื้อเหล่านั้นจงหนีไปเสีย เนื้อเหล่าใดถึงอนิจมรณะแล้ว เนื้อเหล่านั้นจงตายเฉพาะหน้าเรา”^๓ หรือ “ปลาเหล่าใดยังไม่ถึงอนิจภาพความตาย ปลาเหล่านั้นจงหนีไปเสียให้พ้น ปลาเหล่าใดควรถึงความตายแล้ว ปลาเหล่านั้น จงมาตายอยู่ในที่นี้”^๔ ซึ่งเป็นการตั้งมั่นอยู่ในศีลวิสัย

การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรเจ้า การตั้งใจมั่นบำเพ็ญทาน และการตั้งใจมั่นบำเพ็ญศีลดังกล่าวมานี้ เป็นลักษณะของอธิษฐานบารมี ซึ่งเป็นบารมีหนึ่งที่บุคคลบำเพ็ญเพื่อการเป็นพระพุทธรเจ้า ดังนั้นการปรากฏอธิษฐานในลักษณะของอธิษฐานบารมีจำนวนมากของพระโพธิสัตว์ จึงเป็นการเน้นให้เห็นถึงการเป็นผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าได้เป็นอย่างดี

อนึ่ง ตามที่ โดโรธี เฮเลน ฟิกเกิล (Dorothy Helen Fickle)^๕ ได้แบ่งเนื้อหาของชาตกทั้ง ๖๑ เรื่องในปัญญาสชาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ เป็น ๔ กลุ่ม ดังจะได้กล่าวต่อไป

^๑ ปัญญาสชาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๑๐๕.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๗๖.

^๓ ปัญญาสชาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๓. (๒๕๕๔). หน้า ๒๐๒.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๒๐๕.

^๕ Dorothy Helen Fickle. (1978). *A Historical and Structural Study of Paññāsa Jātaka*. pp. 36-48.

กลุ่มที่ ๑ “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) มี ๑๘ เรื่อง ได้แก่ สมุททโฆษชาดก (๑) สุธนชาดก (๒) สุธนุชาดก (๓) สิทธิสารชาดก (๓๖) ปาจิตตกุมารชาดก (๓๙) สรรพสิทธิชาดก (๔๐) วรวงศาชาดก (๔๕) รกเสนชาดก (๔๗) สุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) วนาวนชาดก (๔๙) พากุลชาดก (๕๐) โสนันทชาดก (๕๑) สีหนาทชาดก (๕๒) สุวรรณสังขชาดก (๕๓) เทวธชาดก (๕๕) สุปินชาดก (๕๗) สุวรรณวงศาชาดก (๕๘) และวรรณุชาดก (๕๙)

กลุ่มที่ ๒ “นิทานคติ” (pious tales) มี ๔ เรื่อง ได้แก่ พาวณสิริราชชาดก (๓๒) พรหมโฆสราชชาดก (๓๓) สลมาชาดก (๓๕) และสุวรรณกัจฉปชาดก (๕๖)

กลุ่มที่ ๓ “ตำนานคติ” (pious legends) มี ๓๗ เรื่อง ได้แก่ รัตนปโชตชาดก (๔) สิริวิบุลยคติชาดก (๕) วิบุลราชชาดก (๖) สิริจุฑามณีชาดก (๗) จันทราชชาดก (๘) สุมิตตชาดก (๙) สิริธราชชาดก (๑๐) พุทกบัณฑิตชาดก (๑๑) อาทิตชาดก (๑๒) พุกัมมานิกชาดก (๑๓) มหาสุรเสนชาดก (๑๔) สุวรรณกุมารชาดก (๑๕) กนกวรรณราชชาดก (๑๖) วิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) ธรรมโสนทกชาดก (๑๘) สุทนต์ชาดก (๑๙) วัฏฏังคูลีราชชาดก (๒๐) ไปราณกบิลราชชาดก (๒๑) ธรรมกบัณฑิตราชชาดก (๒๒) จาคทานชาดก (๒๓) ธรรมราชชาดก (๒๔) นรชีวชาดก (๒๕) สุรูปชาดก (๒๖) มหาปทุมชาดก (๒๗) ภัณฑาคารชาดก (๒๘) พหลาควีชาดก (๒๙) เสตบัณฑิตชาดก (๓๐) ปุปผชาดก (๓๑) เทวรุกขกุมารชาดก (๓๔) นรชีวกฐินทานชาดก (๓๗) อติเทวราชชาดก (๓๘) สังขปัตตชาดก (๔๑) จันทเสนชาดก (๔๒) สุวรรณกัจฉปชาดก (๔๓) สีโสธชาดก (๔๔) อรินทมชาดก (๔๖) และสิริสาชาดก (๖๐)

กลุ่มที่ ๔ “novels”^{*} มี ๒ เรื่อง ได้แก่ สุรพชาดก (๕๔) และจันทคารชาดก (๖๑)

ผู้วิจัยสังเกตได้ว่าอธิษฐานบารมีมักปรากฏในกลุ่มชาดกที่มีเนื้อหาหลักเป็นเรื่องราวทางศาสนา ได้แก่ กลุ่ม “นิทานคติ” (pious tales) และกลุ่ม “ตำนานคติ” (pious legends) โดยเฉพาะกลุ่ม “ตำนานคติ” (pious legends) ซึ่งมีเนื้อหามุ่งเน้นถ่ายทอดเรื่องราวของบุคคลศักดิ์สิทธิ์ ทางศาสนา ได้แก่ พระโพธิสัตว์ ในแง่มุมทางศาสนาเป็นสำคัญ ดังปรากฏข้อมูลในตารางแสดงอธิษฐานบารมีที่ปรากฏในชาดกกลุ่มต่างๆ ดังนี้

* “novels” เป็นกลุ่มนิทานขนาดยาว มีเนื้อหาเป็นนิทานหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็น “ตำนานคติ” (pious legends) “นิทานคติ” (pious tales) หรือ “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales)

**ตาราง ๑ แสดงอิทธิฐานบารมีที่ปรากฏในชาดกแต่ละกลุ่มในปัญญาสาขาดก
ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**

กลุ่มชาดกที่แบ่งตามเนื้อหา	ชาดกที่ปรากฏอิทธิฐานบารมี	รวมจำนวนชาดก
๑. “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales)	สมุทรโฆษชาดก (๑) สุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) วนาวนชาดก (๔๙) พากุลชาดก (๕๐) โสนันทชาดก (๕๑) สุวรรณสังขชาดก (๕๓) เทวันธชาดก (๕๕) และสุวรรณวงศ์ชาดก (๕๘)	๘ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๔๔.๔)
๒. “นิทานคติ” (pious tales)	สกลชาดก (๓๕)	๑ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๒๕)
๓. “ตำนานคติ” (pious legends)	รัตนปิตชาดก (๔) สิริวิบุลยิตติชาดก (๕) วิบุลราชชาดก (๖) สิริจุฑามณีชาดก (๗) จันทราชชาดก (๘) สิริธรรชาดก (๑๐) พุทธบัณฑิตชาดก (๑๑) อาทิตชาดก (๑๒) พุทฺธมมานิกชาดก (๑๓) มหาสุรเสนชาดก (๑๔) สุวรรณกุมารชาดก (๑๕) กนกวรรณราชชาดก (๑๖) วิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) ธรรมโศคนทกชาดก (๑๘) วัฏฏังคูลีราชชาดก (๒๐) ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (๒๒) ธรรมราชชาดก (๒๔) นรชีวาชาดก (๒๕) สุรูปชาดก (๒๖) มหาปทุมชาดก (๒๗) เสตบัณฑิตชาดก (๓๐) ปุပ္ผชาดก (๓๑) เทวรุกขกุมารชาดก (๓๔) นรชีวกฐินทานชาดก (๓๗) อติเทวราชชาดก (๓๘) สังขปัตตชาดก (๔๑) จันทเสนชาดก (๔๒) สุวรรณกัจฉปชาดก (๔๓) สิริโสธชาดก (๔๔) อรินทมชาดก (๔๖) และสิริสาชาดก (๖๐)	๓๑ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๘๓.๘)
๔. “novels”	จันทคาธชาดก (๖๑)	๑ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๕๐)

จากตารางข้างต้นเชื่อมโยงให้เห็นว่าชาดกที่มีลักษณะเป็น “ตำนานคติ” (pious legends) ซึ่งปรากฏอิทธิฐานบารมีจำนวนมาก เป็นกลุ่มชาดกที่นำไปสู่การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้มุ่ง

ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างเข้มข้น ต่างจากชาดกประเภท “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) แม้จะปรากฏภาพพระโพธิสัตว์ลักษณะนี้ แต่ก็ปรากฏเป็นจำนวนน้อย

๓.๑.๒ การตั้งใจมั่นทำทาน

การตั้งใจมั่นทำทาน ในที่นี้เป็นการอธิษฐานที่มุ่งเหตุของตัวละครที่อยู่แวดล้อมพระโพธิสัตว์ หรือเรียกว่า “ตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์” ซึ่งไม่ได้เป็นไปเพื่อเป้าหมายคือการบรรลुพระโพธิญาณ แต่เป็นการตั้งใจมั่นกระทำเหตุคือทำทาน เพื่อให้ได้ผลคือการทำที่ผู้อื่นพ้นจากความอดอยาก ยากจน ขัดสนหรือความทุกข์ พบในชาดกจำนวน ๑๗ เรื่อง ได้แก่ รัตนปิตตชาดก (๔) สิริวิบุลยิตติชาดก (๕) อาทิตชาดก (๑๒) วิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) สุรูปชาดก (๒๖) มหาปทุมชาดก (๒๗) ภัณฑาคารชาดก (๒๘) เสตบัณฑิตชาดก (๓๐) สังขปัตตชาดก (๔๑) สีโสธชาดก (๔๔) พากุลชาดก (๕๐) สุวรรณกัจจปชาดก (๕๖) สุบินชาดก (๕๗) สุวรรณวงศชาดก (๕๘) วรรณุชาดก (๕๙) สิริสาชาดก (๖๐) และจันทคารชาดก (๖๑)

การตั้งใจมั่นหรืออธิษฐานทำทานของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ ปรากฏให้เห็นหลาย ลักษณะ ในพากุลชาดก (๕๐) บิดาของพระโพธิสัตว์ขณะใกล้ถึงแก่ความตาย ได้ตั้งใจมั่นให้ข้ากศพ ของตนเป็นอาหารแก่สัตว์ในสังขปัตตชาดก (๔๑) พระนางสุดตกิตติ อธิษฐานบริจาคทานทุกวัน ใน สุบินชาดก (๕๗) พระกฤษณกุมารตั้งใจมั่นบริจาคทรัพย์จำนวนมากทุกวัน เช่นเดียวกับพระปุณณวงศใน สุวรรณวงศชาดก (๕๘) อธิษฐานบริจาคทานจำนวนมากทุกวัน ซึ่งสะท้อนความคิดเรื่องการทำทานที่ หลากหลาย

นอกจากนี้ ยังเห็นได้ว่าตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ที่แสดงพฤติกรรมอธิษฐานทำทาน เป็น ตัวละครที่มีสถานภาพทางสังคมหลายลักษณะ ได้แก่ สถานภาพเป็นกษัตริย์หรืออยู่ในราชตระกูล เช่น พระเจ้ายศกิตติในสิริวิบุลยิตติชาดก (๕) พระนางสังขเทวีในอาทิตชาดก (๑๒) พระนางสุนทรีใน สุรูปชาดก (๒๖) พระเจ้าอังคเสนในมหาปทุมชาดก (๒๗) พระเจ้าโกรพยราชในภัณฑาคารชาดก (๒๘) พระนางสุดตกิตติในสังขปัตตชาดก (๔๑) พระนางสุทตเทวีในสีโสธชาดก (๔๔) พระกฤษณกุมารใน สุบินชาดก (๕๗) พระปุณณวงศในสุวรรณวงศชาดก (๕๘) สถานภาพเป็นขุนนาง ได้แก่บุญเสนาบดี กับภรรยาในสุวรรณกัจจปชาดก (๕๖) สถานภาพเป็นเศรษฐี ได้แก่มารดาและบิดาของพากุลกุมารใน พากุลชาดก (๕๐) สถานภาพเป็นคนทุกตะ ได้แก่นางสุชาดาในวิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) และสถานภาพ เป็นนักบวช ได้แก่พระกัสสปดาบสในวรรณุชาดก (๕๙) อันเป็นการขยายความคิดเกี่ยวกับสารัตถธรรม เรื่องการทำทานที่ไม่ว่าบุคคลจะมีสถานภาพใดก็สามารถทำทานได้ อย่างไรก็ดี การอธิษฐานทำทาน บางลักษณะเป็นเรื่องจำกัดเฉพาะผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมที่พร้อมด้วยทรัพย์สินเงินทอง ดังที่ ปัญญาสชาดกฉบับที่นำมาศึกษาวิจัยได้แสดงให้เห็นว่าการอธิษฐานบริจาคทรัพย์จำนวนมากทุกวัน

ปรากฏในตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ที่เป็นกษัตริย์หรืออยู่ในราชตระกูล เช่น พระกฤษณ์กุมารใน *สุบินชาดก* (๕๗) พระปฐมวงศ์ใน *สุวรรณวงศ์ชาดก* (๕๘) ซึ่งเป็นสถานภาพที่มีทรัพย์สินมั่งคั่งมหาศาล เอื้อต่อการอธิษฐานทำทานลักษณะดังกล่าว

การตั้งใจมั่นทำทานของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ เป็นพฤติกรรมที่ปรากฏในชาดกกลุ่มต่างๆ ตามที่ โดโรธี เฮเลน ฟิกเกิล (Dorothy Helen Fickle) ได้จำแนกไว้ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๒ แสดงการตั้งใจมั่นทำทานที่ปรากฏในชาดกแต่ละกลุ่มในปัญญาสาขก
ฉบับหอสมุดแห่งชาติ

กลุ่มชาดกที่แบ่งตามเนื้อหา	ชาดกที่ปรากฏการตั้งใจมั่นทำทาน	รวมจำนวนชาดก
๑. “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales)	พากลชาดก (๕๐) สุบินชาดก (๕๗) สุวรรณวงศ์ชาดก (๕๘) และวรรณุชาดก (๕๙)	๔ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๒๒.๒)
๒. “นิทานคติ” (pious tales)	สุวรรณกัจฉปชาดก (๕๖)	๑ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๒.๕)
๓. “ตำนานคติ” (pious legends)	รัตนปโชตชาดก (๔) สิริวิบุลยกิตติชาดก (๕) อาทิตชาดก (๑๒) วิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) สรุปชาดก (๒๖) มหาปทุมชาดก (๒๗) ภัณฑาคารชาดก (๒๘) เสตบัณฑิตชาดก (๓๐) สังฆปัตตชาดก (๔๑) สีโสธชาดก (๔๔) และสิริสาชาดก (๖๐)	๑๑ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๒๙.๗)
๔. “novels”	จันทคาธชาดก (๖๑)	๑ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๕.๐)

จากตารางดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญแก่การนำเสนอสารัตถธรรมในชาดกแต่ละกลุ่ม แม้จะมีเนื้อหาหลักหรือจุดเน้นของชาดกแตกต่างกัน กล่าวคือ “นิทานคติ” (pious tales) และ “ตำนานคติ” (pious legends) มีจุดเน้นที่ศาสนาหรือการสร้างศรัทธาในศาสนา ส่วน “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) มีจุดเน้นที่ความเหนือธรรมชาติ เวทมนต์ การผจญภัยของตัวละครเอก เพื่อสร้างความบันเทิง

๓.๑.๓ การตั้งใจมั่นรักษาศีล

การตั้งใจมั่นรักษาศีล เป็นการอธิษฐานที่มุ่งเหตุของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ ซึ่งไม่ได้เป็นไปเพื่อการบรรลุพระโพธิญาณ แต่เป็นการอธิษฐานที่มุ่งกระทำเหตุคือการรักษาศีล เพื่อนำไปสู่เป้าหมายคือการเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศีลธรรมอันดีงาม พบในชาดกจำนวน ๑๗ เรื่อง ได้แก่ สมุททโมสชาดก (๑) สุธนุชาดก (๓) สิริวิบุลภิตติชาดก (๕) ทูลกบัณฑิตชาดก (๑๑) มหาปทุมชาดก (๒๗) ภัณฑาคารชาดก (๒๘) พหลาคาวีชาดก (๒๙) เสตบัณฑิตชาดก (๓๐) สังขปัตตชาดก (๔๑) สุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) พากุลชาดก (๕๐) สีนันทชาดก (๕๒) เทวันธชาดก (๕๕) สุวรรณกัจจปชาดก (๕๖) สุวรรณวงศชาดก (๕๘) วรรณุชาดก (๕๙) และจันทคาชชาดก (๖๑)

การตั้งใจมั่นรักษาศีลของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในปัญญาสาชชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการสมาทานศีล ๕ หรือศีล ๘ ดังปรากฏในสุธนุชาดก (๓) พระนางเกศนี “สมาทานอุโบสถศีลมีองค์ ๘ ประการ”^๑ ในสิริวิบุลภิตติชาดก (๕) พระนางสิริมดี “สมาทานอุโบสถศีล”^๒ ในพากุลชาดก (๕๐) ชาวเมืองพาราณสีสมาทาน “ตั้งอยู่ในศีล ๕”^๓ ในเทวันธชาดก (๕๕) พระนางวิมลลาเทวี “สมาทานเบญจศีลเป็นนิตย ถึงวันอุโบสถทรงสมาทานอุโบสถศีล”^๔ และในวรรณุชาดก (๕๙) พระเจ้าเจตรราช “สมาทานเบญจศีลดำรงอยู่ในสุจริตรธรรม”^๕

นอกจากนี้ ยังปรากฏการอธิษฐานรักษาศีลลักษณะอื่น เช่น พหลาคาวีชาดก (๒๙) นางโคพหลาอธิษฐานประพัตติตนอยู่ในคำมั่นหรือสัจจะที่ได้ให้แก่เสือตัวหนึ่งว่าจะกลับมาให้กินหลังจากได้ให้ลูกโคเต็มนมตนเป็นครั้งสุดท้าย ซึ่งแม้ว่าลูกโคจะขอร้องไม่ให้แม่โคทำตามที่ได้ให้คำมั่น แต่นางโคพหลาก็ยังคงตั้งมั่นในสัจจวาจา ดังมีคำกล่าวสอนลูกโคความว่า

เมื่อแม่จะมาแม่ได้ให้ปฏิญาณแก่เสือโคร่งไว้ว่าจะให้เสือกิน คำของแม่เป็นคำจริง ธรรมดาคำจริง เป็นสภาวะธรรมให้ได้สมบัติทั้งปวง เทพยตามนุษย์ทั้งหลายก็สรรเสริญ ส่วนคำเท็จเป็นคำลามกเลว ทรมานใหญ่ เพราะเหตุนี้ถึงสระร่างกายของแม่จะพินาศจิบหายไปแม่อีกไม่ละคำสัจ^๖

เช่นเดียวกับพลังกุมารและเตชกุมารในสินันทชาดก (๕๒) อธิษฐานรักษาคำมั่นที่ได้ให้ไว้แก่พระโพธิสัตว์สินันทกุมารว่าหากตนประลองกำลังกับพระโพธิสัตว์แล้วพ่ายแพ้จะยอมเป็นทาสรับใช้ของพระโพธิสัตว์ การอธิษฐานรักษาศีลหลายลักษณะของตัวละครต่างๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นไปเพื่อผลคือ

^๑ ปัญญาสาชชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๘๖.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๖๖.

^๓ ปัญญาสาชชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๓. (๒๕๕๔). หน้า ๑๐๐.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๓๙๔.

^๕ ปัญญาสาชชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๔. (๒๕๕๔). หน้า ๑๓๒.

^๖ ปัญญาสาชชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๙๑.

การดำรงตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม และช่วยสื่อความคิดเรื่องการรักษาศีลที่ไม่ว่าจะเป็นลักษณะใดก็เป็นสิ่งที่มนุษย์หรือแม้แต่สัตว์โลกอื่นควรนำไปประพฤติปฏิบัติทั้งสิ้น

การตั้งใจมั่นรักษาศีลของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ เป็นพฤติกรรมที่ปรากฏทั้งในกลุ่มชาดกที่มีลักษณะเป็น “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) “นิทานคติ” (pious tales) “ตำนานคติ” (pious legends) และ “novels”^{*} (ดู ตาราง ๓) ซึ่งแสดงถึงการให้ความสำคัญแก่การนำเสนอสารัตถธรรมในชาดกแต่ละกลุ่มที่แม้จะมีเนื้อหาหลักแตกต่างกัน เช่นเดียวกับการตั้งใจมั่นทำทานที่ปรากฏในชาดกหลายกลุ่ม

ตาราง ๓ แสดงการตั้งใจมั่นรักษาศีลที่ปรากฏในชาดกแต่ละกลุ่มในปัญญาสชาดก
ฉบับหอสมุดแห่งชาติ

กลุ่มชาดกที่แบ่งตามเนื้อหา	ชาดกที่ปรากฏการตั้งใจมั่นรักษาศีล	รวมจำนวนชาดก
๑. “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales)	สมุททโมสชาดก (๑) สุธนุชาดก (๓) สุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) พากุลชาดก (๕๐) สีหนาทชาดก (๕๒) เทวณิชาดก (๕๕) สุวรรณวงศ์ชาดก (๕๘) และวรรณุชาดก (๕๙)	๘ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๔๔.๔)
๒. “นิทานคติ” (pious tales)	สุวรรณกัจจปชาดก (๕๖)	๑ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๒.๕)
๓. “ตำนานคติ” (pious legends)	มหาปทุมชาดก (๒๗) ภัณฑาคารชาดก (๒๘) พหลาวาชาดก (๒๙) เสตบัตตชาดก (๓๐) และสังขัตตชาดก (๔๑)	๕ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๑๓.๕)
๔. “novels”	จันทคารชาดก (๖๑)	๑ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๕.๐)

* ดูหน้า ๔๒-๔๓ ประกอบ

๓.๑.๔ การตั้งใจมั่นอยู่ในโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์

การตั้งใจมั่นอยู่ในโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ เป็นการอธิษฐานที่มุ่งเหตุลักษณะหนึ่งของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ โดย “เหตุ” คือการปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ จะนำไปสู่เป้าหมายหรือผลคือการมีคุณภาพชีวิตที่ดีเพราะเป็นผู้เจริญในธรรม พบในชาดกจำนวน ๑๔ เรื่อง ได้แก่ สุธนชาดก (๒) รัตนปโชตชาดก (๔) สุวรรณกุมารชาดก (๑๕) ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (๒๒) ธรรมราชชาดก (๒๔) เสตบัณฑิตชาดก (๓๐) ปุปผชาดก (๓๑) พรหมโฆสราชชาดก (๓๓) อรินทมาชาดก (๔๖) สีนันทชาดก (๕๒) สุวรรณสังขชาดก (๕๓) เทวโนธชาดก (๕๕) สุวรรณกัจจปชาดก (๕๖) และสุบินชาดก (๕๗)

การอธิษฐานลักษณะนี้เป็นการอธิษฐานที่เกิดขึ้นกับตัวละครที่ได้ฟังหลักธรรมคำสั่งสอนจากพระโพธิสัตว์ แล้วพร้อมใจกันอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมนั้นอย่างน่าอัศจรรย์ กล่าวคือไม่ว่าตัวละครเหล่านั้นจะเป็นใคร มีสถานภาพทางสังคมอย่างไร มีความคิดความเชื่อแตกต่างกันเพียงใด เมื่อได้ฟังโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ก็ล้วนอธิษฐานหรือตั้งมั่นปฏิบัติตามทั้งสิ้น ทั้งนี้พบว่าผู้แต่งมักกำหนดให้ “มหาชน” หรือชาวเมืองใดเมืองหนึ่งซึ่งประกอบด้วยคนที่มีสถานภาพทางสังคมหลายลักษณะและมีความคิดความเชื่ออันเป็นปัจเจกเป็นผู้อธิษฐานเรื่องดังกล่าว เห็นได้ในสุธนชาดก (๒) ชาวเมืองปัญจาลอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระสุธนโพธิสัตว์ ดังความว่า “ฝ่ายมหาชนทั้งหลายนั้น... ตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์เจ้า”^๑ ในรัตนปโชตชาดก (๔) ชาวเมืองเมฆวดีอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระรัตนปโชตโพธิสัตว์ ดังความว่า “มหาชนชาวพาราเมฆวดีได้ตั้งอยู่ในโอวาทแห่งหน่อพระชินศรี”^๒ ในธรรมราชชาดก (๒๔) ชาวเมืองชมพูที่ปอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ธรรมราช ดังมีความว่า “ในกาลนั้นมนุษย์ทั้งหลายชาวอยู่ในพระนครทั้งปวงก็ตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์เจ้า”^๓ เสตบัณฑิตชาดก (๓๐) ชาวเมืองพาราณสีอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นหนูเผือกนามว่า “ธรรมเสน” ดังปรากฏความว่า “ชาวพระนครทั้งปวง... ตั้งอยู่ในโอวาทของหนูนั้น”^๔ ในพรหมโฆสราชชาดก (๓๓) ชาวเมืองกุสุมพบุรีอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์พรหมโฆสราช ดังความว่า “หมู่ประชาชนชาวนครตั้งอยู่ในโอวาทพระโพธิสัตว์”^๕ อรินทมาชาดก (๔๖) ชาวเมืองสุจิรวดีอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระเจ้าอรินทโพธิสัตว์ ดังมีความว่า “หมู่ชนเป็นอันมาก... ตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์เจ้า”^๖

^๑ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๕๘.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๕๕.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๔๘๘.

^๔ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๑๐๓.

^๕ แหล่งเดิม. หน้า ๑๔๘.

^๖ แหล่งเดิม. หน้า ๔๕๙.

ในสืหนาทชาดก (๕๒) ชาวเมืองพาราณสีอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระเจ้าสืหนาทโพธิสัตว์ ความเป็นมาว่า “มหาชนมีอำมาตย์เป็นต้นในเมืองนั้น... ตั้งอยู่ในโอวาทพระมหาสัตว์”^๑ สุวรรณสังฆชาดก (๕๓) ชาวเมืองพาราณสีอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์สุวรรณสังฆ ดังความเป็นมาว่า “มหาชนตั้งอยู่ในราโชวาททรงไว้ซึ่งจตุรพรหมวิหารธรรมแลกุเลเชษฐาปัจฉายิกธรรมมิได้ละเลยล่วงราโชวาท”^๒ เทวัญชาดก (๕๕) มหาชนอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระเทวัญโพธิสัตว์ ดังความเป็นมาว่า “มหาชนได้ตั้งอยู่ในราโชวาท”^๓ ในสุวรรณกัจจอปชาดก (๕๖) มหาชนอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นเต่าทอง ดังความเป็นมาว่า “มหาชน... ตั้งอยู่ในโอวาทแห่งพระโพธิสัตว์”^๔ สุบินชาดก (๕๗) ชาวเมืองโกสัมพีอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระสุบินโพธิสัตว์ ดังปรากฏความเป็นมาว่า “มหาชนมีเสนามาตย์เป็นต้นได้ตั้งอยู่ในราโชวาท”^๕ และสิริสาชาดก (๖๐) ชาวเมืองบุปผวดีอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระสิริสาโพธิสัตว์ ดังความเป็นมาว่า “มหาชนตั้งอยู่ในโอวาทของพระองค์”^๖ จากการอธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมพระโพธิสัตว์ของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์คือผู้มีลักษณะอันน่าเลื่อมใสศรัทธาหรือเป็นที่รักยิ่ง จึงได้รับความเลื่อมใสศรัทธาจากกลุ่มคนที่มีความแตกต่างกันอย่างถ้วนทั่ว รวมถึงการได้รับความเลื่อมใสศรัทธาจากมนุษย์ที่มีฤทธานุภาพ ดังปรากฏในสืหนาทชาดก (๕๒) กล่าวคือ ยักษ์ เทวดา และพรหม อธิษฐานปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ ความเป็นมาว่า “พวกยักษ์ทั้งหลาย... ตั้งอยู่ในโอวาทพระมหาสัตว์เจ้า”^๗ และ “หมู่เทวดาแลมหาพรหมตั้งอยู่ในโอวาทานุศาสนธรรมของพระบรมโพธิสัตว์”^๘ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยากสำหรับบุคคลทั่วไป

การตั้งใจมั่นอยู่ในโอวาทธรรมพระโพธิสัตว์ของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ ปรากฏในกลุ่มชาดกที่มีเนื้อหาคือ “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) “นิทานคติ” (pious tales) และ “ตำนานคติ” (pious legends)^{*} (ดู ตาราง ๔) ซึ่งส่งผลให้ภาพของพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่รักและน่าเลื่อมใสยิ่งปรากฏให้เห็นผ่านชาดกกลุ่มเหล่านี้

^๑ ปัญญาสาชชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๓. (๒๕๕๔). หน้า ๑๗๗.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๑๒.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๔๒๙.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๕๑๓.

^๕ ปัญญาสาชชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๔. (๒๕๕๔). หน้า ๒๕.

^๖ แหล่งเดิม. หน้า ๒๖๔.

^๗ แหล่งเดิม. (๒๕๕๔). หน้า ๑๗๗.

^๘ แหล่งเดิม. หน้า ๑๗๗.

^{*} ดูหน้า ๔๒-๔๓ ประกอบ

**ตาราง ๔ แสดงการตั้งใจมั่นอยู่ในโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกแต่ละกลุ่ม
ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ**

กลุ่มชาดกที่แบ่งตามเนื้อหา	ชาดกที่ปรากฏการตั้งใจมั่นอยู่ในโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์	รวมจำนวนชาดก
๑. “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales)	สุธนชาดก (๒) สีนหาทชาดก (๕๒) สุวรรณสังขชาดก (๕๓) เทวไนยชาดก (๕๕) และสุบินชาดก (๕๗)	๕ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๒๗.๘)
๒. “นิทานคติ” (pious tales)	สุวรรณสังขชาดก (๕๓) และสุวรรณกัจฉปชาดก (๕๖)	๒ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๕.๐)
๓. “ตำนานคติ” (pious legends)	รัตนปโชตชาดก (๔) สุวรรณกุมารชาดก (๑๕) ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (๒๒) ธรรมราชชาดก (๒๔) เสตบัณฑิตชาดก (๓๐) ปุပ္ผชาดก (๓๑) และอรินทมชาดก (๔๖)	๗ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๑๙)
๔. “novels”	-	-

การอธิษฐานที่มุ่งเหตุเป็นลักษณะการอธิษฐานที่พบมากในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ อันเป็นการอธิษฐานที่สอดคล้องกับหลักคิดทางพุทธศาสนาเรื่องการกระทำเหตุเป็นปัจจัยแห่งผล “เหตุ” ที่พระโพธิสัตว์มุ่งอธิษฐาน คือ การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญทาน และการบำเพ็ญศีล อันจะนำไปสู่ผลหรือเป้าหมายเพียงอย่างเดียวคือการได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ส่วน “เหตุ” ที่ตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์มุ่งอธิษฐาน ได้แก่ การทำทาน เพื่อการทำให้ผู้อื่นพ้นจากความอดอยากหรือทุกข์ยาก การรักษาศีล เพื่อการเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศีลธรรมอันดีงาม และการอยู่ในโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ จะนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีเพราะมีธรรมะเป็นที่ตั้ง การอธิษฐานลักษณะนี้จะสำเร็จผลได้ย่อมต้องอาศัยความเพียรพยายามของผู้อธิษฐานเป็นเครื่องกำกับเพื่อกระทำเหตุให้บังเกิดผลตามที่ความปรารถนา

๓.๒ การอธิษฐานที่มุ่งผล

การอธิษฐานที่มุ่งผล เป็นการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผล โดยอาศัยเหตุ เช่น ผลบุญ อำนาจเทวดา ความสัจ ฯลฯ เป็นต้น เช่น เมื่อปรารถนาจะได้ทรัพย์สินเงินทอง ก็อธิษฐานให้มีทรัพย์สินเงินทอง ปรากฏขึ้น โดยอ้างบุญกุศลที่ได้กระทำบันดาล เป็นต้น ซึ่งต่างจากการอธิษฐานที่มุ่งเหตุที่จะมุ่งกระทำ เหตุเพื่อนำไปสู่เป้าหมายหรือผลตามลำดับ การอธิษฐานลักษณะนี้พบในชาดกจำนวน ๓๘ เรื่อง ได้แก่ สมุททโมสชาดก (๑) สุธนชาดก (๒) สุธนุชาดก (๓) รัตนปโชตชาดก (๔) สิริวิบุลยกิตติชาดก (๕) สิริจุทามณิชาดก (๖) สุภมิตตชาดก (๗) สิริธรรชาดก (๘) ทุกัมมานิกชาดก (๙) กนกวรรณราชชาดก (๑๐) วิริยบัณฑิตชาดก (๑๑) วัฏฏังคสิริราชชาดก (๑๒) จาคทานชาดก (๑๓) นรชีวชาดก (๑๔) มหาปทุมชาดก (๑๕) ปุปผชาดก (๑๖) พารณสิริราชชาดก (๑๗) เทวรุกขกุมารชาดก (๑๘) สิทธิสารชาดก (๑๙) นรชีวกฐินทานชาดก (๒๐) ปาจิตตกุมารชาดก (๒๑) สังขปัตตชาดก (๒๒) จันทเสนชาดก (๒๓) สุวรรณกัณฐชาดก (๒๔) วรวงสชาดก (๒๕) อรินทมชาดก (๒๖) รกเสนชาดก (๒๗) สุวรรณสิริราชชาดก (๒๘) วนาวนชาดก (๒๙) พากุลชาดก (๓๐) โสนันทชาดก (๓๑) สุวรรณสังขชาดก (๓๒) เทวันธชาดก (๓๓) สุบินชาดก (๓๔) สุวรรณวงศชาดก (๓๕) วรรณุชาดก (๓๖) สิริราชชาดก (๓๗) และจันทคารชาดก (๓๘)

การอธิษฐานที่มุ่งผลที่ปรากฏในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำแนกได้เป็น ๓ ลักษณะ ได้แก่ การตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาล การกระทำสักการียาให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง และการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น

๓.๒.๑ การตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาล

การตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจบุญหรืออำนาจอันเกิดจากการประกอบคุณงามความดีบันดาล เป็นการอธิษฐานที่มุ่งผลลักษณะหนึ่ง ซึ่งเป็นลักษณะที่ปรากฏทั้งพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ พบในชาดกจำนวน ๒๐ เรื่อง ได้แก่ สุธนชาดก (๒) สิริธรรชาดก (๘) กนกวรรณราชชาดก (๑๐) วัฏฏังคสิริราชชาดก (๑๒) จาคทานชาดก (๑๓) ปุปผชาดก (๑๖) พารณสิริราชชาดก (๑๗) เทวรุกขกุมารชาดก (๑๘) นรชีวกฐินทานชาดก (๒๐) จันทเสนชาดก (๒๓) วรวงสชาดก (๒๕) รกเสนชาดก (๒๖) สุวรรณสิริราชชาดก (๒๘) พากุลชาดก (๓๐) โสนันทชาดก (๓๑) สุวรรณสังขชาดก (๓๒) เทวันธชาดก (๓๓) สุบินชาดก (๓๔) สิริราชชาดก (๓๗) และจันทคารชาดก (๓๘) การอธิษฐานลักษณะนี้จำแนกเป็น ๗ ลักษณะ ตาม “ผลอย่างใดอย่างหนึ่ง” ที่ปรารถนา ได้แก่ การตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากภัยอันตราย การตั้งใจมั่นขอให้สมหวังในความรัก การตั้งใจมั่นขอให้ได้รับเกียรติยศชื่อเสียงหรือการยอมรับนับถือ การตั้งใจมั่นให้มีทรัพย์สิน

เงินทองมั่งคั่งหรือพ้นจากความยากจน การตั้งใจมั่นขอให้มีความสมบัติทางกายที่เป็นเลิศ การตั้งใจมั่นขอให้มีความภาพทางสังคมระดับสูง และการตั้งใจมั่นขอให้บรรลุนิพพาน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๒.๑.๑ การตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากภัยอันตราย

ภัยหรืออันตรายเป็นสิ่งที่มนุษย์หรือแม้แต่สิ่งมีชีวิตอื่นไม่ปรารถนาให้เกิดขึ้นกับตน เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ เช่นเดียวกับตัวละครในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ พระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ตั้งใจมั่นหรืออธิษฐานขอให้ตนและผู้อื่นรอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆ โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาล พบในชาดกจำนวน ๑๑ เรื่อง ได้แก่ กนกวรรณราชชาดก (๑๖) วัฏฏังคูลีราชชาดก (๒๐) ปุบผชาดก (๓๑) เทวรุกขกุมารชาดก (๓๔) วรวิมลชาดก (๔๕) รณเสนชาดก (๔๗) พากุลชาดก (๕๐) โสนันทชาดก (๕๑) สุวรรณสังขชาดก (๕๓) สิริสาชาดก (๖๐) และจันทคาธชาดก (๖๑)

การตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆ โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาลของพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ ปรากฏให้เห็นหลายลักษณะ ได้แก่ การตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากภาวะอดอยาก พบในกนกวรรณราชชาดก (๑๖) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ากนกวรรณครองเมืองกนกวดี คราวหนึ่งเกิดความแห้งแล้งทั่วพระนคร ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ส่งผลให้เกิดทุกข์ภัยคือความแห้งแล้งและภาวะอดอยาก ประชาชนล้มตายเป็นจำนวนมาก พระโพธิสัตว์เล็งเห็นถึงความทุกข์ยากที่เกิดขึ้นกับตนและราษฎร หลังจากถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ได้ตั้งจิตมั่นขอให้ภัยความอดอยากที่เกิดขึ้นเหล่านี้หมดไป โดยกล่าวอามานคือ การถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นอำนาจบันดาล ความว่า

ด้วยอำนาจอันสงฆ์แห่งภัตตาหารของข้าพเจ้านี้ ข้าพเจ้าจะเกิดในชาติใดภพใดก็ดีขออุปัฏฐากทุกภัย
ทั้งปวงจงอย่าได้มีแก่ข้าพเจ้าทุกภพทุกชาติไป... เมื่อข้าพเจ้ายังก่องเที่ยวอยู่ในสงสารวัฏฏะราบโด
ขึ้นชื่อว่าทุกข์ภัยอดอยากอาหารเป็นปานดังนี้ จงอย่าได้มีแก่ข้าพเจ้าตราบเท่าจนถึง
พระปรินิพพาน^๑

ไม่ช้าก็ปรากฏสัมฤทธิ์ผลขึ้นด้วยอำนาจแห่งทาน คือมีฝนที่ระคนด้วยอาหารบังเกิด
ขึ้น ทั้งยังมีสิ่งของอื่นซึ่งสามารถบรรเทาภาวะอดอยากปรากฏร่วมด้วย ดังความว่า

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๓๗๒.

ด้วยอำนาจผลทานที่บรมกษัตริย์ได้ถวายแก่พระปัจเจกโพธิ์นั้น ... ในลำดับนั้น มหาเมฆก็ยังท่าฝนอันระคนไปด้วยขนของเคี้ยวให้ตกลง ณ ภูมิภาค มหาชนทั้งหลายกำลังมีความอดอยากก็พากันเก็บขนของเคี้ยวกินเป็นอาหาร ที่เหลือจากการบริโภคก็เก็บไว้ในบ้านเรือนของตนๆ ครั้นท่าฝนขนของเคี้ยวหยุดปัดนาการ ท่าฝนคือข้าวสารก็ตกลงโดยลำดับถึง ๗ วัน ในลำดับนั้น ท่าฝนคือข้าวเปลือกก็ตกลงถึง ๗ วัน ในลำดับนั้นท่าฝนอันระคนด้วยฝ้านุ่นฝ้าห่มเครื่องอาภรณ์ แลท่าฝนอันระคนด้วยเงิน แลทองคำ แลท่าฝนอันระคนด้วยแก้ว ๗ ประการ ก็ตกลงมา ณ พื้นภูมิภาคโดยลำดับๆ อย่างละ ๗ วันๆ^๑

การตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากภัยอันตรายประการต่อมา คือการตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากข้าศึกศัตรู ดังเห็นได้ในชาดกเรื่อง *วัฏฏังคุลีราชชาดก* (๒๐) พระโพธิสัตว์กุลภททกุมารเกรงว่าตนจะถูกข้าศึกศัตรูเบียดเบียนในอนาคต หลังจากปฏิสังขรณ์นี้พระหัตถ์พระพุทธรูปองค์หนึ่งจึงอธิษฐานขอให้ชีวิตตนปราศจากข้าศึกศัตรูทั้งปวง โดยอ้างกุศลกรรมที่ได้ปฏิสังขรณ์นี้พระหัตถ์พระพุทธรูปเป็นพลังอำนาจบันดาล ความว่า

ข้าแต่พระพุทธรูปภูมิการผู้เจริญ ด้วยอำนาจอันส่งผลที่ข้าพเจ้าได้ปฏิสังขรณ์นี้พระหัตถ์นี้ขึ้นชื่อว่า
ข้าศึกศัตรูทั้งปวงแล้ว ขออย่าให้มีในที่เฉพาะหน้าของข้าพเจ้าเลย^๒

ภายหลังจากการตั้งจิตอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ ก็ปรากฏผลสำเร็จขึ้นทั้งในชาติปัจจุบันและอนาคต กล่าวคือ ในชาติปัจจุบันไม่มีข้าศึกศัตรูหรือสิ่งชั่วร้ายใดๆ มากล้ำกรายพระโพธิสัตว์ได้ ดังความว่า

จำเดิมแต่นั้นมาข้าศึกศัตรูแลเนื้อร้ายทั้งหลาย โดยที่ผู้แต่งและชาวแมงป่องเป็นต้น ก็มิได้กล้ำกราย
มาในที่เฉพาะหน้าของกุลภททกุมาร^๓

และในอนาคตชาติ เมื่อพระโพธิสัตว์กุลภททะเถือกกำเนิดเป็นพระวัฏฏังคุลีกุมาร พระองค์มีวิเศษสำหรับป้องกันไม่ให้ข้าศึกศัตรูมาทำร้ายได้ ซึ่งวิเศษนี้เมื่อขึ้นไปผู้ใด ผู้นั้นไม่อาจดำรงกายอยู่ได้

นอกจากนี้ ยังมีการตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากการถูกใส่ร้าย ซึ่งเป็นการตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากภัยอันตรายอีกลักษณะหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ดังเห็น

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๓๗๕.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๔๒๓.

^๓ แหล่งเดิม. หน้าเดิม.

ได้ในสิริสาขาดก (๖๐) พระโพธิสัตว์สิริสากุมารถูกมัจฉหายกพราหมณ์ใส่ร้ายว่าเป็นกาลกิณี จนต้องโทษถูกพระบิดาขับออกจากเมือง อัยยกพราหมณ์ซึ่งเป็นพระอัยกาของพระโพธิสัตว์ต้องการให้พระโพธิสัตว์พ้นภัยจากการถูกใส่ร้าย จึงตั้งจิตอธิษฐานให้ความเป็นผู้มีบุญของพระโพธิสัตว์เป็นที่ประจักษ์ ด้วยการขอให้มน้ำทิพย์จากสวรรค์หลั่งลงมาใส่องสงระพระโพธิสัตว์ และขอให้กลิ่นหอมของน้ำทิพย์นั้นฟุ้งกระจายไปถึงเมืองพระบิดาของพระโพธิสัตว์ โดยอามัญบารมีที่สั่งสมไว้เพื่อการเป็นพระพุทธรูปเจ้าของพระโพธิสัตว์บันดาล ความว่า

ถ้าพระลูกเจ้าพระองค์นี้ เป็นผู้ก่อปรด้วยบุญญาภินิหาร เป็นหน่อพระพุทธรูป จักได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคตแล้ว ขอจงให้สุคนธวารีทิพย์ตกลงจากอากาศใส่องสงระพระเศียรเกล้าของพระราชากุมารในกาลบัดนี้ อีกประการ ๑ ขอให้สุคนธวารีทิพย์นั้นฟุ้งไปถึงพระนครแห่งพระราชบิดา และขอให้พระราชบิดากับชาวพระนครทราบเหตุ ๒ ประการ คือให้ทราบว่าพระราชากุมารนี้ได้เสด็จถึงพระนครของข้าพเจ้า และเป็นหน่อพระพุทธรูป^๑

ภายหลังก็เกิดสัมฤทธิ์ผลขึ้น ดังนี้

ครั้งนั้นเหล่าเทพเจ้าที่สิงสถิตอยู่ ณ ภาวพื้นอากาศวิมาน ต่างก็หลังทิพย์สุคนธวารีลงใส่องสงระพระเศียรเกล้าของพระราชากุมาร... คราวนั้นสุคนธวารีทิพย์ที่กล่าวมานี้ ย่อมฟุ้งไปทั่วทุกประเทศตลอดถึงพระนครของพระราชบิดา^๒

สิ่งที่ปรารถนาในการกระทำสังกริยานี้ สำเร็จผลได้ด้วยบุญหรือกุศลกรรมของพระโพธิสัตว์ ย่อมแสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มีบุญญาภินิหารของพระโพธิสัตว์ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ พบว่าชาดกเรื่องสิริสาขาดก (๖๐) ยังปรากฏการอธิษฐานขอให้รอดพ้นจากภัยอันตรายอีกลักษณะหนึ่ง คือการตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นอันตรายในมหาสมุทร กล่าวคือหลังจากพระโพธิสัตว์สิริสากุมารถูกพระบิดานำตัวไปลอยแพกลางมหาสมุทร ชาวเมืองของอัยยกพราหมณ์ซึ่งไม่ได้มีความใกล้ชิดกับพระโพธิสัตว์ เมื่อทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เกิดความหวุ่นวิตกในมรณภัยทางธรรมชาติในมหาสมุทรรณานาประการที่จะเกิดขึ้นกับพระโพธิสัตว์ จึงพร้อมใจกันทำบุญและอธิษฐานขอให้พระโพธิสัตว์รอดพ้นจากภัยอันตรายเหล่านั้น โดยอ้างอำนาจบุญที่ได้กระทำบันดาล ความว่า

^๑ บัญญัติสาขาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๒๕๘.

^๒ บัญญัติสาขาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๔. (๒๕๕๔). หน้า ๒๕๘-๒๕๙.

ด้วยผลบุญอันนี้ ขอให้เทพเจ้าทั้งหลายช่วยอภิบาลพระราชกุมารแลนำเสด็จมาในพระนครนี้เถิด^๑

ผลลัพธ์ของการอธิษฐานนี้คือ พระโพธิสัตว์สามารถเดินทางมาถึงเมืองของอัยยิก-
พราหมณ์ได้อย่างปลอดภัย การอธิษฐานเช่นนี้ ถือเป็นการอธิษฐานที่แสดงออกถึงความรักที่มีต่อ
พระโพธิสัตว์ยิ่ง ดังจะเห็นได้ว่าผู้อธิษฐานซึ่งมีจำนวนมากไม่ได้มีความใกล้ชิดหรือสนิทสนมกับ
พระโพธิสัตว์มาก่อน ในขณะที่เดียวกันก็แสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์คือผู้เป็นที่รักยิ่งของชาวเมืองซึ่ง
ประกอบด้วยชนหลากหลายกลุ่มและต่างความคิดความเชื่อ

จากการศึกษาการตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากภัยอันตรายลักษณะต่างๆ โดยอาศัย
อำนาจบุญบั้งดาลของพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ เห็นได้ว่าบุญหรือกุศลกรรมที่
ยกขึ้นอ้างเป็นอำนาจบั้งดาลให้สิ่งที่ปรารถนาสำเร็จผล มีทานเป็นต้น เป็นพลังอำนาจที่ทำให้
ผู้อธิษฐานได้รับในสิ่งที่ปรารถนาทั้งสิ้น อันแสดงให้เห็นความคิดเรื่องผลหรือประโยชน์แห่งการประกอบ
กุศลกรรม ซึ่งเป็นสรวัตถธรรมสำคัญเนื่องในพุทธศาสนา

๓.๒.๑.๒ การตั้งใจมั่นขอให้สมหวังในความรัก

ความรักเป็นโลกียวิสัยหรือเรื่องทางโลกที่ปุถุชนมักปรารถนา การตั้งใจมั่นขอให้
สมหวังในความรัก เป็นลักษณะที่พบทั้งในพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ ปรากฏใน
ชาดกจำนวน ๙ เรื่อง ได้แก่ สุธนชาดก (๒) พารณสีราชชาดก (๓๒) เทวรุกขกุมารชาดก (๓๔)
นรชิวกรฐินทานชาดก (๓๗) พากุลชาดก (๕๐) สุวรรณสังขชาดก (๕๓) เทวันธชาดก (๕๕) สุปินชาดก
(๕๗) และสุวรรณวงศชาดก (๕๘)

การอธิษฐานขอให้สมหวังในความรักที่ปรากฏในชาดกจำนวนข้างต้น พบว่าปรากฏ
อย่างโดดเด่นสองลักษณะ คือ การอธิษฐานขอให้ผ่านพ้นอุปสรรคขัดขวางความรัก ดังเห็นได้ใน
สุปินชาดก (๕๗) พระโพธิสัตว์สุปินกุมารต้องการจะให้หญิงที่หมายปองเห็นรูปกายและเกิดความรู้สึก
รักใคร่ตน แต่ขณะนั้นอยู่ระหว่างหลบซ่อนตัวจากศัตรู จึงอธิษฐานขอให้หญิงผู้นั้นเห็นรูปกายตนแต่
เพียงผู้เดียว โดยอาศัยบุญบารมีที่สั่งสมไว้เพื่อการเป็นพระพุทธเจ้าบั้งดาล ความว่า

เราได้ปรารถนาพุทธภูมิแลบำเพ็ญทานรักษาศีลเจริญภาวนาอยู่เนืองนิตย์ ด้วยกำลังอธิษฐาน
แห่งพุทธภาพนี้ ขอให้พระราชธิดาองค์เดียวจงเห็นรูปของอาตมา และอย่าให้คนอื่นเห็นรูปของอาตมา
เลย^๒

^๑ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๔. (๒๕๕๔). หน้า ๒๕๖.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๑.

ทันใดนั้นก็เกิดสัมฤทธิ์ผลขึ้น คือ “พระราชธิดาทรงทอดพระเนตรเห็นรูปพระโพธิสัตว์ แล้วทรงเยื่อใยรักใคร่ ความรักนั้นดุจตัดหนังเนื้อเข้าไปจดเยื่อกระดูกผูกพันไว้”^๑

และอีกลักษณะหนึ่ง คือการอธิษฐานขอให้ได้ครองรักกับบุคคลที่ปรารถนา พบใน *นรชีวกฐินทานชาดก* (๓๗) กุลธิดาผู้หนึ่งเห็นพระโพธิสัตว์เพียงแรกพบก็เกิดความรู้สึกรักใคร่ ปรารถนา จะครองรักกับพระโพธิสัตว์ จึงตั้งจิตมั่นขอให้ได้เป็นภรรยาของพระโพธิสัตว์ทุกชาติ โดยอาศัยอำนาจ ทานคือการถวายกฐินทานแด่พระอติปทุพธเจ้าบันดาล “...ถ้าว่าข้าพระองค์ยังเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ขอให้ข้าพระองค์เป็นภรรยาแห่งนรชีวกมานพรำไป แลขออย่าให้ข้าพระองค์แคล้วคลาดจากนรชีวกมานพ เลย”^๒ เช่นเดียวกับ *เทวรุกขกุมารชาดก* (๓๔) หญิงหม้ายผู้หนึ่งพบเทวรุกขกุมารโพธิสัตว์กำลัง สักการบูชาพระพุทธรูปองค์หนึ่งโดยบังเอิญ เกิดความรู้สึกรักใคร่ จึงได้สักการบูชาพระพุทธรูปองค์นั้น ด้วยผ้าโพกศีรษะร่วมกับพระโพธิสัตว์ พร้อมทั้งตั้งใจมั่นขอให้ได้เทวรุกขกุมารเป็นสามีทุกชาติ โดย อาศัยบุญที่เกิดจากการสักการบูชาพระพุทธรูปเป็นพลังอำนาจบันดาล ความว่า

ด้วยการบูชาฉันนี้ ข้าพเจ้าจะเกิดในชาติสกุลใด... จงได้เป็นอัครชายาของชายคนนั้น ชายคนนั้นขอได้ เป็นสามีข้า^๓

ภายหลังก็เกิดสัมฤทธิ์ผลขึ้นด้วยอำนาจกุศลกรรมที่ได้กระทำ ดังความว่า “ด้วย อานุภาพบุญนั้นหากอานวยผล ชนทั้งสองก็ได้เป็นสามีภรรยากัน”^๔ น่าสังเกตว่าการอธิษฐานของ กุลธิดาผู้หนึ่งใน *นรชีวกฐินทานชาดก* (๓๗) และหญิงหม้ายใน *เทวรุกขกุมารชาดก* (๓๔) แสดงให้เห็น ความคิดเรื่องการมีภพนี้-ภพหน้า อันเป็นลักษณะของสังสารวัฏ ซึ่งเป็นสาร์ตธรรมสำคัญประการหนึ่งใน พุทธศาสนา นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นภาพพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่รักยิ่ง เพราะเพียงผู้อธิษฐานได้พบ พระโพธิสัตว์เป็นครั้งแรกก็เกิดความรู้สึกรักใคร่และตั้งจิตปรารถนาผูกพันตนเองให้ได้เป็นภรรยาของ พระโพธิสัตว์ทุกชาติ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์

จากที่กล่าวมาในข้างต้น จะเห็นได้ว่าการตั้งใจมั่นขอให้สมหวังในความรักอันเป็นเรื่อง โลกียวิสัยของปุถุชน ปรากฏทั้งในตัวละครพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์ก็มีแง่มุมของความเป็นปุถุชนเช่นเดียวกับบุคคลทั่วไป ทั้งนี้เมื่อพิจารณาผลลัพธ์ ของการอธิษฐานที่อาศัยบุญหรือกุศลกรรมบันดาลให้สมหวังในความรัก เห็นได้ว่ามักประสบผลสำเร็จ

^๑ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๔. (๒๕๕๔). หน้า ๑๑.

^๒ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๒๐๒.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๕๕.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๑๕๖.

เสมอ อันเป็นการเน้นย้ำความคิดเรื่องกุศลกรรมมีอานิสงส์ และแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญแก่การประกอบกุศลกรรมในฐานะที่พึงของผู้หวังอำนาจบันดาล

๓.๒.๑.๓ การตั้งใจมั่นขอให้ได้รับเกียรติยศชื่อเสียงหรือการยอมรับนับถือ

การได้รับเกียรติยศชื่อเสียงหรือการยอมรับนับถือ เป็นเรื่องที่ช่วยสร้างเสริมอำนาจบารมีและความยิ่งใหญ่ให้แก่ผู้อธิษฐาน การตั้งใจมั่นขอให้ได้รับเกียรติยศชื่อเสียงหรือการยอมรับนับถือ พบได้ทั้งในพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ ซึ่งปรากฏในชาดกจำนวน ๓ เรื่อง ได้แก่ *สิริธรรชาดก* (๑๐) *บุปผชาดก* (๓๑) และ *เทวรุกขกุมารชาดก* (๓๔)

ใน *สิริธรรชาดก* (๑๐) ขณะพระโพธิสัตว์สิริธรรเศรษฐีถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ได้อำนาจกุศลกรรมที่ได้กระทำประกอบการตั้งจิตมั่นขอให้ลาภสักการะปรากฏขึ้น ความว่า

...ด้วยอำนาจผลทานของข้าพเจ้านี้ ขอให้เทพดาแลมนุษย์ทั้งหลายจงทำสักการบูชาใหญ่แก่ข้าพเจ้า^๑

ทันใดนั้นก็เกิดสัมฤทธิ์ผลขึ้นดังความปรารถนา คือมนุษย์และเทวดากระทำการสักการบูชาพระโพธิสัตว์อย่างอเนกอนันต์

...ณ ทันใดนั้น ด้วยอำนาจผลทานของพระบรมโพธิสัตว์ เรือนแก้วก็หายไป ปราสาททองอันเต็มไปด้วยแก้วเจ็ดประการเกิดแทนขึ้นใหม่ ...ขณะนั้นทิพโกชนาหารก็บันดาลเกิดมีขึ้นเต็มถาดทอง ...เมื่อพระบรมโพธิสัตว์บริโภครเสร็จแล้ว จึงให้ชนบริวารประมาณร้อยแลพันบริโศททิพโกชนาหารนั้นหาหมดสิ้นไปไม่ กลับทิพโกชนานั้นหอมฟุ้งทั่วไปทั้งพระนคร มนุษยนิกรพากันมาดูสุวรรณปราสาท แล้วสรรเสริญเป็นโกลาหล หมู่นิกรชนเห็นสมบัติพระมหาสัตว์แล้วไม่อาจดำรงตนอยู่ได้ พากันยกมือประนมไหว้แล้วกล่าวว่า ข้าแต่ท่านมหาเศรษฐี ข้าพเจ้าทั้งหลายนี้ขออนุโมทนายินดีต่อท่านของท่าน แล้วชวนกันโบกธงเสียงฆ้องสาธุการสนั่นกันไป ...ในขณะนั้นเทพดาในชั้นกามาพจรสวรรค์ ชวนกันโปรยทิพบุปผา พระยานาคก็นำมาซึ่งแก้วเจ็ดประการ ทำวรมันชวาก็ประทานทิพบุปผา ทำวรมหาพรหมก็นำเอาวรมามากางกัน ทำสักการะเป็นธรรมเนียมบูชาแก่พระมหาสัตว์ พระเจ้าพรหมทนต์ไม่อาจอดกลั้นอยู่ได้ พระราชทานให้กุญชรแลอัสดรรกับราชรถอีกนารีสวยสดอย่างละร้อยเป็นธรรมเนียมบูชาแก่พระมหาบุรุษ^๒

^๑ *ปัญญาสาธก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๒๖๓.*

^๒ พระเจ้าพรหมทนต์ เป็นพระราชอาปกรองเมืองที่พระโพธิสัตว์อาศัยอยู่ คือเมืองพาราณสี

^๓ *แหล่งเดิม. หน้า ๒๖๔.*

อันแสดงให้เห็นว่าผลแห่งการทำทาน สามารถโน้มนำให้ทั้งมนุษย์และเทวดากระทำในสิ่งที่ผู้อธิษฐานปรารถนาได้

ในปุพฺพชาดก (๓๑) และเทวรุกขกุมารชาดก (๓๔) ปรากฏการอ้างทานเป็นอำนาจบันดาลให้ได้รับเกียรติยศชื่อเสียงหรือการยอมรับนับถือ กล่าวคือปุพฺพชาดก (๓๑) หลังจากพระโพธิสัตว์วิชัยราชทำทานถวายแด่พระเถระรูปหนึ่ง ได้ตั้งใจมั่นขอให้สรรพสัตว์เลื่อมใสศรัทธา โดยอาศัยทานที่ได้ทำบันดาล ความว่า

ด้วยเดชบุญนี้ขอให้สรรพสัตว์มีชีวิตทั้งหลายในสรรพภพ ได้เห็นข้าพเจ้าแล้วจะมีจิตเลื่อมใสมอบกายถวายชีวิต ตั้งอยู่ในโอวาทของข้าพเจ้า^๑

ผลที่ปรากฏคือ “กษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดพระนครได้ตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์”^๒ และเทวรุกขกุมารชาดก (๓๔) หลังจากหญิงหม้ายผู้หนึ่งฉีกผ้าโพกศีรษะเป็นเครื่องบูชาพระพุทธรูป ได้ตั้งใจมั่นขอให้มนุษย์และเทวดาทั้งหลายบูชา โดยอ้างอำนาจทานว่า “ด้วยการบูชาผ้านี้ข้าพเจ้าจะเกิดในชาติสกุลใด ขอให้... มนุษย์แลเทพยดาทั้งหลายบูชา”^๓ ซึ่งภายหลังก็ปรากฏสัมฤทธิ์ผลตามความปรารถนาเช่นเดียวกัน การตั้งใจมั่นขอให้ได้รับเกียรติยศชื่อเสียงหรือการยอมรับนับถือถือเป็นความปรารถนาในเรื่องโลกียวิสัยลักษณะหนึ่ง อันสะท้อนภาพบุคลิกลักษณะของผู้อธิษฐาน

๓.๒.๑.๔ การตั้งใจมั่นขอให้มียศหรือสินเงินทองมั่งคั่งหรือพ้นจากความยากจน

การอธิษฐานที่มุ่งผลเรื่องดังกล่าว เป็นลักษณะเรื่องโลกียสุขของบุคลิกลักษณะ โดยปรากฏทั้งตัวละครพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ และเห็นได้ว่าตัวละครเหล่านี้ล้วนเป็นคนทุกข์ซึ่งมีความเป็นอยู่อย่างอัตคัดขัดสนเพราะไร้ทรัพย์สินเงินทอง อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการอธิษฐานเรื่องข้างต้นเพื่อให้พ้นจากสภาพเช่นนี้ นอกจากนี้ การกล่าวอ้างจะต้องพบกับความทุกข์ยาก เช่นนี้อีกในอนาคตชาติ ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการอธิษฐานลักษณะดังกล่าว พบในชาดกจำนวน ๓ เรื่อง ได้แก่ จาคทานชาดก (๒๓) เทวรุกขกุมารชาดก (๓๔) และนรชีวกฐินทานชาดก (๓๗)

ในจาคทานชาดก (๒๓) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมาณพยากจนผู้หนึ่ง หลังจากถวายทานแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยการกลัดใบไม้เป็นจีวรและทำผ้าสาฎกเป็นผ้ากาสาวพัสตร์ ได้ตั้งจิตมั่นขอให้ตนพ้นจากความยากจนเข็ญใจและมีผ้าทิพย์ที่ประมาณค่าไม่ได้บังเกิดขึ้นทั้งในปัจจุบันชาติและอนาคตชาติ โดยอ้างบุญกุศลคือทานที่ได้ทำบันดาล ความว่า

^๑ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๑๑๕.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๒๔.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

ขอให้ข้าพเจ้าอย่าได้รู้ไปบังเกิดในตระกูลที่ยากจนขัดสนเลย และขอให้ผ้าทิพย์บังเกิดมีแก่ข้าพเจ้า
ในทิวสุทธธรรมอรรถาพิชาตินี้ แลในสัมปรายภพภายหน้าด้วยวัตถุนั้นเกิด^๑

ทันใดนั้น ก็มี “ใบไม้ที่ลมพัดมากก็เป็นใบไม้ดุจดั่งเทพยดานฤมิต เป็นผ้าทิพย์บังเกิดขึ้น
แล้วมาตกลงแทบบาทมูลของพระบรมโพธิสัตว์เจ้าบังเกิดเป็นคู่ผ้าหลายแสนคู่”^๒ อันเป็นการมุ่งแสดง
ให้เห็นถึงผลหรือประโยชน์แห่งการทำทาน

ใน *เทวรกษุณุมารชาดก* (๓๔) หลังจากหญิงหม้ายผู้หนึ่งฉีกผ้าโพกศีรษะถวายเป็น
เครื่องบูชาพระพุทธรูปองค์หนึ่ง ได้อธิษฐานขอให้ตนอย่าเป็นคนยากจนเข็ญใจทุกชาติด้วยอำนาจทาน
ที่ทำ ความว่า “ขออย่าให้ข้าเป็นคนเข็ญใจ นับได้แสนแห่งชาติ”^๓ และ *นรชิวกรฐินทานชาดก* (๓๗)
หลังจากพระโพธิสัตว์นรชิวกรถวายทานแด่พระอัสสชิพุทธเจ้า ได้ตั้งจิตอธิษฐานขออย่าให้ความยากจน
เข็ญใจเกิดขึ้นกับตนในอนาคตชาติ “...ชื่อว่าความเข็ญใจอย่าได้มีแก่ข้าพระองค์เลย”^๔ โดยอาศัยทาน
คือการถวายทานแด่พระอัสสชิพุทธเจ้าเป็นพลังอำนาจบันดาล การอธิษฐานในเรื่องดังกล่าวมานี้ ช่วย
เน้นย้ำความคิดความเชื่อเรื่องการมีภพหน้าอันเป็นลักษณะของสังสารวัฏ

๓.๒.๑.๕ การตั้งใจมั่นขอให้มีความสมบัติทางกายที่เป็นเลิศ

การตั้งใจมั่นขอให้มีความสมบัติทางกายที่เป็นเลิศ เป็นการอธิษฐานลักษณะหนึ่งที่จะ
ทำให้ผู้อธิษฐานเป็นที่พึงพอใจรักใคร่ของผู้ที่ได้พบเห็น ทั้งยังจะเชื่อประโยชน์ต่อการประกอบกิจต่างๆ
ให้สำเร็จราบรื่น ซึ่งเป็นสิ่งที่ปุถุชนปรารถนา การอธิษฐานลักษณะนี้ปรากฏทั้งพระโพธิสัตว์และ
ตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ พบในชาดกจำนวน ๓ เรื่อง ได้แก่ *บุปผชาดก* (๓๑) *เทวรกษุณุมารชาดก*
(๓๔) และ *จันทเสนชาดก* (๔๒)

จากการศึกษาเห็นได้ว่าการตั้งใจมั่นขอให้มีความสมบัติทางกายที่เป็นเลิศ มีทั้ง
การขอให้มียูบงามและมีพลังกำลั้มาก ใน *บุปผชาดก* (๓๑) พระเจ้าวิชัยราชโพธิสัตว์อธิษฐานให้
พระองค์มียูบงามและมีกำลั้มาก โดยอ้างทานคือการปฏิบัติบูชาพระเถระรูปหนึ่ง ด้วยการสรงน้ำพระ-
เถระ ชำระเท้าพระเถระ ถวายผ้าและเครื่องสักการบูชา ฯลฯ เป็นอำนาจบันดาล ความว่า

การอภิเษกโสทรจสรพระเถระเจ้า ข้าพเจ้าได้กระทำแล้ว ด้วยเดชแห่งบุญนี้ ข้าพเจ้าเกิดแล้วในภพใดๆ
ขอให้ข้าพเจ้ามีพรรณสีกายผ่องใสแลมีกำลั้มเร็วแรงเป็นอันมาก^๕

^๑ *ปัญญาสาธก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑*. (๒๕๕๔). หน้า ๔๗๕.

^๒ *แหล่งเดิม*. หน้า ๔๗๖.

^๓ *ปัญญาสาธก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒*. (๒๕๕๔). หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

^๔ *แหล่งเดิม*. หน้า ๑๙๙.

^๕ *แหล่งเดิม*. หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

ใน*เทวรกขุมารชาดก* (๓๔) พระโพธิสัตว์เทวรกขุมารอธิษฐานขอให้พระองค์มีรูปงามและมีกำลังมาก โดยอาศัยผลทานคือการกระทำสักการบูชาพระพุทธรูปองค์หนึ่ง ด้วยการเก็บดอกไม้มาบูชา การเปลื้องผ้าทำพัด การปิดกวาดสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูป และการฉีกผ้าสาฎกทำธงบูชา เป็นเครื่องหนุนนำ ความว่า “ด้วยบุญกรรมอันนี้... ก็เมื่อยังเที่ยวอยู่ในสงสารวัฏต่อไปขอพึง... บริบูรณ์ด้วยคุณคือกำลังแลรูปงาม”^๑ ในชาดกเรื่องเดียวกัน หญิงหม้ายผู้หนึ่งตั้งใจมั่นขอให้ตนมีรูปงาม โดยอ้างทานคือการฉีกผ้าโพกศีรษะเป็นเครื่องบูชาพระพุทธรูปเป็นอานาจบันดาลความว่า

ด้วยการบูชาฉันนี้ ข้าพเจ้าจะเกิดในชาติสกุลใด ขอให้มียูบทรงผิวพรรณงามประดับล้วนด้วยทองคำ
งามดังเทวัญญา^๒

และใน*จันทเสนชาดก* (๔๒) ภรรยาของพระโพธิสัตว์อธิษฐานขอให้ตนมีรูปงามเป็นพิเศษ โดยอาศัยบุญกุศลแห่งการสละชีวิตให้สามีนำไปขายเป็นทาสผู้อนันต์ บันดาล ความว่า

ด้วยเดชกุศลที่ข้าพเจ้าสละกาย ให้สามีนำมาขายแล้วได้ปิดทองพระพุทธรูปในกาลนี้ ไปในภพ
ภายหน้าขอให้ข้าพเจ้ามีสีกายอันงามดุจสีทองคำของคัมภีร์ชาติ และมีรัศมีกายอันโอภาสสว่างไปในทิศ
ทั้งปวง ให้สมดังปณิธานปรารถนาของข้าพเจ้าในกาลนี้^๓

ภายหลังเนื้อหาในชาดกเรื่องดังกล่าวได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า การอธิษฐานนี้เกิดสัมฤทธิ์ผลขึ้นจริงในชาติต่อมาของผู้อธิษฐาน กล่าวคือภรรยาของพระโพธิสัตว์ได้เกิดเป็นราชธิดาของพระราชาเมืองอัมพพนคร พระนามว่าอุบลวาเทวี และ “มีฉวีวรรณอันผ่องใสเปรียบดังนางเทพอัปสรก็ปานกัน รัศมีกายของนางนั้นสว่างโอภาสประมาณได้วาหนึ่งใน ๔ ทิศ ด้วยอานุภาพแห่งบุญที่นางได้ปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากร”^๔ นั้นย่อมสะท้อนความคิดเรื่องทานมีอานิสงส์นำไปสู่สัมปรายภาพหรือข้ามภพชาติ และเป็นการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการให้ทาน

จากที่กล่าวมาข้างต้น เห็นได้ว่าผู้อธิษฐานมุ่งอาศัยทานเป็นอานาจบันดาลให้เรื่องที่อธิษฐานสำเร็จผล ซึ่งแสดงถึงการให้ความสำคัญแก่การประกอบกุศลกรรมเกี่ยวกับทาน และเห็นได้ว่า

^๑ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๑๕๔.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๓๐๘.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๓๑๐.

การที่พระโพธิสัตว์ปรากฏการอธิษฐานที่มุ่งผลลักษณะนี้ ทำให้พระโพธิสัตว์มีลักษณะของปุถุชน เช่นเดียวกับตัวละครอื่น เนื่องจากยังปรารถนาในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกิเลสอยู่

๓.๒.๑.๖ การตั้งใจมั่นขอให้มีสถานภาพทางสังคมระดับสูง

การตั้งใจมั่นขอให้มีสถานภาพทางสังคมระดับสูง ในที่นี้หมายถึงการได้เป็นกษัตริย์ ได้อยู่ในวงศ์กษัตริย์ หรือได้อยู่ในวงศ์พราหมณ์ ซึ่งเป็นสถานภาพที่มักได้รับโอกาสหรือสิทธิทางสังคมที่ดีกว่าหรือเหนือกว่าผู้ที่มีสถานภาพอื่น การอธิษฐานที่มุ่งผลลักษณะนี้พบในชาดก ๒ เรื่อง ได้แก่ ปุပ္ผชาดก (๓๑) และเทวรุกขกุมารชาดก (๓๔)

ในปุပ္ผชาดก (๓๑) พระเจ้าวิชัยราชเกรงว่าพระองค์จะได้รับความยากลำบาก หากเกิดใน “ตระกูลต่ำมีทาสทาสีเป็นต้น”^๑ ในสัมปรายภพ จึงตั้งใจมั่นหรืออธิษฐานขอให้เกิดในชาติตระกูลสูง โดยอ้างทานคือการใส่จสรองน้ำพระเถระบันดาล ความว่า

การอภิเษกใส่จสรองพระเถระเจ้า ข้าพเจ้าได้กระทำแล้ว ด้วยเดชแห่งบุญนี้ ข้าพเจ้าเกิดแล้วในภพใดๆ ขอให้... บังเกิดในชาติแลตระกูลอันสูงสุด^๒

ผลของการอธิษฐานข้างต้น ทำให้พระเจ้าวิชัยราชได้ถือกำเนิดเป็นพระโอรสของกษัตริย์ มีนามว่า “ปุပ္ผกุมาร”^๓

การตั้งจิตให้ได้เกิดใน “ชาติแลตระกูลอันสูงสุด” ใน “ภพใดๆ” หรือภพภายหน้าของพระเจ้าวิชัยราช ถือเป็นการเน้นย้ำความคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด นอกจากนี้การอ้างทานเป็นปัจจัยบันดาลให้เรื่องที่อธิษฐานประสบผลสำเร็จ ยังแสดงถึงความเชื่อมั่นในทานที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวพึ่งพาของสัตว์โลกที่ยังคงเวียนว่ายในวัฏสงสารอันยาวไกล เช่นเดียวกับที่ปรากฏในเทวรุกขกุมารชาดก (๓๔) พระโพธิสัตว์เทวรุกขกุมารและหญิงหม้ายยากจนผู้หนึ่ง ไม่ต้องการให้ตนเกิดเป็นคนทุกตะหรือคนชนชั้นล่างอย่างที่เป็นอยู่อีกในอนาคตชาติ จึงอธิษฐานขอให้ตนเกิดในตระกูลสูงหรือ “อุดมตระกูล”^๔ “ได้ไปเกิดในสกุลพราหมณ์แลกษัตริย์”^๕ ด้วยอำนาจทานที่ได้ทำ คือการสักการบูชาพระพุทธรูป ได้แก่ การเก็บดอกไม้มาถวาย การเปลื้องผ้าห่มออกทำเป็นวิชณี การปิดกวาดสถานที่ การฉีกผ้าสาฎกทำแผ่นธงบูชา และการฉีกผ้าโพกศีรษะทำเป็นเครื่องบูชา

^๑ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๑๖๐.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๑๖.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๑๘.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๑๕๕.

^๕ แหล่งเดิม. หน้าเดิม.

๓.๒.๑.๗ การตั้งใจมั่นขอให้ได้บรรลุนิพพาน

ที. วี. ไรส์ เดวิดส์ (T.V. Rhys Davids) อธิบายว่านิพพาน คือการดับซึ่งความชั่วและความยึดมั่นถือมั่นทางใจ อันเป็นผลมาจากมหากุศลธรรมและเป็นสาเหตุแห่งการดับซึ่งการเกิดใหม่^๑ กล่าวได้ว่านิพพานคือสภาวะดับกิเลสตัณหาโดยสิ้นเชิง อันเป็นสภาวะแห่งความสงบสุขของจิตใจ^๒ ความคิดเรื่องนิพพานเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดทางพุทธศาสนา

การตั้งใจมั่นขอให้ได้บรรลุนิพพาน พบในนรชฎกฐินทานชาดก (๓๗) หลังจากกฤติดาผู้หนึ่ง ถวายกฐินทานแด่พระอติตพุทธเจ้าได้อธิษฐานอังกาณที่ใดกระทำเป็นเครื่องหนุนนำให้สำเร็จ “อมตธรรม” คือพระนิพพาน ความว่า

...ขอให้ข้าพระองค์ได้อมตธรรมในสำนักพระพุทธเจ้านั้นในกาลเมื่อนั้น^๓

และกุมารผู้หนึ่งได้ตั้งใจมั่นขอให้ได้ “อัครธรรม” หรือนิพพาน โดยยกทานคือการทำกฐินทานขึ้นอ้างเช่นเดียวกัน ความว่า

ด้วยบุญกรรมนี้ ...ขอข้าพระองค์ได้อัครธรรมในกาลนั้นเกิด^๔

การปรากฏเรื่องที่อธิษฐานลักษณะนี้ สืบถึงสารัตถธรรมเรื่องนิพพานอันเป็นอุดมคติทางพุทธศาสนา และแสดงแนวความคิดเรื่องทานเป็นปัจจัยนำไปสู่การบรรลุภาวะนิพพานตามหลักมรรค ๘ ในรูปของบุญกิริยาวัตถุ

อนึ่งความปรารถนาบรรลุนิพพาน ไม่ได้เป็นสิ่งที่ปรากฏเฉพาะตัวละครในชาดกเรื่องนี้เท่านั้น หากแต่ยังปรากฏผ่านการอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ คือการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้า เพราะการได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าก็คือการบรรลุนิพพานด้วย

จากการศึกษาการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาล ทั้ง ๗ ลักษณะดังกล่าวมาในข้างต้น จะพบว่าปรากฏในชาดกหลายเรื่อง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาในแง่ของการปรากฏตามกลุ่มเนื้อหาของชาดกในปัญญาสาชดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ เห็นได้ว่าการอธิษฐาน

^๑ Rhys Davids. (1921). *Buddhism*. p. 111-112. (อ้างอิงจาก เตือน คำดี. (๒๕๕๕). *ศาสนศาสตร์*. หน้า ๑๕๒.)

^๒ เตือน คำดี. (๒๕๕๕). *ศาสนศาสตร์*. หน้า ๑๕

^๓ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๒๐๐.

^๔ แหล่งเดิม. หน้าเดิม.

^{*} ดูหน้า ๔๒-๔๓ ประกอบ

ลักษณะดังกล่าวปรากฏในชาดกทั้งกลุ่มที่มีลักษณะเป็น “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) “นิทานคติ” (pious tales) “ตำนานคติ” (pious legends) และ “novels” ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๕ แสดงการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาล ที่ปรากฏในชาดกแต่ละกลุ่มในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ

กลุ่มชาดกที่แบ่งตามเนื้อหา	ชาดกที่ปรากฏการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาล	รวมจำนวนชาดก
๑. “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales)	สุธินชาดก (๒) วรวงสชาดก (๔๕) สุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) พากุลชาดก (๕๐) ไสนันทชาดก (๕๑) สุวรรณสังขชาดก (๕๓) และสุบินชาดก (๕๗)	๗ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๓๘.๙)
๒. “นิทานคติ” (pious tales)	พาราณสีราชชาดก (๓๒)	๑ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๒.๕)
๓. “ตำนานคติ” (pious legends)	สิริราชชาดก (๑๐) กนกวรรณราชชาดก (๑๖) วัฏฏังคสิริราชชาดก (๒๐) จาคทานชาดก (๒๓) ปุปผชาดก (๓๑) เทวรุกขกุมารชาดก (๓๔) นรชิวกรินทานชาดก (๓๗) จันทเสนชาดก (๔๒) และสิริสาชาดก (๖๐)	๙ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๒๔.๓)
๔. “novels”	จันทคาธชาดก (๖๑)	๑ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๕.๐)

และพบว่าผลลัพธ์หรือผลสำเร็จของการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาล ที่ปรากฏผลให้เห็นภายในตัวเรื่องชาดกของชาดกทั้ง ๔ กลุ่มข้างต้น ล้วนประสบผลสำเร็จทั้งสิ้น แม้จะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยากทั้งในชาติปัจจุบันและอนาคต อันสะท้อนถึงความคิดในการถ่ายทอดสาระพุทธธรรมเรื่องผลแห่งการประกอบกุศลกรรม (บุญ) หรืออานิสงส์ผ่านชาดกทุกกลุ่ม แม้ว่าชาดกบางกลุ่มอย่าง “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) จะไม่ได้มีจุดเน้นที่เนื้อหาทางศาสนาเช่น “นิทานคติ” (pious tales) หรือ “ตำนานคติ” (pious legends)

อนึ่ง สำหรับการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจบุญที่พระโพธิสัตว์ได้กระทำบันดาล เมื่อสิ่งที่ปรารถนาหรืออธิษฐานปรากฏผลสำเร็จ นอกจากจะสื่อถึงความคิดเรื่องอานิสงส์ ซึ่งอยู่ภายใต้คำสอนเรื่อง “กฎแห่งกรรม” ตามหลักการทางพุทธศาสนาแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นได้ว่าพระโพธิสัตว์คือผู้มีบุญญาภินิหารหรือบุญที่ให้สำเร็จได้ตามปรารถนาได้เป็นอย่างดี

สืบเนื่องมาจากเนื้อหาเกี่ยวกับบุญหรือกุศลกรรมที่ผู้อธิษฐานนำมาเป็นหลักอ้างให้เรื่องที่อธิษฐานเกิดสัมฤทธิ์ผล ผู้วิจัยสังเกตได้ว่า “ทาน” เป็นบุญกุศลที่ปรากฏเป็นจำนวนมาก ปัจจัยหนึ่งน่าจะเนื่องมาจากทานเป็นหลักในการประกอบกุศลกรรมหรือทำบุญเบื้องต้นตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ ได้แก่ ๑) ทานมัย บุญกิริยาวัตถุ (หลักการทำบุญ คือ ทาน) ๒) ศีลมัย บุญกิริยาวัตถุ (หลักการทำบุญ คือ ศีล) และ ๓) ภาวนามัย บุญกิริยาวัตถุ (หลักการทำบุญ คือ ภาวนา)^๑ โดยเริ่มจากการอยู่ร่วมกันด้วยดี ด้วยการเกื้อกูลกันในสังคม เป็นพื้นฐานก่อน คือทาน (เพื่อแบ่งปันกัน)^๒ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานช่วยให้สามารถดำเนินชีวิตท่ามกลางสังคมที่เกี่ยวข้องกับวัตถุได้อย่างปกติสุข และครอบคลุมกระบวนการพัฒนามนุษย์ทั้งหมด^๓

นอกจากนี้ อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจ คือเรื่องที่พระโพธิสัตว์ปรารถนาจะได้รับในการอธิษฐาน โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาล ผู้วิจัยพบว่าเรื่องที่ปรารถนาจำนวนมากเป็นเรื่องของโลกียวิสัย ได้แก่ เรื่องความรัก เรื่องเกียรติยศชื่อเสียงหรือการยอมรับนับถือ เรื่องทรัพย์สินเงินทองมั่งคั่งหรือพ้นจากความยากจน เรื่องคุณสมบัติทางกายที่เป็นเลิศ และเรื่องสถานภาพทางสังคมระดับสูง และมักปรากฏในชาดกประเภท “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) คิดเป็นร้อยละ ๒๒.๒ ของชาดกทั้งหมดในกลุ่มนี้ ส่งผลให้ผู้รับสารจากวรรณคดีชาดกชุดนี้เห็นภาพพระโพธิสัตว์ที่มีลักษณะของบุคลุชนอย่างโดดเด่นในชาดกที่มีเนื้อหาเป็น “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) เมื่อเปรียบเทียบกับชาดกที่มีเนื้อหาเคร่งศาสนา อย่าง “นิทานคติ” (pious tales) หรือ “ตำนานคติ” (pious legends) โดยเฉพาะ “ตำนานคติ” (pious legends) ที่มีเนื้อหาแสดงคุณธรรมอันล้ำเลิศของพระโพธิสัตว์ ปรากฏเพียงร้อยละ ๑๓.๕ ของชาดกทั้งหมดในกลุ่มเดียวกัน

๓.๒.๒ การกระทำสักการะให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง

สักการะ เป็นรูปแบบหนึ่งของอธิษฐาน คือการตั้งใจมั่นขอให้เรื่องหรือสิ่งที่ปรารถนาเกิดขึ้น โดยอ้างความจริง (ความสัจ) หรือการกล่าวคำสัจเป็นอำนาจบันดาล ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า

“**สักการะ**” แปลว่า การกระทำสัจจะ หมายถึงการอ้างพลังสัจจะ หรือการอ้างเอาความจริงเป็นพลังบันดาล คือยกเอาคุณธรรมที่ตนได้ประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญหรือที่มีอยู่ตามความจริง หรือแม้แต่

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). บุญ-บาปมี ที่จะกู้แผ่นดินไทย. *กรณีธรรมกาย บทเรียนเพื่อการศึกษาพระพุทธศาสนา และสร้างสรรค์สังคมไทย*. หน้า ๒๔๖.

^๒ บัญญัติชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๒๔๗.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๒๔๖.

สภาพของตนเองที่เป็นอยู่จริงในเวลานั้นขึ้นมาอ้าง เป็นพลังอำนาจสำหรับจัดปัดเป่าอันตรายที่ได้ประสบ ในเมื่อหมดทางแก้ไขอย่างอื่น^๑

ตัวอย่างการกระทำสักการียาในคัมภีร์พุทธศาสนา เช่น อรรถกถาภิกขุสัทธกถา หนึ่งผู้หนึ่งให้กำเนิดบุตรพระเจ้าพรหมทัตแห่งกรุงพาราณสี แต่พระเจ้าพรหมทัตปฏิเสธ หนึ่งผู้หนึ่งจึงกระทำสักการียาโดยอ้างความจริงเรื่องการทำตนได้ให้กำเนิดบุตรพระเจ้าพรหมทัตเป็นอำนาจบันดาลให้บุตรรอดชีวิตจากการถูกโยนขึ้นไปในอากาศ เพื่อเป็นประจักษ์พยานว่าบุตรของตนคือโอรสของพระเจ้าพรหมทัต ดังความว่า

...เว้นสักการียาเสีย คนอื่นผู้จะเป็นสักขีพยานของกระหม่อมฉัน ย่อมไม่มี ถ้าทารกนี้เกิดเพราะอาศัยพระองค์ อันกระหม่อมฉันเหวี่ยงขึ้นไปแล้ว จงอยู่ในอากาศ ถ้าไม่ได้อาศัยพระองค์เกิด จงตกลงมาตายบนภาคพื้นดิน^๒

อรรถกถาภิกขุสัทธกถา ลูกนกคุ้มแรกเกิดตัวหนึ่ง (พระโพธิสัตว์) ยังไม่สามารถเดินหรือบินได้ ต้องติดอยู่ในรังเพียงลำพังขณะไฟไหม้ป่า กระทำสักการียาโดยอ้างความกลัวเรื่องสภาพร่างกายของตนและการอยู่ในรังเพียงลำพังที่เป็นอยู่จริงขณะนั้น เป็นอำนาจบันดาลให้รอดพ้นอันตรายจากไฟป่า ความว่า

เมื่อจะกระทำสักการียาจึงกล่าวคำภาวนาว่า ปีกของเรามีอยู่ แต่ก็บินไม่ได้ เท้าทั้งสองของเรามีอยู่ แต่ก็เดินไม่ได้ มารดาและบิดาของเรา ออกไปหาอาหาร ดูก่อนไฟ ท่านจงถอยกลับไปเสีย^๓

ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ การกระทำสักการียาให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นพฤติกรรมที่ปรากฏทั้งพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ พบในชาดก ๑๘ เรื่อง ได้แก่ สุธนชาดก (๒) สุธนุชาดก (๓) รัตนปโชตชาดก (๔) สีวิบูลกิตติชาดก (๕) สีริจุทามณิชาดก (๗) วิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) นรชีวะชาดก (๒๕) มหาปทุมชาดก (๒๗) ปาจิตตกุมารชาดก (๓๙) สังขปัตตชาดก (๔๑) สุวรรณกัจจปชาดก (๔๓) อรินทมชาดก (๔๖) รตเสนชาดก (๔๗) สุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) โสนันทชาดก (๕๑) เทวันธชาดก (๕๕) สุวรรณวงศชาดก (๕๘) และจันทคาถาชาดก (๖๑) การกระทำสักการียาให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งที่พบในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำแนก

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย. หน้า ๙๖๘.

^๒ พระองค์ ในที่นี้คือพระเจ้าพรหมทัต

^๓ มหาเมฆวารวิทาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑. หน้า ๒๑๕.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๓๕๔.

เป็น ๕ ลักษณะตามสาระสำคัญของ “ผลอย่างใดอย่างหนึ่ง” ที่ปรารถนา ประกอบด้วย การกระทำ
 สัจกิริยาให้เกิดผลบางอย่างเพื่อให้สามารถบำเพ็ญบารมีต่อไปได้ การกระทำสัจกิริยาให้รอดพ้นจากภัย
 อันตราย การกระทำสัจกิริยาให้พ้นจากความตาย การกระทำสัจกิริยาให้สมหวังในความรัก และ
 การกระทำสัจกิริยาให้มีบุตรเพื่อสืบราชบัลลังก์

๓.๒.๒.๑ การกระทำสัจกิริยาให้เกิดผลบางอย่างเพื่อให้สามารถบำเพ็ญบารมี ต่อได้

การกระทำสัจกิริยาให้เกิดผลบางอย่างเพื่อให้สามารถบำเพ็ญบารมีต่อไปได้ เป็นการ-
 อธิษฐานที่ปรากฏเฉพาะพระโพธิสัตว์ ซึ่งสืบเนื่องมาจากการมีอุปสรรคขัดขวางการบำเพ็ญทานบารมี
 พบในชาดกจำนวน ๗ เรื่อง ได้แก่ รัตนปโชตชาดก (๔) สิริจุทามณีชาดก (๗) วิริยบัณทิตชาดก (๑๗)
 นรชีวชาดก (๒๕) มหาปทุมชาดก (๒๗) สังขปิตตชาดก (๔๑) และสุวรรณภังค์ชาดก (๔๓)
 ประกอบด้วย การกระทำสัจกิริยาให้มีศัสตราวุธใช้สำหรับทำทานบังเกิดขึ้น การกระทำสัจกิริยาไม่ให้
 ลิ่นชีวิตขณะทำทาน การกระทำสัจกิริยาให้พระพุทธรูปกล่าววาจาขณะทำทาน และการกระทำ
 สัจกิริยาไม่ให้วัตถุทานที่จะทำทานได้รับความเสียหาย

การกระทำสัจกิริยาให้มีศัสตราวุธใช้สำหรับทำทานบังเกิดขึ้น เป็นการกระทำสัจกิริยา
 ของพระโพธิสัตว์ที่เกิดขึ้นขณะจะสละอวัยวะหรือชีวิตเป็นทาน แต่ไม่มีศัสตราวุธใช้สำหรับผ่า ตัด หรือ
 ฉีกเนื้ออวัยวะได้ พระโพธิสัตว์จึงกระทำสัจกิริยาดังกล่าว ดังเห็นได้ในรัตนปโชตชาดก (๔)
 ขณะพระรัตนปโชตโพธิสัตว์จะสละหัวใจของตนให้เป็นอาหารแก่ยักษ์ตนหนึ่งเพื่อแลกกับชีวิตมารดา
 แต่สถานที่แห่งนั้นไม่มีอาวุธที่จะใช้ผ่าออกเพื่อนำหัวใจออกให้แก่ง่ายๆ พระโพธิสัตว์จึงกระทำสัจกิริยาให้
 มีอาวุธปรากฏขึ้น โดยอ้างความสงสัยเรื่องการมีความปรารถนาที่จะบำเพ็ญทานเพื่อการเป็นพระพุทธรเจ้า
 เป็นอำนาจบันดาล ความว่า

ข้าพเจ้าปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคตกาลภายหน้า ด้วยอำนาจความกตัญญู เคารพอำนาจ
 ความสัจจริงของข้าพเจ้านี้ ขอให้ศัสตราวุธอันคมกล้า จงบันดาลตกลงมาตรงหน้าข้าพเจ้าบัดนี้^๑

ชาดกเรื่องสิริจุทามณีชาดก (๗) พระเจ้าสิริจุทามณีโพธิสัตว์เมื่อจะบำเพ็ญทานบารมี
 ด้วยการสละร่างกายซีกหนึ่งให้แก่พราหมณ์ที่มาทูลขอ ขณะนั้นไม่มีอาวุธใดสามารถแบ่งร่างกายของ
 พระองค์ออกเป็นสองซีกได้ พระโพธิสัตว์จึงกระทำสัจกิริยาให้มีเลื่อยปรากฏขึ้น โดยอ้าง “สัจจะ” เรื่อง
 การมีความปรารถนาที่จะบำเพ็ญทานเพื่อการเป็นพระพุทธรเจ้าเป็นอำนาจบันดาล

^๑ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๑๕๑.

ธรรมเนียมพระมหาสัตว์แต่ปางก่อน ย่อมถึงพระสัพพัญญุตญาณด้วยเบญจมหาปริจาคเพียงแท้ ด้วยความสัจจริงอันนี้แล ขอเลื่อยงตกลงมา ณ บัดนี้^๑

ในวิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) วิริยบัณฑิตต้องการจะเฉือนเนื้อของตนให้ช่าง (พระอินทร์ แปลง) ดีเป็นแผ่นทองเพื่อปิดทองพระพุทธรูปองค์หนึ่ง แต่ขณะนั้นไม่มีอาวุธ จึงกระทำสักการียาให้มี “สาตรา” ตกลงมาจากฟ้า โดยยก “สัจจะ” เรื่องการมีความปรารถนาจะบำเพ็ญทานเพื่อการเป็น พระพุทธเจ้าขึ้นอ้าง

...ถ้าหากว่าข้าพเจ้าจักได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลและได้นำสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจาก วัฏสงสารไซ้ ด้วยอำนาจมั่งสถานที่ข้าพเจ้าจะปริจาคในวันนี้ด้วย ด้วยกำลังแห่งศรัทธาจิตของ ข้าพเจ้าด้วย ด้วยอานุภาพบุญบารมีของข้าพเจ้าด้วย ขอสาตราจงตกลงมาในที่เฉพาะหน้าข้าพเจ้า ในกาลบัดนี้เถิด^๒

ในนรชีวะชาดก (๒๕) ขณะนรชีวะโพธิสัตว์จะสละหัวใจเป็นยารักษามารดาที่ถูกงูกัด แต่ สถานที่นั้นไม่มีอาวุธที่จะผ่าอกและตัดหัวใจ พระโพธิสัตว์จึงกระทำสักการียาว่า

...ถ้าข้าพเจ้าจะพึงได้พระสัพพัญญุตญาณในอนาคตกาลไซ้ ขอให้ศัตราจงปรากฏในที่เฉพาะหน้า ข้าพเจ้าเถิด^๓

เช่นเดียวกับมหาปทุมชาดก (๒๗) ขณะมหาปทุมโพธิสัตว์จะสละหัวใจของตนเป็นยา รักษา มารดาที่ถูกงูกัด แต่ไม่มีอาวุธที่จะนำมาผ่าอกและตัดหัวใจได้ พระโพธิสัตว์จึงกระทำสักการียา โดยกล่าวอ้างความจริงเรื่องการมีความปรารถนาจะบำเพ็ญทานเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้าบันดาล ความว่า

ถ้าข้าพเจ้าจะเชือดดวงหทัย ข้าพเจ้าจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ด้วยวาจาสัจจะนี้ ขอ เทพยเจ้าทั้งหลายจงนำเอาศัสตรามาให้แก่ข้าพเจ้าเถิด^๔

^๑ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๒๐๗.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๓๘๘.

^๓ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๕.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๔๓.

การกระทำสังกิริยาให้เกิดผลบางอย่างเพื่อให้สามารถบำเพ็ญบารมีต่อไปได้ประการต่อมา คือการกระทำสังกิริยาไม่ให้นิเวศวิวัฒนาการเป็นผลสืบเนื่องมาจากการบำเพ็ญทานด้วยการใช้อาวุธฆ่า ตัด หรือเชือนอวัยวะในร่างกายออกเป็นทาน พระโพธิสัตว์เกรงว่าการบำเพ็ญทานลักษณะดังกล่าวจะไม่สำเร็จเพราะไม่อาจทนทุกข์เวทนาความเจ็บปวดที่ได้รับ และอาจถึงแก่ความตายซึ่งจะเป็นอุปสรรคต่อการบำเพ็ญทาน พระโพธิสัตว์จึงกระทำสังกิริยาให้พระองค์อย่าเพ่งลึนชีวิตจนกว่าการทำทานจะเสร็จสิ้น ดังปรากฏในรัตนปิตุชาดก (๔) วิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) และมหาปทุมชาดก (๒๗) เช่น พระโพธิสัตว์วิริยบัณฑิตในวิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) การกระทำสังกิริยาไม่ให้นิเวศวิวัฒนาการจะปิดทองพระพุทธรูปสำเร็จทั้งองค์ โดยกล่าวอ้าง “สัจจะ” เรื่องการมีเจตนาจะปิดทองพระพุทธรูปให้สำเร็จทั้งองค์เป็นอำนาจบันดาล ดังปรากฏความว่า

...แล้วตั้งสัตยาธิษฐานอีกว่า ถ้าข้าพเจ้าปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากรยังไม่สำเร็จทั่วองค์ตราบดี ขออย่าให้ชีวิตของข้าพเจ้าแตกดับตราบนั้น เมื่อข้าพเจ้าปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากรทั่วทั้งองค์สำเร็จแล้ว ชีวิตของข้าพเจ้าจึงแตกดับเถิด^๑

การกระทำสังกิริยาให้พระพุทธรูปกล่าววาทะขณะทำทาน เป็นการกระทำสังกิริยาให้เกิดผลบางอย่างเพื่อให้สามารถบำเพ็ญบารมีต่อไปได้อีกลักษณะหนึ่งที่พบในปัญญาชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ กล่าวคือ ชาดกเรื่องวิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) วิริยบัณฑิตโพธิสัตว์ปรารถนาจะทำทานด้วยการนำแผ่นทองคำปิดทองพระพุทธรูป แต่ไม่ได้รับอนุญาตจนกว่าพระพุทธรูปจะกล่าววาทะด้วยพระโพธิสัตว์จึงกระทำสังกิริยาให้พระพุทธรูปกล่าววาทะแก่ตน ดังนี้

ข้าแต่พระพุทธรูปปฏิมากรผู้เจริญ ความประพฤติของพระพุทธรูปองค์ในภพก่อนๆ ก็ดี ในกาลเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ผู้อนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลายก็ดี ข้าพระองค์ได้สดับฟังมาแล้ว พระเศียรที่พระพุทธรูปทรงบริจาคมานั้น มากกว่าเขาพระเมรุ ดวงพระนัยน์เนตรที่ทรงบริจาคมานั้นก็มากกว่าดาวในอากาศ พระมั่งสัที่ทรงบริจาคมานั้น ก็มากกว่าพื้นพสุธาทั้งสิ้น พระโลหิตที่ทรงบริจาคมานั้นก็มากกว่าน้ำในมหาสมุทร ใช่แต่เท่านั้นทานการบริจาคมันเลิศ คือดวงหทัยแลพระสรีระกึ่งหนึ่งแลพระสรีระทั้งสิ้น พระพุทธรูปก็ได้ทรงบริจาคมแล้วโดยมิได้มีส่วนเหลือเลย ถ้าหากว่าสุจริตที่พระพุทธรูปได้ทรงประพฤติมาแล้ว เพื่อประโยชน์แก่พระสัพพัญญุตญาณอันเป็นที่ตั้งแห่งความสุขของสัตว์โลกทั้งหลาย เป็นความจริงดังที่ข้าพระองค์ได้ฟังมาแล้วไซ้ ขอพระพุทธรูปจงอนุเคราะห์กล่าววาทะกับข้าพระองค์ ถ้าพระพุทธรูปไม่กล่าววาทะกับข้าพระองค์ไซ้ ข้าพระองค์ก็จักตายอยู่แทบพระบาทบุคคลในกาลนี้^๒

^๑ ปัญญาชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๓๔๘.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๓๔๖-๓๔๗.

นอกจากนี้ใน *สุพรรณกัจจปชาดก* (๔๓) ยังปรากฏการกระทำสังกิจริยาให้เกิดผลบางอย่างเพื่อให้สามารถบำเพ็ญบารมีต่อไปได้อีกลักษณะหนึ่ง คือการกระทำสังกิจริยาไม่ให้วัตถุทานที่จะทำทานได้รับความเสียหาย กล่าวคือ พระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นเต่าทอง ต้องการจะให้เนื้อตนเป็นอาหารแก่พาดิษ ๕๐๐ คนที่รอดตายจากเหตุเรืออัปปางกลางมหาสมุทรและให้กระดองสำหรับใช้เป็นพาหนะเดินทางแทนเรือ จึงขึ้นไปบนยอดเขาสูงหมายจะกระโดดลงมาเพื่อทำความปรารถนาให้สำเร็จ แต่ด้วยธรรมชาติของสิ่งที่มีน้ำหนักมากเมื่อตกลงมาจากที่สูงย่อมมีโอกาสที่จะแตกกระจัดกระจาย พระโพธิสัตว์เกรงว่าสภาพดังกล่าวจะทำให้เรื่องที่ปรารถนาไม่อาจบรรลุผลได้ จึงกระทำสังกิจริยาให้ขึ้นเนื้อแตกเป็นก้อนเล็กก้อนใหญ่เท่าๆ กัน และไม่ให้กระดองแตกสลาย โดยอ้างอำนาจความจริงเรื่องการมีความปรารถนาเป็นพระพุทธรูปเจ้าบันดาล ความว่า

ถ้าหากว่าข้าพเจ้าจักได้ตรัสเป็นพระพุทธรูปเจ้าไซ้ เมื่อข้าพเจ้าตกลงจากบรรพตแล้ว ขอกระดุกอกของข้าพเจ้าจงแตกทำลาย เลือดเนื้อของข้าพเจ้าจงเป็นก้อนน้อยก้อนใหญ่เป็นส่วนๆ กัน แต่กระดุกหลังคือกระดองของข้าพเจ้านั้น อย่าพึงแตกทำลายเป็นอันตรายเลย กระดุกหลังนั้นจะได้เป็นนาวาพาพวกพ่อค้าทั้ง ๕๐๐ ไปให้พ้นจากความตาย^๑

การกระทำสังกิจริยาให้เกิดผลบางอย่างเพื่อให้สามารถบำเพ็ญบารมีต่อไปได้ของพระโพธิสัตว์ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นทุกลักษณะ ได้แก่ การกระทำสังกิจริยาให้มีศัสตราวุธใช้สำหรับทำทานบังเกิดขึ้น การกระทำสังกิจริยาไม่ให้สิ้นชีวิตขณะทำทาน การกระทำสังกิจริยาให้พระพุทธรูปกล่าววาจาขณะทำทาน และการกระทำสังกิจริยาไม่ให้วัตถุทานที่จะทำทานได้รับความเสียหาย ล้วนเป็นการอธิฐานที่มุ่งผล ซึ่งช่วยสนับสนุนการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ และเชื่อมโยงถึงความมุ่งมั่นที่จะเป็นพระพุทธรูปเจ้า นอกจากนี้การกระทำสังกิจริยาให้เกิดผลบางอย่างเพื่อให้สามารถบำเพ็ญบารมีต่อไปได้ บางลักษณะเป็นเรื่องของการตอบแทนบุญคุณของผู้มีพระคุณอย่างอุกฤษฏ์ อันแสดงให้เห็นถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้มีความกตัญญูอย่างเลิศด้วย ทั้งนี้สังเกตได้ว่า “สังจจะ” หรือความจริงที่นำมาใช้อ้างเป็นอำนาจบันดาล ส่วนใหญ่เป็นเรื่องการมีความปรารถนาจะเป็นพระพุทธรูปเจ้าซึ่งมีส่วนช่วยเสริมเน้นให้เห็นถึงความตั้งใจจริงที่จะเป็นพระพุทธรูปเจ้าของพระโพธิสัตว์ได้ไม่น้อย

^๑ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๓๒๘.

๓.๒.๒.๒ การกระทำสังกิริยาให้รอดพ้นจากภัยอันตราย

ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ นอกจากพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อม พระโพธิสัตว์จะอธิษฐานขอให้ตนและผู้อื่นรอดพ้นจากภัยอันตรายโดยอาศัยอำนาจบุญบันดาล ดังกล่าวมาในข้างต้น ยังปรากฏการกระทำสังกิริยาเพื่อให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆ พบในชาดก จำนวน ๕ เรื่อง ได้แก่ มหาปทุมชาดก (๒๗) สังขัตตชาดก (๔๑) รกเสนชาดก (๔๗) โสนันทชาดก (๕๑) และจันทคาธชาดก (๖๑)

ในมหาปทุมชาดก (๒๗) พระเจ้าอังคเสนราชซึ่งเป็นสวามีของพระนางสุเมขลากำลังจะจมน้ำ เมื่อพระนางสุเมขลาเห็นเหตุการณ์ดังนั้น ประรณนาจะช่วยให้สวามีรอดพ้นจากอันตรายดังกล่าว จึงกระทำสังกิริยาให้แม่น้ำมีสภาพแข็งเหมือนแผ่นดิน เพื่อให้สวามีสามารถเดินบนผืนน้ำได้ โดยอ้างอำนาจความจริงเรื่องการมีความซื่อสัตย์ต่อสามีบันดาล ความว่า

ขอเทพนิกรเจ้าผู้เจริญทั้งหลาย จงประชุมกันฟังข้าพเจ้า ถ้าว่าความเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติ
ในภัสดาของข้าพเจ้ามีอยู่ไซ้ ขอให้น้ำในแม่น้ำคงคาที่ไม่มีเจตนาจงกลายเป็นเหมือนแผ่นดิน...^๑

เมื่อเสร็จสิ้นการกระทำสังกิริยา ก็ปรากฏผลสำเร็จดังความประรณนา ความว่า “พอจบคำอธิษฐานลง แม่น้ำคงคานั้นก็เป็นเหมือนสิ่งที่มีเจตนาถึงซึ่งความเป็นของแข็งเกิดขึ้น”^๒

ชาดกเรื่องสังขัตตชาดก (๔๑) พระสังขัตตโพธิสัตว์ถูกพราหมณ์ผู้หนึ่งควักพระเนตรจนบอดทั้งสองข้าง พระโพธิสัตว์จึงกระทำสังกิริยาให้พระเนตรข้างขวาหายบอด โดยอ้างความสัจเรื่องการให้ทานด้วยใจบริสุทธิ์ เป็นอำนาจบันดาล ความว่า

...เมื่อขณะพราหมณ์ควักเนตรทั้งคู่ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหาซึ่งโกรธพราหมณ์นั้นไม่ อันนี้เป็นความสัจ
จริง ด้วยอำนาจสัจนี้ ขอให้เนตรเบื้องขวาปรากฏมีขึ้น^๓

และนางรัตนวดีซึ่งเป็นชายาของพระโพธิสัตว์ กระทำสังกิริยาให้พระเนตรข้างซ้ายของพระโพธิสัตว์หายบอด โดยอ้าง “สัจจะ” เรื่องการมีความซื่อสัตย์ต่อสามีเป็นอำนาจบันดาล ความว่า

...ข้าพเจ้าตั้งใจปรนนิบัติพระราชสามีได้ประมาท อันนี้เป็นความจริง ด้วยอำนาจความสัจจริงนี้
ขอให้พระเนตรเบื้องซ้ายของพระราชสามี จงปรากฏขึ้นเป็นปกติดังเก่า^๔

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๓๖.

^๒ แหล่งเดิม. หน้าเดิม.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๒๘๔.

^๔ แหล่งเดิม. หน้าเดิม

ทันใดนั้นพระเนตรข้างขวาของพระโพธิสัตว์ซึ่ง “งามเสมอด้วยแก้วอินทนิล”^๑ ก็ปรากฏขึ้นด้วยอานุภาพแห่งความสัจ เช่นเดียวกับ “พระเนตรเบื้องซ้ายของพระมหาสัตว์ก็เกิดปรากฏขึ้นมาดังเก่า”^๒

ใน *รทเสนาชาดก* (๔๗) ขณะพระรถเสนโพธิสัตว์กำลังจะต่อสู้กับยักษ์ เกรงว่าตนจะถูกยักษ์ฆ่าตาย จึงกระทำสักการียาให้ยักษ์เหล่านั้นพ่ายแพ้ โดยอาศัยความสัจเรื่องการมีความกตัญญูต่อมารดาเป็นอำนาจบันดาล ความว่า

ขอโยธากล่าวคือ สัจบารมี แลคุณกล่าวคือ ความที่ข้าพเจ้าได้บำรุงมารดา แลหมู่เทพดาทั้งหลาย
จงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า จงอภิบาลรักษาข้าพเจ้าเพื่อให้ข้าพเจ้าสำเร็จแก่พระโพธิญาณ ขอเทพดาแล
นาคแลคนธรรพ์แลยักษ์ต่างๆ มีอสุรเป็นต้น จงอภิบาลรักษาข้าพเจ้า ขอให้สัจบารมีนี้จงให้เสนามาร
พ่ายแพ้ไปเถิด”^๓

ภายหลังก็เกิดสัมฤทธิ์ผลขึ้นดังความปรารถนา คือ “เสนามารทั้งหลาย... ก็พากัน
รับแรงคลื่นคลาญพลนิกาย”^๔

ใน *โสณันทชาดก* (๕๑) ปรากฏการกระทำสักการียาให้รอดพ้นจากภัยอันตรายอีก
ลักษณะหนึ่ง คือการกระทำสักการียาให้รอดพ้นจากการถูกใส่ร้าย กล่าวคือ นางปทุมมาวดีถูกนาง
กาลกัณณีใส่ร้ายว่าเป็นราक्षส เป็นผู้ฆ่าพระกปิละซึ่งเป็นสวามีของนางกาลกัณณี นางปทุมมาวดีจึง
กระทำสักการียาให้รอดพ้นจากการถูกใส่ร้าย ด้วยการขอให้ร่างกายเปลี่ยนสภาพเป็นสิ่งต่างๆ เพื่อเป็น
เครื่องพิสูจน์ว่านางไม่ใช่ราक्षส โดยอ้างความจริงเรื่องการไม่ได้เป็นราक्षสเป็นอำนาจบันดาล ดัง
ความว่า

ข้าเจ้ามิได้เป็นราक्षสแลมิได้เคี้ยวกินซึ่งอสุระ ด้วยความสัตย์นี้ ขอท่อนี้จึงเกิดเป็นสวน ดาดไปด้วย
พรรณไม้ย่อมๆ พร้อมไปด้วยดอกแลผล ด้วยประการทั้งปวง ผู้ใดใจบาปลิ้มรสเป็นข่มขืน ผู้ใดมีบุญลิ้ม
รสก็มีโอชะ ร่างกายของข้าเจ้า จงเป็นศาลาอาลัย คือมือแลเท้าทั้ง ๒ จงเป็นเสาศาลา พื้นท้องแลนภา-
ประเทศจงเป็นกระดานพื้น หลังแลคอจงเป็นช่อฟ้า ชีโครงแลกระดูกจงเป็นกลอน กะโหลกศีรษะจง
เป็นหน้าต่างป้องกันลม ผมแลขนจงเป็นหญ้าคาปกคลุมหลังคา เนื้อหนังแลเอ็นจงเป็นฝาป้องกัน

^๑ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๒๔๔.

^๒ แหล่งเดิม. หน้าเดิม

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๔๘๒.

^๔ แหล่งเดิม. หน้าเดิม.

อันตราย หูทั้ง ๒ จงเป็นลูกนกแขกเต้าตัว ๑ ตาทั้ง ๒ จงเป็นแม่นกแขกเต้าตัว ๑ ขอความปรารถนา
ของข้าเจ้าจงสำเร็จ ขอจงเป็นไปด้วยความสัตย์นี้^๑

หลังจากนั้นเกิดผลสัมฤทธิ์ ขึ้นคือ “ตथा ในกาลนั้น ร่านางปทุมาวดียังคงเป็นรูปเดิม
แลเป็นศาลาด้วย นกแขกเต้าทั้ง ๒ พุดภาษามนุษย์อยู่ทุกวันๆ”^๒

ชาดกเรื่องจันทคาชชาดก (๖๑) พระสุริยคาชปรารถนาจะเดินทางไปถึงจุดหมายโดย
สวัสดิภาพ จึงกระทำสักการิยาไม่ให้เรือที่โดยสารมาหลงทางไปที่อื่น โดยอ้างความสัจเรื่องการมีความ
ปรารถนาจะทดแทนคุณมารดาเป็นอำนาจบันดาล ความว่า “ข้าพเจ้าจักสนองคุณมารดาบิดาด้วยคำ
สัตย์นี้ จงอย่าให้เรือของข้าพเจ้าหลงไปทางอื่น”^๓ ซึ่งภายหลังก็ประสบผลสำเร็จดังความปรารถนา

จากการศึกษาการกระทำสักการิยาให้รอดพ้นจากภัยอันตรายทั้งของพระโพธิสัตว์และ
ตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ดังกล่าวมาในข้างต้น เห็นได้ว่าลัทธิปรากฏผลสำเร็จแม้จะเป็นสิ่งที่
เกิดขึ้นได้ยาก แสดงให้เห็นถึงอานุภาพของการกล่าวความสัจหรือ “สัจจะ” ซึ่งเป็นศีลลักษณะหนึ่ง
อันจะช่วยเสริมสร้างศรัทธาความเชื่อมั่นในการประกอบคุณงามความดี

๓.๒.๒.๓ การกระทำสักการิยาให้พ้นจากความตาย

การกระทำสักการิยาให้พ้นจากความตาย เป็นการอธิษฐานทั้งของพระโพธิสัตว์และ
ตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ พบในชาดก ๔ เรื่อง ได้แก่ รัตนปโชตชาดก (๔) นรชีวชาดก (๒๕)
มหาปทุมชาดก (๒๗) และอรินทมชาดก (๔๖)

ในรัตนปโชตชาดก (๔) นรชีวชาดก (๒๕) และมหาปทุมชาดก (๒๗) พระโพธิสัตว์ใน
ชาดกเหล่านี้ประสบเหตุให้ถึงแก่ความตาย มารดาของพระโพธิสัตว์จึงกระทำสักการิยาให้พระโพธิสัตว์
ฟื้น กล่าวคือรัตนปโชตชาดก (๔) หลังจากที่พระรัตนปโชตโพธิสัตว์ให้หัวใจเป็นอาหารแก่ยักษ์ตนหนึ่ง
เพื่อแลกกับการที่ยักษ์จะไม่กินมารดา คือพระนางสิริรัตนอาภา จนทำให้พระโพธิสัตว์สิ้นพระชนม์
พระนางสิริรัตนอาภาจึงกระทำสักการิยาให้พระโพธิสัตว์ฟื้น โดยอาศัยความจริงเรื่องพระโพธิสัตว์ได้สละ
ชีวิตตายแทนตนเป็นอำนาจบันดาล ดังมีความว่า

พระโอรสของข้าพเจ้านั้น ตั้งมั่นอยู่ในความกตัญญู จะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้าจริงๆ
ด้วยอานุภาพความจริงของข้าพเจ้า ขอให้โอรสได้ชีวิตกลับคืนขึ้นมาโดยพลัน ณ กาลบัดนี้^๔

^๑ ปัญญาสาชชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๓. (๒๕๕๔). หน้า ๑๓๑.

^๒ แหล่งเดิม. หน้าเดิม.

^๓ ปัญญาสาชชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๔. (๒๕๕๔). หน้า ๓๑๑.

^๔ ปัญญาสาชชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๑๕๓.

ในนรชีวชาดก (๒๕) หลังจากพระโพธิสัตว์นรชิวะต้องตายเพราะให้หัวใจของตนเป็น ยารักษาชีวิตมารดาที่ถูกงูกัด มารดาของพระโพธิสัตว์กระทำสังกิริยาให้บุตรฟื้น โดยอ้างความสัจเรื่อง พระโพธิสัตว์เป็นผู้ถึงพร้อมไปด้วยความมกตัญญูบันดาล ความว่า

ข้าแต่หมู่เทพยเจ้าทั้งหลายผู้เจริญ ขอท่านจงฟังคำข้าพเจ้า บุตรของข้าพเจ้านี้ชื่อนรชิวกุมาร เป็นผู้ มีศีลถึงพร้อมไปด้วยความมกตัญญู ข้าพเจ้าเป็นมารดาของนรชิวกุมาร พัวพันอยู่ด้วยความรักในบุตร บุตรของข้าพเจ้าชื่อนรชิวกุมารนี้แหละ ด้วยคำสัจนี้ บุตรของข้าพเจ้าชื่อนรชิวะจึงได้มีชีวิตเกิด^๑

และในมหาปทุมชาดก (๒๗) หลังจากพระมหาปทุมโพธิสัตว์สิ้นชีวิตเพราะสละหัวใจ เป็นยารักษามารดา คือพระนางสุเมขลาซึ่งถูกงูกัด พระนางสุเมขลาได้กระทำสังกิริยาให้พระโพธิสัตว์ ฟื้น โดยอาศัยอำนาจความจริงเรื่องพระโพธิสัตว์ได้สละชีวิตช่วยชีวิตตนบันดาล ความว่า

ข้าแต่ท่านผู้มีฐานะอันเสมอ กรรมอันนี้บุคคลกระทำได้ด้วยยาก บุตรของเราทำแล้ว คือได้เชือดดวงหทัย ด้วยศัสตราอันคมเพื่อประโยชน์แก่ข้าพเจ้า ถ้าเป็นอย่างนี้ไซ้ ด้วยเดชแห่งความมกตัญญุนั้น ขอให้ โอโรสของข้าพเจ้าจงเป็นขึ้นมาเกิด^๒

ส่วนชาดกเรื่องอรินทมาชาดก (๔๖) พระโอโรสของพระเจ้าอรินทมาโพธิสัตว์และพระนาง สุวณณคัพภาสันพระชนม์แต่กำเนิด พระโพธิสัตว์จึงกระทำสังกิริยาให้พระโอโรสฟื้น โดยอาศัยอำนาจ “สัจจะ” เรื่องการดำรงตนอยู่ในศีล ๕ การทำทานด้วยจิตศรัทธา ฯลฯ ความว่า

ข้าแต่เทพสังฆาณานิกรเจ้าทั้งหลาย ขอเชิญมาประชุมกันฟังคำของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะกระทำคำ สัตยาธิษฐานปรารภจะให้มีชีวิตแก่บุตร ตั้งแต่ข้าพเจ้าระลึกถึงลูกตนมา แลตั้งแต่ข้าพเจ้าเป็นเด็กมา ข้าพเจ้าไม่ได้คิดแก่งฆ่าสัตว์มีชีวิตด้วยตนเลยแต่ชั้นที่สุดคมด้ามแดง ข้าพเจ้าก็ไม่ได้ฆ่าสักครั้งหนึ่ง เลย ด้วยคำสัตย์นี้ขอให้บุตรข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมามีชีวิตขึ้นในวันนี้เกิด อนึ่งข้าพเจ้าไม่ได้ข่มเหงเจ้าของถือเอา สิ่งของที่เขามีได้ให้ มาตราว่ากนกหนึ่ง ด้วยคำสัตย์นี้ขอให้บุตรข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมามีชีวิตขึ้นในวันนี้เกิด อนึ่ง ข้าพเจ้าไม่ได้ประพฤติก่อล่วงภรรยาท่านผู้อื่นแลไม่ได้กล่าวมุสาวาท ด้วยคำสัตย์นี้ขอให้บุตรข้าพเจ้ามี ชีวิตขึ้นมามีชีวิตขึ้นในวันนี้เกิด อนึ่งข้าพเจ้าไม่ได้ดื่มน้ำสุราเบาน ศีลของข้าพเจ้าบริสุทธิ์ ด้วยคำสัตย์นี้ขอให้บุตร ข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมามีชีวิตขึ้นในวันนี้เกิด อนึ่งเมื่อข้าพเจ้าในทานแก่จากทั้งหลาย ข้าพเจ้าให้ด้วยจิตศรัทธา ด้วยคำสัตย์นี้ขอให้บุตรข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมามีชีวิตขึ้นในวันนี้เกิด เมื่อใดในกาลที่ข้าพเจ้าให้ทาน ข้าพเจ้าตั้งใจ บริสุทธิ์ เพื่อประสงค์จะบำเพ็ญสมมาสัมโพธิการกบารมีธรรมให้เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง เมื่อ

^๑ ปัญญาชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๗.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๔๔.

ข้าพเจ้าขายตัวลงทำทาน ข้าพเจ้าตั้งจิตประกอบด้วยสัจจะมีให้จิตกำเริบได้ ด้วยคำสัจนี้ขอให้นุตร
ข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมาในวันนี้เถิด...^๑

และพระนางสุวณณคัมภากิกระทำสัจกิริยาให้พระโอรสฟื้นเช่นกัน ความว่า

ข้าแต่เทพสังฆาคณานิกรเจ้าผู้เจริญทั้งหลาย ขอเทพเจ้าแต่บรรดาซึ่งอยู่ในภูเขาลำเนาไพรและชอกเขา แล
เทพเจ้าซึ่งท่องเที่ยวไปในอากาศทั้งปวงจงฟังคำข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้าขายตัวลงทำทาน ข้าพเจ้าตั้งจิต
ประกอบด้วยสัจจะมีให้จิตกำเริบได้ ด้วยคำสัจนี้ ขอให้นุตรข้าพเจ้าลุกขึ้นได้ในเวลานี้เถิด^๒

การกระทำสัจกิริยาให้ฟื้นจากความตายของตัวละครต่างๆ ดังกล่าวนี้นี้ เห็นได้ว่า
เมื่อเสร็จสิ้นการกระทำการดังกล่าวก็ล้วนปรากฏผลสำเร็จตามความปรารถนาทั้งสิ้น เช่น *อรินทมาชดก*
(๔๖) พระโอรสของพระเจ้าอรินทมาชดกและพระนางสุวณณคัมภากิ “...พลิกตัวกลับไปนอนลงโดย
ข้างเบื้องขวา”^๓ และ “...พลิกกลับลุกขึ้นดื่มน้ำพระมารดา”^๔ แสดงให้เห็นถึงอำนาจของสัจจะหรือ
ความจริง ซึ่งถือเป็นอุบายอันเป็นกุศลในการ “เสริมสร้างความมั่นใจในคุณธรรมและความเพียรพยายาม
ของตน”^๕

๓.๒.๒.๔ การกระทำสัจกิริยาให้สมหวังในความรัก

การกระทำสัจกิริยาให้สมหวังในความรัก เป็นการอธิษฐานที่พบทั้งในพระโพิสสัตว์
และตัวละครแวดล้อมพระโพิสสัตว์ ปรากฏในชาดกจำนวน ๔ เรื่อง ได้แก่ *สุธนชาดก* (๒) *ปาวจิตต-*
กุมารชาดก (๓๙) *รถเสนชาดก* (๔๗) และ *สุวรรณนิลสาชาดก* (๔๘)

ชาดกเรื่อง *สุธนชาดก* (๒) พระโพิสสัตว์สุธนกุมารซึ่งเป็นพระโอรสของพระเจ้า
อาทิจวงค์ เสด็จเหตุการณ์ที่ทำให้ต้องพลัดพรากจากชายาคือนางมโนहरา ก่อนออกเดินทางตามหา
นางมโนहरา พระโพิสสัตว์ได้กระทำสัจกิริยาให้ได้พบกับนางมโนहरา โดยอ้างความสัจเรื่องการทำ
ประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลกและการรักษาศีลด้วยการไม่ประพฤติผิดในกามเป็นพลังอำนาจบันดาล
ความว่า

^๑ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๔๕๕-๔๕๖.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๔๕๖.

^๓ แหล่งเดิม. หน้าเดิม.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๔๕๗.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (๒๕๕๗). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย*. หน้า ๙๖๘.

...ถ้าหากว่าข้าพเจ้าได้ทำประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ไว้ แลมิได้คบหาภรรยาของผู้อื่นในกาลก่อน
จริงแล้วไซ้ ขอให้ข้าพเจ้าตามไปพบมโนหราชมดุดังความปรารถนาเทอญ^๑

ภายหลังพระสุธนโพธิสัตว์ก็ได้ครองคู่กับนางมโนหราชมดุดังความปรารถนา ใน*ปาจิตต-
กumarชาดก* (๓๙) และ*รณเสนชาดก* (๔๗) นางอรพิมพ์ (ใน*ปาจิตตกumarชาดก* (๓๙)) และนางกังรี
(ใน*รณเสนชาดก* (๔๗)) ต้องพลัดพรากจากพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นคนรัก และกลัวว่าจะไม่ได้พบกันอีกใน
ชาติต่อไป จึงกระทำสักการียาให้ได้เกิดเป็นคู่ครองของพระโพธิสัตว์ทุกชาติ เช่น นางอรพิมพ์กระทำ
สักการียาให้ได้เป็นคู่ครองของพระปาจิตตโพธิสัตว์ทุกชาติ โดยยก “สัจจะ” เรื่องการที่ตนได้พยายาม
ตามหาพระโพธิสัตว์จนสุดความสามารถแล้วแต่ไม่พบขึ้นอ้าง ความว่า

นางจึงปริทวนการ ตั้งสัตยาธิฐานด้วยถ้อยคำว่า ความทุกข์ในครั้งนี้มีความตายเป็นที่สุด มิรู้ว่ที่
จะเที่ยวตามหาในที่ใด ถ้าพระสามีข้าพเจ้าสิ้นชีพตักษัยไปเป็นปลา ข้าพเจ้าขอตายไปเป็นคางคกที่
อาศัย ถ้าพระสามีตายไปเป็นช้างงา ข้าพเจ้าจะตายไปเป็นป่าพนาสัตว์ ถ้าพระสามีนั้นตายไปเป็น
กุมรา ข้าพเจ้าจะตายไปเป็นบุผาให้เหยยชม แม้พระสามีตายไปเกิดในที่ใด ข้าพเจ้าขอตายไปเกิดในที่
นั้น แม้พระสามีตายไปเกิดเป็นพระราชา ตัวของข้าพเจ้าไปเกิดเป็นอัครมเหสี^๒

อันเป็นการกระทำสักการียาที่สะท้อนความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดได้เป็นอย่างดี
ทั้งยังแสดงถึงความรักของตัวละครเหล่านี้ที่มีต่อพระโพธิสัตว์ด้วย

ชาดกเรื่อง*สุวรรณสิริสาชาดก* (๔๘) พระโพธิสัตว์สุวรรณสิริสาปรารถนาจะได้
พระนางสุวรรณคันธาเป็นคู่ครอง จึงกระทำสักการียาให้มีสะพานเงินสะพานทองเกิดขึ้นตามเงื่อนไขที่
พระบิดาของพระนางสุวรรณคันธากำหนดไว้ โดยอ้างความจริงเรื่องการมีความปรารถนาเป็น
พระพุทธานุเจ้า การมีความกตัญญูต่อมารดา และการได้บำเพ็ญบารมีเพื่อการเป็นพระพุทธานุเจ้าเป็น
อานาจบันดาล ความว่า

เราปรารถนาพระพุทธานุเจ้าโดยสัจ ขอให้สะพานเงินสะพานทองจงเกิดมีตั้งแต่เรือนของเราถึงปราสาท
ของพระเจ้าแผ่นดิน เรามีภักตัญญูต่อมารดาปฏิบัติโดยซื่อตรงโดยสัจ ขอให้สะพานเงินสะพานทองจง
เกิดแต่บ้านของเราจนถึงปราสาทพระเจ้าแผ่นดิน เราบำเพ็ญบารมีสามสิบทัศ มีทานบารมีเป็นต้น
โดยสัจ ขอให้สะพานเงินสะพานทองเกิดมีแต่เรือนเราจนถึงปราสาทพระเจ้าแผ่นดินเถิด^๓

^๑ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๕๐.

^๒ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๒๓๒.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๕๑๗.

ภายหลังปรากฏผลตามที่ปรารถนา คือ “พระวิสุกรรม... นิรมิตสะพานเงินสะพานทองเสร็จ”^๑

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าการกระทำสักการะให้สมหวังในความรักอันเป็นเรื่องโลกียวิสัยของปุถุชน ปรากฏทั้งในตัวละครพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์ก็มีความเป็นปุถุชนเช่นเดียวกับบุคคลทั่วไป

๓.๒.๒.๕ การกระทำสักการะให้มีบุตรเพื่อสืบราชบัลลังก์

การกระทำสักการะให้มีบุตรเพื่อสืบราชบัลลังก์ เป็นการอธิษฐานของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ มักเกิดจากการที่กษัตริย์ไม่มีโอรสสืบราชบัลลังก์ ผู้ที่เป็นมเหสีจึงกระทำสักการะให้ได้โอรส ปรากฏในชาดกจำนวน ๔ เรื่อง ได้แก่ *สุธนุชาดก* (๓) *สิริวิบุลภิตติชาดก* (๕) *เทวณฺธชาดก* (๕๕) และ *สุวรรณวงศชาดก* (๕๘)

ใน *สุธนุชาดก* (๓) พระเจ้าพรหมทัตไม่มีโอรสสืบราชสมบัติ พระมเหสีเกศนีจึงกระทำสักการะให้มีโอรส โดยอ้างอำนาจสัจจะเรื่องการรักษาศีล ๘ ของตนบันดาล ดังมีความว่า

...แล้วทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า ถ้าศีลมีองค์ ๘ ประการที่ข้าพเจ้าได้สมาทานรักษาด้วยดีแล้วนี้ มิได้ต่างพร้อยขาดทำลายแม้แต่องค์ใดองค์หนึ่งไซ้ ขอให้โอรสมาบังเกิดในครรภ์ของข้าพเจ้า”

เช่นเดียวกับชาดกอีก ๓ เรื่อง ได้แก่ *สิริวิบุลภิตติชาดก* (๕) พระเจ้ายศกิตติไม่มีโอรสสืบราชสมบัติ พระมเหสีจึงกระทำสักการะให้ได้พระโอรส โดยยกความสัจเรื่องการรักษาศีล ๘ ที่ได้ปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอขึ้นอ้าง ดังปรากฏความว่า

...แล้วทรงทำความสัจว่า ถ้าศีลของข้าพเจ้าไม่ขาดไซ้ ขอให้ข้าพเจ้าได้บุตรสมปรารถนา ณ กาลบัดนี้^๓

เทวณฺธชาดก (๕๕) พระเจ้ากาสิกไม่มีบุตรที่จะสืบราชบัลลังก์ พระนางวิมลาทวีซึ่งเป็นมเหสีจึงกระทำสักการะให้ได้ทั้งพระโอรสและพระธิดา โดยอาศัยอำนาจความจริงเรื่องการรักษาศีลบันดาล

^๑ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๕๑๗.

^๒ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๘๖.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๖๖.

พระนางเธอทำสังจาธิษฐานว่า ด้วยเดชศิลป์ที่ข้าพเจ้ารักษานี้ ขอให้โอรสแลธิดาจงมาเกิดในอุทรข้าพเจ้า^๑

และสุวรรณวงศ์ชาดก (๕๘) พระเจ้ามโหฬารที่ไม่มีโอรสสืบราชบัลลังก์ พระนางสุวรรณวงศ์ผู้เป็นแม่เหสีจึงกระทำสังจาธิษฐานให้ได้พระโอรสตามความปรารถนาของพระสวามี โดยอาศัย “สังจา” เรื่องการรักษาศิล ๘ เป็นพลังอำนาจบันดาล ดังมีความว่าพระนางสุวรรณวงศ์ “...ตั้งจิตจะใคร่ได้พระโอรสสักองค์หนึ่ง”^๒

การกระทำสังจาธิษฐานในเรื่องดังกล่าว ภายหลังพบว่าเกิดสัมฤทธิ์ผลขึ้นทั้งสิ้น คือการมีโอรสถือกำเนิดในครรภ์ดังความปรารถนา ย่อมแสดงถึงอำนาจของความศักดิ์เช่นเดียวกับผลสำเร็จในการกระทำสังจาธิษฐานเรื่องอื่นๆ ดังที่ได้กล่าวมาในข้างต้น นอกจากนี้ยังสังเกตได้ว่าโอรสที่มาก่อเกิดในครรภ์มารดาเหล่านี้ ล้วนเป็นพระโพธิสัตว์จุติมาอุบัติ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการถือกำเนิดของพระโพธิสัตว์ที่พิเศษกว่าบุคคลทั่วไป

การกระทำสังจาธิษฐานให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นการอธิษฐานที่มุ่งผลลักษณะหนึ่งที่พบได้ในกลุ่มชาดกประเภท “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) “ตำนานคติ” (pious legends) และ “novels” ดังตารางต่อไปนี้

^๑ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๓. (๒๕๕๔). หน้า ๓๙๔.

^๒ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๔. (๒๕๕๔). หน้า ๖๗.

* ดูหน้า ๔๒-๔๓ ประกอบ

**ตาราง ๖ แสดงการกระทำสัจกิริยาให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งที่ปรากฏในชาดกแต่ละกลุ่ม
ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ**

กลุ่มชาดกที่แบ่งตามเนื้อหา	ชาดกที่ปรากฏการกระทำสัจกิริยาให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง	รวมจำนวนชาดก
๑. “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales)	สุธนชาดก (๒) สุธนุชาดก (๓) ปาจิตตกุมารชาดก (๓๙) ฤทธเสนชาดก (๔๗) สุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) ไสนันทชาดก (๕๑) เทวันทชาดก (๕๕) และสุวรรณวงสชาดก (๕๘)	๘ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๔๔.๔)
๒. “นิทานคติ” (pious tales)	-	-
๓. “ตำนานคติ” (pious legends)	รัตนปโชตชาดก (๔) สิริวิบูลกิตติชาดก (๕) สิริจุฑามณีชาดก (๗) วิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) นรชีวชาดก (๒๕) มหาปทุมชาดก (๒๗) สังขปัดตชาดก (๔๑) สุวรรณกัณปชาดก (๔๓) และอรินทมาชาดก (๔๖)	๙ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๒๔.๓)
๔. “novels”	จันทคาธชาดก (๖๑)	๑ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๕๐)

จากตารางข้างต้น เห็นได้ว่าการกระทำสัจกิริยาให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นลักษณะที่พบมากในชาดกกลุ่ม “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) คิดเป็นร้อยละ ๔๔.๔ ของชาดกทั้งหมดในกลุ่มนี้ (ชาดกที่มีลักษณะเป็น “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ มีจำนวนทั้งสิ้น ๓๗ เรื่อง) ทั้งนี้เมื่อพิจารณาแล้ว เห็นได้ว่าการกระทำสัจกิริยาให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นพฤติกรรมที่นำไปสู่ความมหัศจรรย์หรือปาฏิหาริย์ต่างๆ เป็นลักษณะที่สอดคล้องกับลักษณะของ “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) ซึ่งเป็นเรื่องราวที่เต็มไปด้วยความมหัศจรรย์หรือความเหนือธรรมชาติได้อย่างกลมกลืน ด้วยลักษณะที่พ้องกันเช่นนี้ จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การกระทำสัจกิริยาปรากฏจำนวนมากใน “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales)

นอกจากนี้ สังเกตได้ว่าการกระทำสัจกิริยาจำนวนมากที่ปรากฏในชาดกกลุ่ม “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) มักเป็นเรื่องของการปรารถนาให้ได้รับโลกียสุข เช่น การให้ได้สมหวังในความรัก อันแสดงให้เห็นถึงลักษณะ “ปุถุชน” ของผู้กระทำสัจกิริยา ซึ่งพระโพธิสัตว์ก็เป็นผู้หนึ่งด้วย ได้แก่ พระโพธิสัตว์สุทนต์กุมารในสุธนชาดก (๒) กระทำสัจกิริยาให้ได้พบกับนางมโนहरาเพื่อครองรักกัน และพระสุวรรณสิริสาโพธิสัตว์ในสุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) กระทำสัจกิริยาให้มีสะพานเงินสะพานทอง

เกิดขึ้นเพื่อให้ได้นางสุวรรณคันธาเป็นคู่ครอง ซึ่งไม่ปรากฏในชาดกที่มีลักษณะเป็น “ตำนานคติ” (pious legends) นอกจากนี้ ยังเห็นได้ว่าการกระทำสักการะของพระโพธิสัตว์ในชาดกกลุ่ม “ตำนานคติ” (pious legends) ปรากฏการกระทำสักการะที่ช่วยส่งเสริมการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ให้สำเร็จลุล่วงด้วย คือการกระทำสักการะให้เกิดผลบางอย่างเพื่อให้สามารถบำเพ็ญบารมีต่อไปได้ ซึ่งทำให้เห็นภาพพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้เช่นเดียวกับอธิษฐานบารมี

๓.๒.๓ การตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์บันดาล

การอธิษฐานที่มุ่งผลอีกลักษณะหนึ่งนอกจากการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลโดยอาศัยอำนาจบุญบันดาลและการกระทำสักการะ คือการตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ บันดาล เป็นการอธิษฐานที่อาศัยอำนาจภายนอกบันดาลให้เกิดผลสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนา เช่น ปรารถนาจะได้ทรัพย์สินทอง ก็ตั้งจิตอธิษฐานขอให้เทวดาช่วยเหลือ ซึ่งเป็นลักษณะที่พบได้ทั้งในพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ ปรากฏในชาดกจำนวน ๑๐ เรื่อง ได้แก่ สมุททโมสชาดก (๑) สุธนุชาดก (๓) รัตนปโชตชาดก (๔) สุกุมิตตชาดก (๙) ทุกัมมานิกชาดก (๑๓) สิทธิสารชาดก (๓๖) สังขปัตตชาดก (๔๑) วรวงสชาดก (๔๕) วนาวนชาดก (๔๙) และเทวันธชาดก (๕๕) จำแนกเป็น ๓ ลักษณะตามเรื่องหรือสิ่งที่ปรารถนา ดังนี้

๓.๒.๓.๑ การตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากภัยอันตราย

การตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากภัยอันตราย โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ บันดาลเป็นลักษณะการอธิษฐานทั้งของพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ พบในชาดกจำนวน ๔ เรื่อง ได้แก่ สุธนุชาดก (๓) รัตนปโชตชาดก (๔) สังขปัตตชาดก (๔๑) และเทวันธชาดก (๕๕)

ในสุธนุชาดก (๓) มหาชนซึ่งโดยสารในเรือที่กำลังอัปปางกลางมหาสมุทร อธิษฐานให้ตนรอดพ้นจากภัยอันตรายขณะนั้น โดยขอให้เทวดาช่วยเหลือ ความว่า

ข้าแต่ผู้เทพดาทั้งหลายผู้ทรงมหิทธิฤทธิ์ คือเทพดาที่สิงสถิตในห้วงวาริปภพิตล อีกทั้งพระจันทร์แล พระอาทิตย์อันส่องโลกมณฑลให้สว่าง แลเทพดาผู้รักษามหาสมุทรนี้ จงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้าทั้งหลาย ช่วยพาไปให้พ้นอันตรายในมหาสมุทรในครั้งนี้^๑

^๑ ปัญญาสาชก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๑๐๖.

เช่นเดียวกับที่ปรากฏในสังขปัดตชาดก (๔๑) มหาชนกลุ่มหนึ่งเผชิญกับเหตุการณ์ลักษณะเดียวกัน คือเรือที่โดยสารกำลังอัปปางกลางมหาสมุทร จึงอธิษฐานร้องขออำนาจของ “เทพดาเจ้าทั้งหลาย คือท้าวมหาพรหมผู้ทรงมหิทธิแลพระอิศวรผู้ศักดิ์สิทธิ์ พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระสมุทรเทวดา”^๑ ให้ช่วยเหลือ

ในรัตนปโชตชาดก (๔) พระนางสิริรัตนอาภาอธิษฐานขอให้พระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นพระโอรสพ้นจากความตาย จึงกล่าวอ้างถึงเทวดาเพื่อให้มาช่วยเหลือ ดังความว่า

...เทพดาเจ้าทั้งหลายใด ซึ่งสิ่งสูงอยู่ตามภูเขาลำเนาไพรอีกฟากขวิมานนางไม้และภูมิเทวอากาศ กับเทพดาอันทรงอำนาจรักษาสถลแลชลธาร แลท้าวมัฆวานตลอดถึงท้าวมหาพรหม ข้าพเจ้าขอ มั่นสการประณมไหว้เทพเจ้าเหล่านั้น ขอเชิญมาช่วยกันปลื้มปลดให้ลูกข้าพเจ้ารอดพ้นจากความตาย ณ กาลบัดนี้^๒

ในเทวัญชาดก (๕๕) พระเทวัญกุมารและพระนางจันทน์เทวีร้องขอให้รุกขเทวดาช่วยเหลือให้เรื่องที่อธิษฐานคือการรอดพ้นภัยจากยักษ์ที่จะทำร้ายทั้งสองพระองค์สำเร็จผล ดังมีคำกล่าวอธิษฐานความว่า

ข้าแต่พฤษเทวดา ขอได้กรุณาข้าพเจ้าด้วยช่วยอภิบาลข้าพเจ้าไว้อย่าให้ยักษ์ทำร้ายได้^๓

การอาศัยอำนาจเทวดาบันดาลให้รอดพ้นจากภัยอันตรายของตัวละครต่างๆ สะท้อนให้เห็นถึงความคิดเรื่องการพึ่งพาอำนาจภายนอกซึ่งเป็นลักษณะของปุถุชนที่ยังมีจิตใจไม่เข้มแข็งเพียงพอ^๔ อนึ่งการที่พระเทวัญโพธิสัตว์ในเทวัญชาดก (๕๕) ปรากฏการอาศัยอำนาจดังกล่าวบันดาลให้รอดพ้นจากภัยอันตรายด้วย ส่งผลให้มีลักษณะของปุถุชนเกิดขึ้น ถือได้ว่ามีส่วนดีในการนำไปสู่ความเลื่อมใสศรัทธาต่อการพัฒนาตนจนบรรลุเป็นพระพุทธรเจ้าของพระโพธิสัตว์

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๒๖๔.

^๒ เล่มเดิม. (๒๕๕๔). หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

^๓ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๓. (๒๕๕๔). หน้า ๔๐๑.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๓๘). สัจศักดิ์สิทธิ์ เทวฤทธิ์ ปาฏิหาริย์. หน้า ๑๑.

๓.๒.๓.๒ การตั้งใจมั่นขอให้ได้พบผู้มีบุญญาธิการที่จะเป็นกษัตริย์

การตั้งใจมั่นขอให้ได้พบผู้มีบุญญาธิการที่จะเป็นกษัตริย์ โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ บันดาล ในที่นี้คือการอาศัยราชรถซึ่งเชื่อว่ามีเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สถิตอยู่ การอธิษฐานลักษณะนี้จะกระทำควบคู่ไปกับการปล่อยราชรถเสี่ยงทาย พบในชาดกจำนวน ๔ เรื่อง ได้แก่ ทุกัมมานิกชาดก (๑๓) สิทธิสารชาดก (๓๖) วรวงสชาดก (๔๕) และนวนานชาดก (๔๙)

การตั้งใจมั่นขอให้ได้พบผู้มีบุญญาธิการที่จะเป็นกษัตริย์ เป็นการอธิษฐานที่สืบเนื่องมาจากสถานการณ์ที่มีเจ้าเมืองสิ้นพระชนม์ และไม่มีรัชทายาทสืบราชบัลลังก์ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการรักษาเสถียรภาพของบ้านเมืองจึงต้องแสวงหาผู้มีบุญญาธิการที่จะมาทำหน้าที่เป็นกษัตริย์แทน ด้วยวิธีการต่างๆ โดยเฉพาะการปล่อยราชรถเสี่ยงทายตามโบราณราชประเพณี^{๖๖} คือการปล่อยให้ราชรถแล่นไปยังผู้มีบุญญาธิการที่จะเป็นกษัตริย์เอง พร้อมทั้งอธิษฐานหรือตั้งใจมั่นขอให้ได้พบผู้ที่สมควรจะเป็นกษัตริย์ ดังปรากฏใน*ทุกัมมานิกชาดก* (๑๓) กษัตริย์เมืองตักศิลาสิ้นพระชนม์ อำมาตย์ในเมืองจึงทำพิธีปล่อยราชรถเสี่ยงทายพร้อมกับอธิษฐานว่า “ท่านจงไปยังเรือนพระราชาของพวกเรา ณ บัดนี้”^{๖๗} ใน*สิทธิสารชาดก* (๓๖) กษัตริย์เมืองมิลลาลิ้นพระชนม์ อำมาตย์ในเมืองจึงร่วมกันอธิษฐานหาผู้มีบุญญาธิการที่จะเป็นกษัตริย์ประกอบการปล่อยราชรถเสี่ยงทาย ความว่า “นะปุสสธ ใครเป็นเจ้านายของพวกเรามีอยู่ในสกลนคร ปุสสธจงจรไปสู่นักแห่งเจ้านายคนนั้น”^{๖๘} ชาดกเรื่อง*วรวงสชาดก* (๔๕) กษัตริย์เมืองอัยมาศสิ้นพระชนม์ เหล่าขุนนางจึงพร้อมใจกันเสี่ยงราชรถและอธิษฐานให้ได้พบผู้มีบุญที่สมควรจะได้เป็นกษัตริย์ ความว่า “ขอให้บุศยราชรถจงไปถึงสำนักท่านผู้มีบุญ”^{๖๙} และใน*นวนานชาดก* (๔๙) พระราชาเมืองกาลิกาลิ้นพระชนม์ พระนางภักจาเทวีผู้เป็นแม่เหสีจึงทำพิธีเสี่ยงราชรถ พร้อมทั้งอธิษฐานขอให้ได้พบผู้มีบุญญาธิการที่จะเป็นกษัตริย์ ความว่า “ถ้าผู้ใดมีบุญญาธิการ อาจครองราชสมบัติในเมืองนี้ได้ ขอให้บุษยราชรถตรงไปยังสำนักผู้นั้นเถิด”^{๗๐} หลังจากการอธิษฐาน เมื่อราชรถเสี่ยงทายแล่นไปหาผู้ใด ย่อมแสดงให้เห็นว่าผู้นั้นคือผู้มีบุญญาธิการดังคำอธิษฐาน ในจำนวนชาดกที่ปรากฏการอธิษฐานเรื่องดังกล่าว มีชาดกถึง ๓ เรื่องที่ผู้ที่ราชรถเลือกให้เป็นกษัตริย์คือพระโพธิสัตว์ ได้แก่ ทุกัมมานิกโพธิสัตว์ใน*ทุกัมมานิกชาดก* (๑๓) พระโพธิสัตว์สิทธิสารกุมาร

^{๖๖} ความเชื่อนี้ยังคงสืบเนื่องมาถึงสังคมไทยปัจจุบัน ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อนำราชรถไปประกอบพระราชพิธีต่างๆ ต้องมีการบวงสรวงราชรถก่อน (ดูข้อมูลเพิ่มเติมได้ที่ <http://www.komchadluek.net/detail/20151126/217545.html>)

^{๖๗} บางแหล่ง เรียกพิธีนี้ว่า “อินทราภิเษก” เป็นพิธีที่นิยมปฏิบัติในสมัยอินเดียโบราณเพื่อแสวงหาผู้มีบุญที่จะเป็นกษัตริย์

^{๖๘} *ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑*. (๒๕๕๔). หน้า ๓๑๐.

^{๖๙} *ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒*. (๒๕๕๔). หน้า ๑๘๔.

^{๗๐} แหล่งเดิม. หน้า ๓๙๑.

^{๗๑} *ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๓*. (๒๕๕๔). หน้า ๑๔.

ในสิทธิสารชาดก (๓๖) และพระโพธิสัตว์วณณกุมารในวณณชาดก (๔๙) ส่วนเรื่องวรวงสชาดก (๔๕) ผู้ที่ราชรถเลือกให้เป็นกษัตริย์คือพระวงศ์สุริยามาศซึ่งเป็นพระเชษฐาของพระโพธิสัตว์

๓.๒.๓.๓ การตั้งใจมั่นขอให้สมหวังในความรัก

การตั้งใจมั่นขอให้สมหวังในความรัก โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ บันดาล พบในชาดก ๒ เรื่อง คือ สมุททโมสชาดก (๑) และสุกมิตตชาดก (๙)

ในสมุททโมสชาดก (๑) พระนางวินทุมดีมีความเสน่หารักใคร่พระสมุททโมสโพธิสัตว์ จึงอธิษฐานให้ได้พระโพธิสัตว์เป็นคู่ครอง โดยร้องขอให้เทพารักษ์ประจำศาลแห่งหนึ่งช่วยเหลือ ซึ่งมีเนื้อความว่า

พระราชบุตรผู้มีนามว่าสมุททโมส อันมีมหิทธิฤทธิ์ แม้ไปทั่วปฐวิมณฑล มีพระยศอันยังพระกมลให้
ยินดีปรีดา ถ้าข้าพเจ้าได้พระสมุททโมสพระองค์นั้นเป็นพระภักดา สมดังความปรารถนาแล้วจัก
กระทำสักการบูชาแก่ท่านให้ยิ่งกว่านี้^๑

จากการอธิษฐานดังกล่าว ภายหลังพระนางวินทุมดีก็ได้พระโพธิสัตว์เป็นคู่ครอง สมความปรารถนา และในสุกมิตตชาดก (๙) หลังจากทีพระนางเกลินีถูกนายสำเภาคนหนึ่งลักพาตัว ไปจากพระสวามีคือพระเจ้าสุกมิตตโพธิสัตว์ พระนางปรารถนาจะได้พบพระโพธิสัตว์ จึงอธิษฐานให้ เทวดาต่างๆ ช่วยเหลือ “มีจันทเทวบุตรเป็นต้น”^๒ ซึ่งก็ประสบผลสำเร็จเช่นกัน กล่าวคือเมื่อเทวดารับรู้ ถึงความปรารถนาก็ดลใจให้นายสำเภาพาพระนางไปยังเมืองตักศิลา ซึ่งเป็นเมืองที่พระโพธิสัตว์ ประทับอยู่ ทำให้ทั้งสองพระองค์ได้พบกัน

การตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ บันดาล ได้แก่ การตั้งใจมั่นขอให้รอดพ้นจากภัยอันตราย การตั้งใจมั่นขอให้ได้พบผู้มีบุญญาธิการที่จะ เป็นกษัตริย์ และการตั้งใจมั่นขอให้สมหวังในความรัก ดังกล่าวในมาข้างต้น ซึ่งเป็นการอธิษฐานทั้งของ พระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ เห็นได้ว่าปรากฏผลสำเร็จเช่นเดียวกับการตั้งใจมั่น ขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งโดยอาศัยอำนาจบุญบันดาลและการกระทำสักการบูชา อย่างไรก็ตาม การตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่งโดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ บันดาลนี้ปรากฏผล ที่ไม่สำเร็จด้วย ทั้งนี้เพราะต้องการสื่อความคิดเรื่องการมีปัญญา พบในสุกมิตตชาดก (๓) และสังฆปัตต- ชาดก (๔๑) กล่าวคือ ขณะเกิดเหตุการณ์เรืออัปปางกลางมหาสมุทร มหาชนที่โดยสารในเรือได้

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๓.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๔๐.

อธิษฐานให้ตนรอดพ้นจากภัยอันตรายที่เกิดขึ้นโดยขอให้เทพเจ้าต่างๆ ช่วยเหลือ แต่ก็ไม่เป็นผลต่างกลายเป็น “ภัทราหารของปลาแลเต่า ถึงซึ่งความพินาศในมหาสมุทรนั้น”^๑ เช่นเดียวกับมหาชนในสังขัตตชาดก (๔๑) อธิษฐานร้องขอให้เทพเจ้าต่างๆ ช่วยเหลือให้พ้นจากอันตรายในมหาสมุทรหลังจากเรือที่โดยสารมาอัปปาง แต่ก็กลายเป็น “อาหารแห่งมัจฉาชาติ”^๒ การอธิษฐานลักษณะนี้เป็น การอธิษฐานที่พึ่งพาอำนาจภายนอกแต่ฝ่ายเดียว ซึ่งเป็นอำนาจที่อยู่นอกเหนือขีดความสามารถของผู้อธิษฐานที่จะควบคุมหรือทำให้เกิดผลขึ้นดังความปรารถนาได้ อันเป็นลักษณะของผู้ด้อยปัญญา ตรงกันข้ามกับการพึ่งพาตนเองที่สามารถควบคุมและจะนำไปสู่การประสบผลสำเร็จในสิ่งที่ประสงค์ได้

นอกจากนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ บันดาลเป็นกรอธิษฐานที่พบมากในชาดกที่มีลักษณะเป็น “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales)^๓ ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความมหัศจรรย์หรือความเหนือธรรมชาติ เพื่อสร้างความบันเทิงใจเป็นหลัก สอดคล้องกับการอธิษฐานลักษณะนี้ที่เอื้อต่อการนำไปสู่การแสดง ความมหัศจรรย์ต่างๆ คิดเป็นร้อยละ ๓๓.๓ ของชาดกทั้งหมดในกลุ่ม “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) ส่วนชาดกที่มีความเข้มข้นของเนื้อหาทางศาสนาอย่าง “ตำนานคติ” (pious legends) พบการอธิษฐานลักษณะนี้จำนวนน้อย คิดเป็นร้อยละ ๑๐.๘ ของชาดกทั้งหมดในกลุ่มนี้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการทางพุทธศาสนาที่ไม่สนับสนุนให้พึ่งพาอำนาจภายนอกมากกว่าการพึ่งพาตนเอง ดังตารางต่อไป

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๑๐๖.

^๒ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๒๖๔.

^๓ ดูหน้า ๔๒-๔๓ ประกอบ

ตาราง ๗ แสดงการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์บันดาล ที่ปรากฏในชาดกแต่ละกลุ่มในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ

กลุ่มชาดกที่แบ่งตามเนื้อหา	ชาดกที่ปรากฏการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์บันดาล	รวมจำนวนชาดก
๑. “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales)	สมุททโมสชาดก (๑) สุธนุชาดก (๓) สิทธิสารชาดก (๓๖) วรวัสชาดก (๔๕) วนาวนชาดก (๔๙) และเทวันธชาดก (๕๕)	๖ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๓๓.๓)
๒. “นิทานคติ” (pious tales)	-	-
๓. “ตำนานคติ” (pious legends)	รัตนปโชตชาดก (๔) สุกมิตตชาดก (๙) ทุกัมมานิกชาดก (๑๓) และสังขปัตตชาดก (๔๑)	๔ เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ ๑๐.๘)
๔. “novels”	-	-

อย่างไรก็ดี ไม่ว่าจะเป็นการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์บันดาลที่ปรากฏในชาดกกลุ่ม “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) หรือ “ตำนานคติ” (pious legends) ก็ล้วนมีส่วนในการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสาร์ตถธรรมทางพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

การอธิษฐานที่มุ่งเหตุ และการอธิษฐานที่มุ่งผล ดังกล่าวนั้น เป็นลักษณะสำคัญของการอธิษฐานที่พบในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งแต่ละลักษณะมีรายละเอียดหรือความเชื่อมโยงบางประการที่สัมพันธ์กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ และถ่ายทอดสาร์ตถธรรมทางพุทธศาสนา อันเป็นลักษณะที่สอดคล้องกับประเภทวรรณคดี ในบทต่อไปผู้วิจัยจึงจะได้วิเคราะห์ให้เห็นภาพพระโพธิสัตว์และสาร์ตถธรรมทางพุทธศาสนาที่ปรากฏผ่านพฤติกรรมอธิษฐานว่ามีลักษณะใดบ้าง และจะแสดงให้เห็นว่าภาพพระโพธิสัตว์และสาร์ตถธรรมเหล่านั้นปรากฏได้อย่างไร ซึ่งจะเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญ ตลอดจนคุณค่าของการอธิษฐานที่ปรากฏในวรรณคดีชาดกชุดนี้

บทที่ ๔

ความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา

จากการศึกษาบทที่ ๓ ลักษณะของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ แสดงให้เห็นว่าการอธิษฐานทั้ง ๒ ลักษณะ ได้แก่ การอธิษฐานที่มุ่งเหตุ และการอธิษฐานที่มุ่งผล มีส่วนสัมพันธ์กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ และสัมพันธ์กับการนำเสนอหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาอันเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของวรรณคดีพุทธศาสนา ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนาที่นำเสนอผ่านการอธิษฐาน เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของพฤติกรรมดังกล่าวที่ได้รับการรังสรรค์ไว้อย่างสอดคล้องกับลักษณะของตัวบท โดยมีประเด็นในการศึกษา ๒ ประการ ได้แก่ ความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ และความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับการนำเสนอสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา

๔.๑ ความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์

ผู้วิจัยพบว่าการอธิษฐานลักษณะต่างๆ ที่ปรากฏในชาดกชุดปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ มีความสัมพันธ์กับการนำเสนอบุคลิกลักษณะหรือภาพพระโพธิสัตว์ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

จากการศึกษาเห็นได้ว่าการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับที่นำมาศึกษาวิจัย สัมพันธ์กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ ๕ ลักษณะ ได้แก่ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาภินิหารและบุญญาธิการ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่รักและนำเลื่อมใสยิ่งของสรรพสัตว์ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความเป็นกัลยาณบุุคคล และการแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความกตัญญูเป็นเลิศ

๔.๑.๑ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

คัมภีร์พุทธศาสนาหลายแห่ง โดยเฉพาะคัมภีร์พุทธศาสนาที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์โดยตรง เช่น คัมภีร์พุทธวงศ์ คัมภีร์จริยาปิฎก ฯลฯ ได้แสดงให้เห็นชัดเจนว่าพระโพธิสัตว์คือผู้ที่มีความปรารถนาจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า โดยความปรารถนานี้ก็คือความต้องการที่จะบรรลุนิพพานและเผยแผ่หลักธรรมที่ได้ตรัสรู้เพื่อช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์

ในฐานะผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าซึ่งสัมพันธ์กับการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ จึงสะท้อนถึงความมุ่งมั่นในการพัฒนาตนเองและช่วยเหลือผู้อื่นของพระโพธิสัตว์ อันเป็นภาพความยิ่งใหญ่ในทางธรรมและความเสียสละอย่างยอดเยี่ยม ซึ่งช่วยเสริมสร้างศรัทธาเลื่อมใสในศาสนาได้

การอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติที่สัมพันธ์กับการแสดงภาพพระโพธิสัตว์ ในฐานะผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ได้แก่ อธิษฐานบารมี คือการตั้งใจมั่นประพฤติปฏิบัติตนเพื่อการบรรลุพระโพธิญาณหรือเป็นพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นสิ่งที่พระโพธิสัตว์จะกระทำเป็นอันดับแรกเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้า^๑ การตั้งใจมั่นบำเพ็ญทาน และการตั้งใจมั่นบำเพ็ญศีล ซึ่ง “ทาน” และ “ศีล” เป็นหนึ่งในบารมีหรือธรรม ๑๐ ประการ^๒ ที่จะทำให้บุคคลบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า อธิษฐานบารมีทั้ง ๓ ลักษณะ คือ การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้า การตั้งใจมั่นบำเพ็ญทาน และการตั้งใจมั่นบำเพ็ญศีล จึงมีเป้าหมายเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้า อันสะท้อนถึงความเป็นผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังมีการอธิษฐานของพระโพธิสัตว์อีกลักษณะหนึ่ง คือการกระทำสังกิริยาให้เกิดผลบางอย่างเพื่อให้สามารถบำเพ็ญบารมีต่อไปได้ เนื่องจากมีอุปสรรคขัดขวาง ซึ่งก็แสดงถึงการเป็นผู้มีความตั้งใจแน่วแน่ในการที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้า การตั้งใจมั่นบำเพ็ญทาน และการตั้งใจมั่นบำเพ็ญศีลของพระโพธิสัตว์ มีรายละเอียดที่ช่วยเสริมเน้นให้เห็นภาพพระโพธิสัตว์ผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ดียิ่ง ดังนี้

ในการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าของพระโพธิสัตว์ เนื้อหาการตั้งปณิธานที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนามีหลายลักษณะ เช่น กล่าวถึงการช่วยเหลือผู้อื่นให้ข้ามพ้น หรือกล่าวแต่เพียงให้เป็นพระพุทธเจ้าผู้ทรงมหาบุริสลักษณะ^๓ ผู้วิจัยพบว่า การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าของพระโพธิสัตว์ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ มักปรากฏเนื้อหาที่สื่อถึงความตั้งใจเด็ดเดี่ยวที่จะเป็นพระพุทธเจ้า ด้วยการแสดงเจตจำนงว่าไม่ต้องการสมบัติหรือความพรั่งพร้อมสมบูรณ์^๔ ใดๆ อันเป็นผลแห่งทานที่ได้กระทำ ยกเว้นการได้เป็นพระพุทธเจ้าหรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นลักษณะที่ปรากฏในชาดกหลายเรื่อง ดังตารางต่อไปนี้

^๑ ประพจน์ อิศวโรฬการ. (๒๕๔๖). โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อบำเพ็ญ. หน้า ๑๙๑-๑๙๒.

^๒ ธรรม ๑๐ ประการที่ทำให้บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า หรือเรียกว่า “พุทธการธรรม” ประกอบด้วย ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๔๐.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๔๐๐.

**ตาราง ๘ แสดงเนื้อหาของการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าที่มีการกล่าวปฏิเสธสมบัติ
ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ**

ลำดับ	เนื้อหาของการตั้งปณิธานเป็น พระพุทธเจ้าที่มีการกล่าวปฏิเสธสมบัติ	สมบัติที่ พระโพธิสัตว์ปฏิเสธ	ชาดกที่ปรากฏ เนื้อหาดังกล่าว
๑	“เราให้เนื้อหัวใจแก่ท่านนี้ ไซ้จะปรารณาสมบัติ บรมจักร หรือสมบัติอินทร์พรหมแลพระปัจเจกพุทธก็ หามิได้ ด้วยผลที่ให้เนื้อหัวใจนี้ ขอให้ได้ตรัสเป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในกาลภายหน้า...” ^๑	- มนุษยสมบัติ (จักรพรรดิสมบัติ) - สวรรคสมบัติ (อินทร์สมบัติ) - พรหมสมบัติ - ปัจเจกพุทธสมบัติ	รัตนปิตทชาดก (๔)
๒	“...เราให้ภรรยาแก่ท่านนี้ ไซ้เราจะปรารณาสมบัติ ในมนุษย์แลสวรรค์ชั้นอินทร์พรหม หรือสาวกภูมิ ปัจเจกภูมิก็หาไม่ เราตั้งใจปรารณาสรรพคุณ ญาณอย่างเดียวเท่านั้น” ^๒	- มนุษยสมบัติ - สวรรคสมบัติ (อินทร์สมบัติ) - พรหมสมบัติ - พุทธสาวกสมบัติ - ปัจเจกพุทธสมบัติ	วิบุลราชชาดก (๖)
๓	“ข้าพเจ้าได้บริจาคตัวให้เป็นทานครั้งนี้ จะปรารณา สมบัติมนุษย์ สมบัติอินทร์พรหมแลบรมจักรพรรดิก็ หาไม่ แลจะปรารณาสรรพคุณปัจเจกพุทธสมบัติแลสาวก สมบัติหามิได้ ขอให้เป็นปัจเจกแก่พระสัมมาสัมพุทธ ญาณสิ่งเดียวเท่านั้น...” ^๓	- มนุษยสมบัติ (จักรพรรดิสมบัติ) - สวรรคสมบัติ (อินทร์สมบัติ) - พรหมสมบัติ - พุทธสาวกสมบัติ - ปัจเจกพุทธสมบัติ	สิริจุทามณีชาดก (๗)
๔	“...เราให้ทานแก่ท่านครั้งนี้ เราจะได้ปรารณาสมบัติ บรมจักรพรรดิ หรือสมบัติอินทร์แลสมบัติพรหมหา มิได้ ทานที่เราให้นี้ ขอจงเป็นปัจจัยให้เราได้ตรัสรู้ พระสัมมาสัมพุทธญาณ” ^๔	- มนุษยสมบัติ (จักรพรรดิสมบัติ) - สวรรคสมบัติ (อินทร์สมบัติ) - พรหมสมบัติ	อาทิตยชาดก (๑๒)

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๑๕๒.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๙๒.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๒๐๗.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๒๘๙.

(ต่อ)

ลำดับ	เนื้อหาของการตั้งปณิธานเป็น พระพุทธเจ้าที่มีการกล่าวปฏิเสธสมบัติ	สมบัติที่ พระโพธิสัตว์ปฏิเสธ	ชาดกที่ปรากฏ เนื้อหาดังกล่าว
๕	“ขอหมู่เทวดาเจ้าทั้งหลายจงเล็งดูการบริจาคนาน ของข้าพเจ้า จักวัดติสมบัติ นกามาวจรสมบัติ พรหมสมบัติ ปัจเจกพุทธสมบัติ ข้าพเจ้าไม่ขอ ปรารถนา ด้วยการบริจาคนานนี้ ขอแต่จงเป็นปัจจัย แห่งพระสัพพัญญุตญาณ อันทำประโยชน์ให้แก่ สรรพโลกได้ฉะนี้แล้ว” ^๑	- มนุษยสมบัติ (จักรพรรดิสมบัติ) - สวรรคสมบัติ (นกามาวจรสมบัติ) - พรหมสมบัติ - ปัจเจกพุทธสมบัติ	มหาสุรเสนชาดก (๑๔)
๖	“...ข้าพเจ้าจะสละร่างกายพร้อมทั้งชีวิตให้เป็น อาหารแก่หม่ายักษ์ เพื่อประโยชน์จะพึงพระธรรมใน กาลนี้ จะได้ปรารถนามนุษยสมบัติ แลสวรรค์สมบัติ แลพรหมสมบัติ แลสวากสมบัติ แลปัจเจกพุทธ- สมบัติ แลสมบัติทำวจุตโลกบาล แลจักรวรรดิสมบัติ แลนกามาวจรสมบัติ แลสมบัติในพรหมโลก ๑๖ ชั้น ฟ้า ก็หามิได้โดยแท้ การที่ข้าพเจ้าสละร่างกาย แล ชีวิตให้เป็นทานแก่หม่ายักษ์ประสงค์จะสดับพระ- สัทธรรมในครั้งนี้ โดยปรารถนาจะได้ตรัสเป็น พระพุทธเจ้า อันตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ เพื่อจะ เปลื้องตนแลชนสัตว์ให้พ้นจากจตุโรฆสงสาร ใน อนาคตกาลภายภาคหน้า” ^๒	- มนุษยสมบัติ (จักรพรรดิสมบัติ) - สวรรคสมบัติ (สมบัติทำวจุตโลกบาล, นกามาวจรสมบัติ) - พรหมสมบัติ (รูปพรหม ๑๖) - พุทธสวากสมบัติ - ปัจเจกพุทธสมบัติ	ธรรมโศลกชาดก (๑๘)
๗	“ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้กระทำ สักการบูชาพระพุทธองค์ด้วยเครื่องสักการะทั้งหลาย มีสรรพรัตนวัตถุถวายเป็นต้น ไชว่าข้าพระองค์จะ ปรารถนาสมบัติในเทวโลกแลพรหมโลกหาบมิได้ ขอ ผลทานที่ข้าพระองค์บริจาคนานนี้ จงเป็นปัจจัยให้ข้า พระองค์ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ในอนาคต กาลภายภาคหน้า” ^๓	- สวรรคสมบัติ - พรหมสมบัติ	ธรรมิกบัณฑิตราช- ชาดก (๒๒)

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๓๒๓.^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๔๐๓.^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๔๕๙.

(ต่อ)

ลำดับ	เนื้อหาของการตั้งปณิธานเป็น พระพุทธเจ้าที่มีการกล่าวปฏิเสธสมบัติ	สมบัติที่ พระโพธิสัตว์ปฏิเสธ	ชาดกที่ปรากฏ เนื้อหาดังกล่าว
๘	“ข้าแต่หมู่เทพดาผู้เจริญทั้งหลาย จงกระทำ อนุโมทนาอัมิตติกทานของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหาได้ ปรารถนาประเทศราชสมบัติหรืออินทสมบัติพรหม- สมบัติด้วยหทัยท่านนี้ไม่ ข้าพเจ้าจะให้สัตว์ทั้งหลาย ในโลกสันนิวาสนกับทั้งเทพดาที่หลงอยู่ในสงสารให้ ข้ามพ้นไปจากสงสารในอนาคตกาล” ^๑	- มนุษย์สมบัติ (ประเทศราชสมบัติ) - สวรรคสมบัติ (อินทสมบัติ) - พรหมสมบัติ	นรชีวชาดก (๒๕)
๙	“...ด้วยบุตรบริจาคนี ข้าพเจ้าไม่ได้ปรารถนาสมบัติ ประเทศราช ไม่ได้ปรารถนาสมบัติเทวโลก ไม่ได้ ปรารถนาสมบัติบรมจักร ไม่ได้ปรารถนาสมบัติ พระอินทร์ ไม่ได้ปรารถนาสมบัติพระพรหม ไม่ได้ ปรารถนาสมบัติพระปัจเจกโพธิ ไม่ได้ปรารถนา สมบัติพระสาวก ข้าพเจ้าได้ให้บุตรภริยาเป็นทานแก่ ยักษ์ ขอให้ข้าพเจ้าได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต กาลเกิด” ^๒	- มนุษย์สมบัติ (จักรพรรดิสมบัติ, ประเทศราชสมบัติ) - สวรรคสมบัติ (อินทสมบัติ) - พรหมสมบัติ - พุทธสาวกสมบัติ - ปัจเจกพุทธสมบัติ	สุรูปชาดก (๒๖)
๑๐	“...เราไม่ปรารถนามนุษย์สมบัติ เราไม่ปรารถนา เทวสมบัติ เราปรารถนาแต่พระสัพพัญญุตญาณ เท่านั้น” ^๓	- มนุษย์สมบัติ - สวรรคสมบัติ	เสตบัตถิตชาดก (๓๐)
๑๑	“...เราบริจาทานนี้ใช่เราจะปรารถนาสมบัติพระเจ้า จักรพรรดิราช หรือสมบัติในสวรรค์ หรือสมบัติ พระสาวก หรือสมบัติพระปัจเจกโพธิ์ ก็หามิได้ ทาน ของเรานี้ข้อจริงเป็นปัจจัยแก่ความตรัสรู้แจ้งแทง ตลอดพระสัพพัญญุตญาณในอนาคตกาลเกิด” ^๔	- มนุษย์สมบัติ (จักรพรรดิสมบัติ) - สวรรคสมบัติ - พุทธสาวกสมบัติ - ปัจเจกพุทธสมบัติ	อรินทมชาดก (๔๖)

^๑ ปัญญาสาชชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๕.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๓.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๐๕.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๔๔๖.

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่าสมบัติต่างๆ ที่พระโพธิสัตว์ปฏิเสธหรือแสดงเจตจำนงว่าไม่ต้องการจะได้รับ ล้วนเป็นสมบัติที่มีความเป็นเลิศทั้งในทางโลกียะและโลกุตระ กล่าวคือสมบัติที่มีความเป็นเลิศในทางโลกียะ ได้แก่ สมบัติแห่งความเป็นมนุษย์หรือมนุษย์สมบัติ คือการได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ซึ่งเป็นผู้เป็นใหญ่เหนือพระราชาและเป็นที่เคารพเทิดทูนของชนทั้งหลาย ดังปรากฏความใน**ไตรภูมิพระร่วง**พระราชนิพนธ์พระมหาธรรมราชา (ลิไท) ตอนหนึ่งว่า

...คนทั้งหลายผู้นั้นย่อมมาเฝ้ามาแห่ท่านนั้นดังคนทั้งหลายอันอยู่แผ่นดินเรานี้แล เทียรยอมไหว
คำรพยาเกรงพญาจักรพรรดิราชเจ้านั้นแล ท่านผู้เป็นพระยาจักรพรรดิราชนั้นได้ ท่านมีศักดิ์ มียศดังนี้
... และมีศักดิ์ มียศบริวารอันเป็นอนเอนกอนันต์ได้ ได้ปราบทั่วทั้งจักรวาลแล

สวรรคสมบัติหรือทิพยสมบัติ เช่นการได้เป็นพระอินทร์ ถือเป็นผู้เป็นเลิศในโลกียะหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการได้เป็นผู้ปกครองสูงสุดของเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หรือการเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติต่างๆ มีมหาไพชยนต์ปราสาทที่วิจิตรอลังการและต้นกัลปพฤกษ์ที่แก่นึกปรารถนาสิ่งใดก็ได้สมความปรารถนาเป็นอาทิ ดังคำพรรณนาที่กล่าวไว้ใน**สมบัติอมรินทร์คำกลอน**ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ความว่า

ผ่านสมบัติในสุทสนนคร	ปางองค์อัมเรศร์อดิศร
เอาสูงพื้นหมื่นแสนพระเมรุมาศ	สถาวรไปด้วยทิพศวรรยา
กว้างยาวหมื่นโยชน์คณนา	เป็นอาสน์ทองรองดาวดึงส์
สี่ทิศมีมหาทวาเรศ	ประดับปราการแก้วแก้วกัน
ประดุจหมายยอดสำคัญพัน	ระหว่างเขตหมื่นโยชน์ระยะคัน
เจ็ดชั้นวิชัยนตปราสาท	มีสระสวนทุกหลั่นทวาร ๔
สูงพื้นโยชน์งามที่ใกล้ไกล	สีมูมาศดาดแก้วจรัสไซ
ตั้งเบื้องพระกรพระบรมพรหมเศร์	มีธงชัยเฉลิมยอดพิมานทอง
ระยับคันแก้วกันกระหนกรอง	กวักประเวศเทวัญบัญชาสนอง
ที่เชิงปราสาทในระหว่างจังหวัดนั้น	ประลองแสงล้ำแสงพระสุริยา
บ้างทรงปัญจอาวุธบนอาชา	รูปเทวัญถือทิพบุปผา
งามคณานางชูสุหรัยสง	เอามุกดาเป็นสร้อยวลัยกร
	รูปอนงค์แก้วประพาฬประภัสสร

^๑ พญาลิไทย. (๒๕๔๕). *ไตรภูมิพระร่วง*. หน้า ๙๙-๑๐๐.

^๒ บางแห่งว่าพระอินทร์ได้เป็นใหญ่ในสวรรค์ถึง ๒ ชั้น ได้แก่ ชั้นจตุรมหาราชิกา และชั้นดาวดึงส์ (พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ). (๒๕๑๖). *ชุมนุมนิพนธ์ อ.น.ก.*. หน้า ๑๖๗)

สลัปไฟทุรยงศ์วิชาธร	ทรงอารมณ์ล้วนสืมนีนิล
หนึ่งแถวไม่กำมพฤษที่นึกทิพ	จนนับแสนแทนสืบกก็เกินถวิล
มีทรายทองรองรับกับพื้นดิน	ประพรมสินธุ์เสาวรสจรงใจ
กำแพงแก้วล้วนแก้วทั้งเจ็ดชั้น	ตาลสุวรรณรุ่มรื่นเรียงไสว
เมื่อลมพัดก็สะบัดสำเนียงใบ	เฉลิมโสมหฤทัยดังดนตรี ฯ ^๑

พรหมสมบัติ ก็มีความเป็นเลิศในทางโลกียะไม่ด้อยกว่าสวรรค์สมบัติ เช่นการมีอายุยืนยาว ดังคำพรรณนาใน**ไตรภูมิพระร่วง**ว่า “...อันชื่อว่ามหาพรหมภูมิ แลมหาพรหมนั้นอยู่เสวยสุข อายุสมัยยืน ได้มหากัลป์นั้นอายุสมพรหมนั้นนับได้นับด้วยอสงไขยเลยเทียบรอมนับด้วยกัลป์”^๒

ส่วนสมบัติที่มีความเป็นเลิศในทางโลกุตระ ซึ่งเป็นเรื่องของความหลุดพ้นจากความสุขในทางโลก ได้แก่ พุทธสาวกสมบัติ คือการได้เป็นพระอรหันต์ และปัจเจกพุทธสมบัติ คือการได้เป็นพระพุทเจ้าประเภทหนึ่งที่ไม่ได้สั่งสอนธรรมแก่สัตว์โลก แต่ภวธรรมสมบัติที่มีความเป็นเลิศทั้งในทางโลกียะและโลกุตระเหล่านี้ก็ไม่ใช่สิ่งที่พระโพธิสัตว์ปรารถนา เพราะสิ่งที่พระโพธิสัตว์ปรารถนาเพียงหนึ่งเดียว คือการได้เป็นพระพุทเจ้าหรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การปรากฏการปฏิเสธสมบัติต่างๆ อย่างสิ้นเชิงของพระโพธิสัตว์ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงการมีจิตใจมั่นคงแน่วแน่ของพระโพธิสัตว์ที่มุ่งต่อพุทธภูมิ อันสะท้อนภาพผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้าอย่างเด่นชัด

อนึ่งสังเกตได้ว่าในเนื้อหาของ การตั้งปณิธานเป็นพระพุทเจ้าของพระโพธิสัตว์ที่มีการแสดงเจตจำนงว่าไม่ต้องการสมบัติใดๆ มักเป็นลักษณะของการซ้ำคำซ้ำความซึ่งเป็นวรรณศิลป์ในการสร้างเอกภาพคือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือความสอดคล้องกลมกลืนกัน” ดังปรากฏในเนื้อความตั้งปณิธานเป็นพระพุทเจ้าของพระโพธิสัตว์ใน**สิริจุทามณิชาดก (๗)** ความว่า

ข้าพเจ้าได้บริจาคตัวให้เป็นทานครั้งนี้ จะปรารถนาสมบัติมนุษย์ สมบัติอินทร์พรหมแลบรมจักรพรรดิ
ก็หาไม่ แลจะปรารถนาปัจเจกพุทธสมบัติแลสาวกสมบัติหาบมิได้ ขอให้เป็นปัจจัยแก่พระสัพพัญญุต-
ญาณสิ่งเดียวเท่านั้น...”^๓

จากความข้างต้น ปรากฏการซ้ำคำซ้ำความที่แสดงถึงการไม่ต้องการได้รับสมบัติต่างๆ คือ “จะปรารถนา (สมบัติต่างๆ) ก็หาไม่” และ “จะปรารถนา (สมบัติต่างๆ) หาบมิได้” อันส่งผลให้เกิด

^๑ เจ้าพระยาพระคลัง (หน). (๒๕๑๕). *วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน)*. หน้า ๔๖-๔๗.

^๒ พญาสิทธิ. (๒๕๔๕). *ไตรภูมิพระร่วง หรือไตรภูมิพระร่วง*. หน้า ๒๓๗.

^๓ สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา. (๒๕๔๔). *เจิมจันทร์กัณฐดา: ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย*. หน้า ๖๑.

^๔ *ปัญญาสาชก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑*. (๒๕๕๔). หน้า ๒๐๗.

ความชัดเจนหนักแน่นของ “สาร” และอารมณ์ที่กวีต้องการจะ “สื่อ”^๑ ในที่นี้คือการแสดงให้เห็นอย่างหนักแน่นว่าพระโพธิสัตว์คือผู้มุ่งต่อพุทธภูมิหรือการเป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น

การที่พระโพธิสัตว์สามารถกระทำการตั้งปณิธานท่ามกลางสถานการณ์ที่ยากลำบากและเสี่ยงอันตรายต่อชีวิต ซึ่งอาจทำลายความตั้งใจที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้ ย่อมเป็นสิ่งแสดงถึงการเป็นผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของพระโพธิสัตว์ได้เป็นอย่างดี ดังที่พระโพธิสัตว์ในสิริจุตามนิชาดก (๗) คือพระเจ้าสิริจุตามณีได้กระทำการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่วแน่ขณะกำลังจะถูกผ่าร่างกายออกเป็นสองซีก โดยไม่ไหวหวั่นหรือหวาดกลัวต่อความเจ็บปวดแสนสาหัสที่พระองค์จะได้รับในอนาคตอันใกล้

ในชาดกบางเรื่อง การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าของพระโพธิสัตว์ปรากฏซ้ำไปมาหลายแห่ง เช่น ทูลกบัณฑิตชาดก (๑๑) พระโพธิสัตว์ทูลกบัณฑิตตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าครั้งแรก ขณะกำลังไถ่ตัวพระภิกษุ ๓๓ รูปให้พ้นจากโทษประหาร ความว่า

ข้าแต่เทพยดาเจ้าทั้งหลายผู้เจริญ ขอเชิญฝูงเทพยดาจงมาพร้อมกันฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะไถ่พระภิกษุทั้งหลายให้พ้นจากความตายครั้งนี้ ด้วยเหตุเพื่อพระโพธิญาณสิ่งเดียวเท่านั้น^๒

และครั้งที่สองขณะพระโพธิสัตว์รับอาสาตายแทนสามเณรน้อยรูปหนึ่งที่ไม่สามารถไถ่ตัวให้พ้นจากโทษประหารได้ ความว่า

ข้าแต่เทพยดาเจ้าทั้งหลายผู้เจริญ ขอเชิญฝูงเทพยดาจงมาประชุมพร้อมกันฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า ณ บัดนี้ ข้าพเจ้าสละชีวิตของข้าพเจ้าตายแทนสามเณร ก็เพราะเหตุแก่พระโพธิญาณสิ่งเดียวเท่านั้น^๓

และในอาทิตตชาดก (๑๒) พระเจ้าอาทิตราชโพธิสัตว์ตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าขณะพระราชทานอาหารแก่พราหมณ์ ความว่า “เราได้ให้โภชนาหารเป็นทานนี้ เพื่อเหตุแก่พระโพธิญาณสิ่งเดียวเท่านั้น”^๔ และปรากฏในความอีกตอนหนึ่งขณะพระราชทานพระมเหสีให้แก่พราหมณ์ที่มาทูลขอว่า “เราให้พระราชเทวีเป็นทานนี้ เพราะเหตุแก่พระโพธิญาณสิ่งเดียวเท่านั้น”^๕ การปรากฏความถี่ใน

^๑ สุธิตรา จงสถิตยวัฒนา. (๒๕๔๘). เจิมจันทร์กัณฐดาฬ: ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย. หน้า ๖๑.

^๒ บัญญาสาชชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๒๗๒.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๒๗๓.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๒๙๐.

^๕ แหล่งเดิม. หน้า ๒๙๓.

การอธิษฐานเหล่านี้ ถือได้ว่ามีส่วนช่วยเน้นย้ำให้เห็นถึงความตั้งใจแน่วแน่ที่จะเป็นพระพุทธรูปหรือการมุงตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปของพระโพธิสัตว์ได้ดียิ่ง

นอกจากการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรูป การตั้งเจตน์มโนบำเพ็ญทานบางลักษณะของพระโพธิสัตว์ ก็มีส่วนเสริมเน้นให้เห็นภาพพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้มุงตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเช่นกัน กล่าวคือ ในการอธิษฐานให้มีผู้มาขอรับทาน พระโพธิสัตว์แสดงให้เห็นว่าทานภายนอกหรือพาหิรกทานที่กระทำได้ทั่วไปเป็นสิ่งที่พระองค์ไม่ปรารถนาให้มีผู้มาขอ แต่ปรารถนาให้มีผู้มาขอรับทาน คือ อัมมัตติกทาน บุตรภรรยาทาน หรือราชสมบัติ ซึ่งเป็นทานในคติปัญจมหาบริจาคเท่านั้น อันเป็นทานยิ่งใหญ่ที่ผู้ปรารถนาจะเป็นพระพุทธรูปต้องกระทำ^๑ และเป็นเรื่องที่มีมนุษย์ทั่วไปกระทำได้ยาก ดังปรากฏในมหาสุรเสนชาดก (๑๔) พระเจ้ามหาสุรเสนโพธิสัตว์อธิษฐานให้มีผู้มาขอรับทาน เฉพาะอัมมัตติกทาน ว่า

...บำเพ็ญแต่พาหิรกทานอย่างเดียว เราหาปิตินดีในทานนั้นไม่ ไฉนยากจะมาขออัมมัตติกทานบ้างหนอ ถ้าพึงมาขอจักขุหุทัยหรือสรีระบางส่วนกะเรา เรายินดีให้ทุกอย่าง^๒

และการอธิษฐานของพระเจ้าอรินทโพธิสัตว์ในอรินทชาดก (๔๖) ความเป็น

เราได้ให้พาหิรกทานอยู่เป็นนิจนร พาหิรกทานนั้นทำให้เรายินดีปรีดาอย่างไม่ได้ เราจะปรารถนาจะให้อัมมัตติกทาน ดังเราปรารถนาว่าวันนี้เราลุกขึ้นแต่เช้าแล้ว ยากที่จะมาขอ อย่าได้ขอพาหิรกทานเลย จงขอแต่อัมมัตติกทานเถิด^๓

จากตัวอย่างข้างต้น การอธิษฐานให้มีผู้มาขอรับทาน เฉพาะทานในคติปัญจมหาบริจาค จึงแสดงให้เห็นภาพผู้มุงตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปของพระโพธิสัตว์อย่างเด่นชัด

นอกจากนี้ เห็นได้ว่าการตั้งเจตน์มโนหรืออธิษฐานบริจาคทรัพย์จำนวนมากทุกวันของพระโพธิสัตว์ที่เป็นกษัตริย์และเศรษฐีในชาดกหลายเรื่อง คือ พระสมุทโธสในสมุทโธสชาดก (๑) พระเจ้าวิบุลในวิบุลราชชาดก (๖) พระเจ้าสิริจุฑามณีในสิริจุฑามณีชาดก (๗) พระเจ้าจันทราชในจันทราชชาดก (๘) สิริธรเศรษฐีในสิริธรชาดก (๑๐) พระเจ้าอาทิตย์ราชในอาทิตย์ชาดก (๑๒) พระเจ้าทุกัมมานิกในทุกัมมานิกชาดก (๑๓) พระเจ้ามหาสุรเสนในมหาสุรเสนชาดก (๑๔) พระสุวรรณกุมารในสุวรรณกุมารชาดก (๑๕) พระเจ้าวัฏฐังคุลีราชในวัฏฐังคุลีราชชาดก (๒๐) พระเจ้าธรรมิกบัณฑิตในธรรมิก-

^๑ กานต์ ประทุมทอง. (๒๕๔๙). ศึกษาวิเคราะห์ปัญจมหาบริจาคที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท. หน้า ๗๓.

^๒ ปัญญาสาชก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๓๒๑.

^๓ ปัญญาสาชก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๔๔๓.

บัณฑิตราชชาดก (๒๒) พระสังขปตโนสังขปตตชาดก (๔๑) พระเจ้าจันทเสนในจันทเสนชาดก (๔๒) พระเจ้าสิโรราชในสิโรราชชาดก (๔๔) พระเจ้าอรินทมะในอรินทมะชาดก (๔๖) พระสุวรรณสิริสาในสุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) พระเจ้านวนานในนวนานชาดก (๔๙) พระเจ้าพากุลในพากุลชาดก (๕๐) พระเจ้าโสนันทะในโสนันทชาดก (๕๑) พระเจ้าเทวันธะในเทวันธชาดก (๕๕) พระสุวรรณวงศ์ในสุวรรณวงศ์ชาดก (๕๘) พระสิริสาในสิริสาชาดก (๖๐) และพระเจ้าจันทคาธในจันทคาธชาดก (๖๑) ก็เป็นการอธิษฐานที่ช่วยเสริมเน้นภาพพระโพธิสัตว์ผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้าอีกลักษณะหนึ่ง เพราะพระโพธิสัตว์ไม่หวั่นไหวในการบำเพ็ญทานดังกล่าวที่กระทำได้อย่างยิ่งสำหรับบุคคลทั่วไป กล่าวคือ แม้ว่าพระโพธิสัตว์ที่เป็นผู้อธิษฐานบริจาคทรัพย์ลักษณะนี้จะเป็นผู้ที่ล้นมือทรัพย์มาก คือกษัตริย์และเศรษฐี ซึ่งเมื่อการอธิษฐานบำเพ็ญทานลักษณะดังกล่าว แต่การบริจาคทรัพย์จำนวนมากทุกๆ วัน ทรัพย์นั้นย่อมลดน้อยลงเป็นลำดับ และอาจหมดไปในที่สุด ซึ่งจะกระทบต่อสถานภาพทางสังคมที่เป็นอยู่ ตลอดจนเกียรติยศชื่อเสียงและความสุขสบายต่างๆ แต่พระโพธิสัตว์ก็ไม่ได้แสดงออกถึงความกังวลในเรื่องดังกล่าวแม้แต่น้อย นั้นย่อมแสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มีอหิงสาในการทำทานอย่างยอดเยี่ยม ซึ่งเป็นลักษณะอันพึงมีของผู้ที่มุ่งจะบรรลุถึงความเป็นพระพุทธรูปเจ้า

การอธิษฐานรักษาศีลบางลักษณะของพระโพธิสัตว์ แม้อยู่ในสภาพการณ์ที่ไม่เอื้ออำนวย แต่พระโพธิสัตว์สามารถสมาทานศีลได้ อันเป็นการรักษารธรรมที่จะนำไปสู่การเป็นพระพุทธรูปเจ้าไม่ให้อ่างพร้อย ย่อมเป็นลักษณะหรือภาพของผู้มุ่งที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้า ดังปรากฏในจันทราชชาดก (๘) พระโพธิสัตว์จันทกุมารอธิษฐานรักษาศีล ๘ ในวันอุโบสถท่ามกลางสถานการณ์ที่ยากลำบาก คือขณะว่ายนํ้าอยู่ในมหาสมุทรหลังจากเรือที่โดยสารมาอัปปาง ซึ่งวันนั้นเป็นวันอุโบสถพอดี ดังความว่า

วันที่สำเนาแต่นั้นเป็นวันอุโบสถ พระมหาสัตว์แลดูเบื้องบนก็ทราบว่าเป็นวันอุโบสถแน่ พระองค์ทรงบัวปาก แล้วสมานทานอุโบสถศีลตั้งสติมั่นคงจะลึกอยู่ในองค์ศีลเป็นอันดี^๑

ภาพพระโพธิสัตว์ผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้าที่ปรากฏให้เห็นจากการอธิษฐานดังกล่าวมาในข้างต้น เป็นภาพลักษณะหนึ่งของพระโพธิสัตว์ที่จะทำให้ผู้รับสารจากวรรณคดีชาดกชุดนี้ เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในความตั้งใจจริงและการฝ่าฟันความยากลำบากที่เกิดขึ้นนานัปการกว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสมณโคตมพุทธรูปเจ้า

^๑ ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๒๑๘.

๔.๑.๒ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาภินิหารและบุญญาธิการ

“บุญญาภินิหาร” หมายถึงบุญที่ทำให้สำเร็จตามความปรารถนา^๑ ส่วน “บุญญาธิการ” คือบุญที่ได้กระทำไว้มากยิ่ง^๒ ภาพผู้มีบุญญาภินิหารและบุญญาธิการของพระโพธิสัตว์ เป็นภาพที่เน้นให้เห็นถึงความเป็นผู้มีบุญที่พิเศษกว่าบุคคลทั่วไป

ในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาพผู้มีบุญญาภินิหารของพระโพธิสัตว์พิจารณาได้จากความสำเร็จของการอธิษฐาน คือการได้รับในสิ่งที่ปรารถนา อันเกิดจากอำนาจบุญหรือกุศลกรรมที่พระโพธิสัตว์ได้สั่งสมไว้ ดังปรากฏในสิริจรชาดก (๑๐) พระโพธิสัตว์สิริจรเศรษฐีอธิษฐานให้มีลาภสักการะปรากฏขึ้น โดยอ้างบุญคือการถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเป็นอำนาจบันดาล ทันใดนั้นก็บังเกิดลาภสักการะต่างๆ ขึ้นด้วยอำนาจบุญดังกล่าว

...ณ ทันใดนั้น ด้วยอำนาจผลทานของพระบรมโพธิสัตว์ เรือนเก่าก็หายไป ปราสาททองอันเต็มไปด้วยแก้วเจ็ดประการเกิดแทนขึ้นใหม่ ..ขณะนั้นทิพโภชนาหารก็บังเกิดมีขึ้นเต็มถาดทอง ...เมื่อพระบรมโพธิสัตว์บริโภครเสร็จแล้ว จึงให้ชนบริวารประมาณร้อยแลพันบริโภคทิพโภชนาหาร ทิพโภชนาหารนั้นหาหมดสิ้นไปไม่ กลับทิพโภชนานั้นหอมฟุ้งทั่วไปทั้งพระนคร มนุษยนิกรพากันมาดูสุวรรณปราสาท แล้วสรรเสริญเป็นโกลาหล หมูนิกรชนเห็นสมบัติพระมหาสัตว์แล้วไม่อาจดำรงตนอยู่ได้ พากันยกมือประนมไหว้แล้วกล่าวว่า ข้าแต่ท่านมหาเศรษฐี ข้าพเจ้าทั้งหลายนี้ขออนุโมทนายินดีต่อทานของท่าน แล้วชวนกันโบกธงส่งเสียงร้องสาธุการสนั่นลั่นไป... ในขณะนั้นเทพดาในชั้นกามาพรสวรรค์ ชวนกันไปรยทิพบุปผา พระยานาคก็นำมาซึ่งแก้วเจ็ดประการ ทำวรมัฆวานก็ประทานทิพภูษา ทำวรมหาพรหมก็นำเอาวรมามากางกัน ทำสักการะเป็นธรรมบูชาแก่พระมหาสัตว์ พระเจ้าพรหมท้าวไม่อาจอดกลั้นอยู่ได้ พระราชทานให้กุญชรแลอัสตกรับราชรถอีกนารีสวดยสออย่างละร้อยเป็นธรรมบูชาแก่พระมหาบุรุษ^๓

ในจาคทานชาดก (๒๓) มาถนโพธิสัตว์อธิษฐานให้มีผ้าเกิดขึ้น โดยอ้างอำนาจของบุญคือการถวายผ้าสาฎกสองผืนแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ดังความว่า “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ผ้าทั้งหลายนี้จงปรากฏเป็นผ้าเป็นอันมากในภวิญญูธรรมอภิปาชาตินี้บ้าง ในสัมปรายภพภายหน้าบ้าง”^๔ ซึ่งก็ปรากฏผลสำเร็จขึ้นด้วยอำนาจบุญดังกล่าว ดังนี้

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. หน้า ๖๗๗.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๖๗๗.

^๓ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๒๖๔.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๔๗๕.

ในขณะนั้น ใบไม้ที่ลมพัดมา ก็เป็นใบไม้ดุจดั่งเทพยดานฤมิตเป็นผ้าทิพย์บังเกิดขึ้นแล้ว มาตกลงแทบบาทมูลของพระบรมโพธิสัตว์เจ้าบังเกิดเป็นคู่ผ้าหลายแสนคู่ ด้วยอำนาจเดชานุภาพของผลทาน^๑

ชาดกเรื่องวรรณสชาดก (๔๕) พระวรรณสโพธิสัตว์อธิษฐานไม่ให้แก้วมณีจมน้ำเพื่อจะใช้เป็นพาหนะสำหรับยืบบนผืนน้ำต่อสู้กับศัตรู โดยอ้างอำนาจบุญที่ได้สั่งสมมาตั้งแต่อดีตชาติบันดาลให้เรื่องที่อธิษฐานประสบผลสำเร็จ ทันใดนั้นบุญที่ได้สั่งสมไว้ก็บันดาลให้เกิดสัมฤทธิ์ผลขึ้น ดังความว่า

ครั้นอธิษฐานแล้วก็โยนแก้วมณีไป แก้วมณีก็ไม่จมน้ำกลับลอยอยู่บนหลังน้ำ^๒

หรือในสุวรรณสิทธชาดก (๔๘) ขณะที่พระโพธิสัตว์อยู่ในครรภ์ของมารดาได้อธิษฐานให้ร่างกายของตนเองเข้าไปอยู่ในศีระะ โดยอ้างกุศลกรรมที่เคยทำไว้ตั้งแต่อดีตชาติ จากนั้นปรากฏผลขึ้นดังนี้

...สรีระร่างกายอันงามดุจดั่งสีทองปรากฏอยู่ในท้องมารดา ก็หายเข้าไปอยู่ในศีระะอันงามดุจดั่งว่าสีทอง^๓

ความปรารถนาในการอธิษฐานที่สำเร็จผลได้ด้วยอำนาจบุญเหล่านี้ ล้วนแสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มีบุญญาภินิหารของพระโพธิสัตว์

การแสดงภาพผู้มีบุญญาธิการของพระโพธิสัตว์ ปรากฏเด่นชัดผ่านการอธิษฐานของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ในเรื่องเกี่ยวกับการตามหาผู้มีบุญญาธิการที่จะเป็นกษัตริย์แทนกษัตริย์เมืองใดเมืองหนึ่งที่สวรรคตโดยไม่มีโอรสสืบราชบัลลังก์ ดังปรากฏในนวนวนชาดก (๔๙) หลังจากกษัตริย์เมืองตักศิลาสวรรคต พระองค์ไม่มีโอรสสืบราชบัลลังก์ พระนางภักจาเทวีผู้เป็นมเหสีจึงอธิษฐานให้ได้พบผู้มีบุญญาธิการที่จะเป็นกษัตริย์ ซึ่งมีคำกล่าวอธิษฐานว่า

ถ้าผู้ใดมีบุญญาธิการอาจครองราชสมบัติในเมืองนี้ได้ ขอให้บุษยราชรถตรงไปยังสำนักผู้นั้นเถิด^๔

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๔๗๖.

^๒ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๓๙๘.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๕๐๕.

^๔ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๓. (๒๕๕๔). หน้า ๑๔.

จากคำอธิษฐานของพระนางภักจาเทวีข้างต้น จะเห็นได้ว่าเป็นการอธิษฐานที่กระทำควบคู่ไปกับการปล่อย “บุษยราชรถ” หรือราชรถเสี่ยงทวย บางแห่งเรียก “พิธีอินทราภิเษก” คือการปล่อยให้ราชรถซึ่งเทียมด้วยม้าและประดับเครื่องยศสำหรับกษัตริย์^๑ แล่นไปหาผู้มีบุญญาธิการที่สมควรจะเป็นกษัตริย์^๒ เมื่อราชรถแล่นไปหยุดอยู่ที่ผู้ใด ผู้นั้นคือผู้ที่ได้รับเลือก จากการศึกษาเห็นได้ว่าชาดกเรื่องดังกล่าว รวมถึงชาดกเรื่องอื่นที่ปรากฏการอธิษฐานเพื่อหาผู้ที่สมควรจะเป็นกษัตริย์ด้วยวิธีการปล่อยราชรถเสี่ยงทวย ผู้ที่ได้รับเลือกจากราชรถมักเป็นพระโพธิสัตว์ กล่าวคือ เรื่องวนาวนชาดก (๔๙) หลังจากพระนางภักจาเทวีอธิษฐานและปล่อยราชรถเสี่ยงทวย ราชรถได้มุ่งตรงไปยังสถานที่ที่พระโพธิสัตว์วนาวนกุมารประทับอยู่ “ก้าวล่วงเลยบ้านเรือนคนทั้งปวง”^๓ ครั้นถึงที่ประทับของพระโพธิสัตว์ “ก็กระทำประทักษิณ^๔ พระโพธิสัตว์ แล้วหยุดตระเตรียมที่จะขึ้นเกยพระโพธิสัตว์”^๕ เช่นเดียวกับที่ปรากฏในทุกัมมานิกชาดก (๑๓) และสิทิสารชาดก (๓๖) หลังจากทีตัวละครในชาดกทั้งสองเรื่อง ได้แก่ อำมาตย์เมืองตักศิลาในทุกัมมานิกชาดก (๑๓) และอำมาตย์เมืองมิลิลาในสิทิสารชาดก (๓๖) ได้อธิษฐานให้ได้พบผู้มีบุญญาธิการที่จะเป็นกษัตริย์และปล่อยราชรถเสี่ยงทวย ราชรถได้แล่นไปถึงที่ประทับของพระโพธิสัตว์ คือ ทุกัมมานิก (ในทุกัมมานิกชาดก (๑๓)) และพระสิทิสารกุมาร (ในสิทิสารชาดก (๓๖)) จากนั้นกระทำประทักษิณและเกยบนราชรถแทบพระบาทพระโพธิสัตว์ ดังความว่า “ปุตฺตรถนั้นทำประทักษิณแผ่นมงคฺลศิลา หยุดยืนเตรียมจะเกยพระบรมโพธิสัตว์”^๖ และ “ปุตฺตรถนั้นทำประทักษิณนครแล้ว ออกจากนครตรงไปสู่ราชอุทยานทำประทักษิณมงคฺลศิลาปฏิแล้ว ทำอาการเหมือนจะเกยทับพระมหาสัตว์”^๗ นัยย่อมแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์เป็นผู้มีบุญญาธิการ ซึ่งเป็นภาพของพระโพธิสัตว์ที่ผู้รับสารจากวรรณคดีสามารถรับรู้ได้โดยที่ทิวไม้ต้องพรรณนาโดยตรง คือรับรู้ได้จากผลลัพธ์ของการอธิษฐาน

การนำเสนอภาพผู้มีบุญญาธิการและบุญญาธิการของพระโพธิสัตว์ผ่านการอธิษฐานดังกล่าวมาในข้างต้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ในเรื่อง “บุญ” ของพระโพธิสัตว์ที่อยู่เหนือบุคคลทั่วไป โน้มนำไปสู่การเสริมสร้างความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาให้เกิดแก่พุทธศาสนิกชนได้ประการหนึ่ง

^๑ สงวน งามสุข. (๒๕๐๔). *เกล็ดจากวรรณคดี*. หน้า ๑๒๒.

^๒ ศรีนวล ภิญโญสุนันท์. (๒๕๒๔). *พิธีราชาภิเษกในคติอินเดียและไทย: การศึกษาเปรียบเทียบ*. หน้า ๖๐-๖๑.

^๓ *ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๓*. (๒๕๕๔). หน้า ๑๔.

^๔ ประทักษิณ หมายถึงการเวียนขวา มักกระทำกับสิ่งที่ เป็น “สิริ” หรือเพื่อให้เกิดสิริมงคลขึ้น

^๕ แหล่งเดิม. หน้าเดิม.

^๖ *ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑*. (๒๕๕๔). หน้า ๓๑๐.

^๗ *ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒*. (๒๕๕๔). หน้า ๑๘๔.

๔.๑.๓ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่รักและนำเลื่อมใสยิ่งของสรรพสัตว์

ภาพของพระโพธิสัตว์ลักษณะนี้ เห็นได้จากการอธิษฐานของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ที่เป็นลักษณะของการตั้งมั่นในความรักที่มีต่อพระโพธิสัตว์ยิ่ง ดังการอธิษฐานของนางกังรีใน *รถเสนชาดก* (๔๗) ซึ่งอธิษฐานให้ได้เป็นคู่ครองของพระโพธิสัตว์ทุกชาติก่อนสิ้นใจ หลังจากทีพระโพธิสัตว์คือพระสุนทรกุมารผู้เป็นพระสวามีหนีกลับบ้านเมืองตน ดังมีคำอธิษฐาน ความว่า

ข้าแต่พระสามีที่รัก ข้าพระบาทคร่ำครวญร้องให้รักพระสามีเป็นที่รัก ส่วนพระสามีช่างไม่มีความอาลัยรักใคร่ข้าพระบาทเลย ข้าพระบาทไม่ได้ไปกับพระองค์แล้วก็ต้องตาย จะอยู่ไปให้ได้ความเศร้าโศกลำบากกายต้องการอะไร ข้าพระบาทไม่ได้ทำบุญกุศลไว้ เมื่อข้าพระบาทยังท่องเที่ยวเวียนว่ายอยู่ด้วยชาติความเกิดแล้ว ข้าพระบาทขอตั้งความปรารถนาไว้ ขอให้ข้าพระบาทได้มาอยู่ร่วมกันกับสามีเป็นที่รัก และให้ได้อยู่ร่วมเสมออย่าได้พลัดพรากจากกันไปไกลเลย^๑

จากคำอธิษฐานข้างต้น สังเกตได้ว่าแม้นางกังรีจะรู้สึกผิดหวังและตัดพ้อความ “ไม่อาลัยรักใคร่” ของ “พระสามีที่รัก” คือพระโพธิสัตว์สุนทรกุมาร แต่ตัวบทวรรณคดีก็ไม่ได้แสดงให้เห็นว่าตัวละครดังกล่าวมีความรู้สึกรักพระโพธิสัตว์น้อยลงหรือหมดรัก ตรงกันข้ามกลับมีความปรารถนาที่จะได้เป็นคู่ครองของพระโพธิสัตว์ทุกชาติตราบเท่าที่ยังคง “เวียนว่ายอยู่ด้วยชาติความเกิด” อันแสดงให้เห็นถึงการมีความมั่นคงในความรักของนางกังรีที่มีต่อพระสุนทร และอีกนัยหนึ่งย่อมสะท้อนถึงผู้ที่ได้รับความรักอย่างพระโพธิสัตว์ว่าเป็นที่รักยิ่ง จึงทำให้ตัวละครคือนางกังรีกล้าตัดสินใจที่จะ “ฝากชีวิต” ในทุกๆ ชาติไว้กับผู้ที่เคยทำให้ตนผิดหวังหรือเสียใจ ทั้งยังไม่สามารถทราบด้วยว่าในชาติต่อไปพระโพธิสัตว์จะเป็นเช่นไร มีอุปนิสัยอย่างไร ฯลฯ อันอาจเป็นปัจจัยที่ทำให้นางกังรีพบกับความเสียใจอีกครั้งก็เป็นได้ แต่นางกังรีก็ไม่ได้แสดงความกังวลในสิ่งเหล่านี้แม้แต่น้อย

ใน *เทวรกษุมารชาดก* (๓๔) ภาพของพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้เป็นที่รักและนำเลื่อมใสยิ่งของสรรพสัตว์ได้รับการนำเสนออย่างโดดเด่นผ่านการอธิษฐานของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ที่ได้พบกับพระโพธิสัตว์เป็นครั้งแรก ปราภพฤตกรรมอธิษฐานตั้งจิตปรารถนาให้ได้เป็นภรรยาของพระโพธิสัตว์ทุกชาติ ในที่นี้คือหญิงหม้ายยากจนผู้หนึ่ง ดังมีคำอธิษฐานว่า “ข้าพเจ้าจะเกิดในชาติสกุลใด... จงได้เป็นอัครชายาของชายคนนั้น ชายคนนั้นขอได้เป็นสามีข้า”^๒ ซึ่งการปราภพฤตกรรมอธิษฐานลักษณะนี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นว่าหญิงหม้ายผู้นั้นเกิดความรักต่อพระโพธิสัตว์อย่างกะทันหันหรือเรียกว่า “ตกหลุมรัก” แล้ว ยังสะท้อนให้เห็นว่าผู้ที่ได้รับความรักคือพระโพธิสัตว์เป็นที่รักและนำเลื่อมใสยิ่ง จึงทำให้หญิงหม้ายผู้นั้นเกิดความรู้สึกลอยๆ รักพระโพธิสัตว์ไปในทุกชาติภพ

^๑ ปัญญาสาธก ภาควิชาภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๔๘๖.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๕๕.

แม้ไม่เคยคบหาหรือสนิทสนมกันมาก่อน เช่นเดียวกับที่ปรากฏใน*นรชีวกฐินทานชาดก* (๓๗) กุลธิดาผู้หนึ่งอธิษฐานให้ตนได้เป็นภรรยาของพระโพธิสัตว์นรชีวะทุกชาติ เพียงได้พบพระโพธิสัตว์เป็นครั้งแรก ขณะถวายกฐินทานแด่พระอติตพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งร่วมกัน ดังมีคำอธิษฐานว่า "...ถ้าว่าข้าพระองค์ยังเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ขอให้ข้าพระองค์เป็นภรรยาแห่งนรชีวามานพรำไป แลขออย่าให้ข้าพระองค์แคล้วคลาดจากนรชีวามนพเลย พระเจ้าข้า"^๑ ในชาดกเรื่องเดียวกัน ตัวละครอื่นซึ่งได้พบและได้ทำบุญร่วมกับพระโพธิสัตว์เป็นครั้งแรก ก็เกิดศรัทธาอย่างแรงกล้าที่จะผูกพันตนเองด้วยความสัมพันธ์ในลักษณะต่างๆ กับพระโพธิสัตว์ ได้แก่ กุมารผู้หนึ่ง ตั้งจิตอธิษฐานว่า "นรชีวามนพผู้นี้จะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในกาลเมื่อใด ขอข้าพระองค์ได้อัครธรรมในกาลนั้นเถิด"^๒ กล่าวคือปรารถนาที่จะได้เป็นสาวกและบรรลุลูก "อัครธรรม" หรือนิพพานในศาสนาของพระโพธิสัตว์ซึ่งต่อมาก็คือพระโคตมพุทธเจ้า ไม่ปรารถนาที่จะบรรลุนิพพานในศาสนาของพระพุทธรูปเจ้าพระองค์อื่น ทั้งยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นตั้งแต่แรกพบว่าพระโพธิสัตว์คือผู้ที่จะได้เป็นพระพุทธรูปเจ้า และเศรษฐีผู้หนึ่ง อธิษฐานว่า "...ขอข้าพระองค์ได้เป็นบิดาของพระพุทธรูปเจ้าในคราวนั้น แลเมื่อข้าพระองค์ยังท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ขออย่าได้แคล้วคลาดจากนรชีวะเลย"^๓ บุคคลที่เป็นผู้อธิษฐานเหล่านี้ซึ่งไม่เคยพบหรือรู้จักกับพระโพธิสัตว์มาก่อน เมื่อได้พบกับพระโพธิสัตว์เป็นครั้งแรกกลับเกิดความรู้สึกรักใคร่อย่างอัศจรรย์ ย่อมเชื่อมโยงให้เห็นภาพของพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้เป็นที่รักและน่าเลื่อมใสศรัทธาของผู้คนได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ การอธิษฐานของมหาชนเมืองบุปผวัติน*ในสิริสาชาดก* (๖๐) ซึ่งไม่เคยรู้จักหรือใกล้ชิดสนิทสนมกับพระโพธิสัตว์มาก่อน เมื่อทราบข่าวว่าพระโพธิสัตว์ คือพระสิริสากุมารถูกพระบิดาลอยแพในมหาสมุทร ต่างก็พร้อมใจกันอธิษฐานให้พระโพธิสัตว์รอดพ้นจากภัยอันตรายที่อาจเกิดขึ้น โดยขอให้เทพเจ้าช่วยเหลือ ดังความว่า "...ขอให้เทพเจ้าทั้งหลายช่วยอภิบาลพระราชกุมารแลนำเสด็จมาในพระนครนี้เถิด"^๔ รวมถึงการอธิษฐานของมหาชนในชาดกหลายเรื่องที่พร้อมใจกันอธิษฐานหรือตั้งใจมั่นอยู่ในโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ เช่น ชาวเมืองปัญจาล*ในสุทธชาดก* (๒) "...ตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์เจ้า"^๕ ชาวเมืองเมฆวัติน*ในรัตนปโชตชาดก* (๔) "...ตั้งอยู่ในโอวาทแห่งหน่อพระชินศรี"^๖ ชาวเมืองชมพูที่ป*ในธรรมราชชาดก* (๒๔) "...ตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์เจ้า"^๗ หรือชาวเมือง

^๑ *ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒*. (๒๕๕๔). หน้า ๒๐๐.

^๒ *แหล่งเดิม*. หน้าเดิม.

^๓ *แหล่งเดิม*. หน้าเดิม.

^๔ *ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๔*. (๒๕๕๔). หน้า ๒๕๖.

^๕ *ปัญญาสาชดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑*. (๒๕๕๔). หน้า ๕๘.

^๖ *แหล่งเดิม*. หน้า ๑๕๕.

^๗ *แหล่งเดิม*. หน้า ๔๘๘.

กุศมพบุรีในพรหมโสมสราชชาดก (๓๓) “หมู่ประชาชนชาวนครตั้งอยู่ในโอวาทพระโพธิสัตว์...”^๑ อันเป็นการอธิบายของมหาชนหรือคนจำนวนมาก ซึ่งมีความคิดความเชื่อเป็นปัจเจกและส่วนใหญ่ไม่ได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระโพธิสัตว์ แต่ตัวละครเหล่านี้กลับมีความคิดร่วมกันเป็นหนึ่งเดียวคือการอธิษฐานช่วยเหลือให้พระโพธิสัตว์พ้นภัยและการอธิษฐานตั้งมั่นอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์เป็นที่รักและน่าเลื่อมใสศรัทธาอย่างยิ่งจึงได้รับการยอมรับนับถืออย่างกว้างขวางจากคนทุกกลุ่ม ไม่เว้นแม้แต่กษัตริย์เมืองต่างๆ ซึ่งบริบูรณ์ด้วยพระราชอำนาจดังปรากฏในบุปผชาดก (๓๑) รวมถึงยักษ์ เทวดาและพรหม ซึ่งเป็นผู้มีฤทธานุภาพเหนือมนุษย์ในสีหนาทชาดก (๕๒) ก็ล้วนอธิษฐานตั้งมั่นอยู่โอวาทของพระโพธิสัตว์ทั้งสิ้น การอธิษฐานของตัวละครต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น จึงนำเสนอภาพผู้เป็นที่รักและน่าเลื่อมใสยิ่งของพระโพธิสัตว์ได้เป็นอย่างดี อันเป็นภาพคุณลักษณะที่ยากยิ่งที่ผู้ใดจะมีได้

๔.๑.๔ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความเป็นกัลยาณบุุชชน

การอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ในชาดกหลายเรื่องในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ปรากฏการอธิษฐานที่เกี่ยวกับเรื่องโลกียวิสัยจำนวนหนึ่ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะ “บุุชชน” ของพระโพธิสัตว์ เพราะโลกียวิสัยเป็นเรื่องทางโลกที่ข้องเกี่ยวกับกิเลส

คำ “บุุชชน” ปรากฏความหมายในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ว่า “คนที่ยังมีกิเลสหนา, สามัญชน, ผู้ที่ไม่ได้เป็นพระอริยบุคคล”^๒ อย่างไรก็ดี ในคัมภีร์พุทธศาสนาได้จำแนกบุุชชนไว้ ๒ ประเภท ดังนี้

พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ตรัสว่า บุุชชนมี ๒ พวก คือ อัมมบุุชชน ๑ กัลยาณบุุชชน ๑ ดังนี้. ในบุุชชน ๒ พวกนั้น บุคคลผู้ไม่มีการเรียน การสอบสวน การฟัง การทรงจำ และการพิจารณาในขั้นนี้ ธาตุ และอายตนะเป็นต้น นี้ชื่อว่า อัมมบุุชชน บุคคลผู้มีกิจเหล่านั้น ชื่อว่า กัลยาณบุุชชน.”^๓

อัมมบุุชชน คือ “บุุชชนคนโง่เขลา”^๔ ส่วนกัลยาณบุุชชน หมายถึงบุุชชนผู้มีคุณธรรมสูงหรือคนธรรมดาที่มีความประพฤติดี^๕ พระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นผู้เที่ยงต่อพระโพธิญาณ มีคุณธรรมสูงเป็นฐาน เมื่อปรากฏลักษณะของบุุชชนอยู่ จึงได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณบุุชชน

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๑๔๘.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. หน้า ๗๔๘.

^๓ มหาหมกุฎราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ที่สมณิกาย สิลขันธวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑. หน้า ๑๗๐.

^๔ มหาหมกุฎราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑. หน้า ๕๕๓.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๑๕

ลักษณะ “ปุณฺณ” ในความเป็นกัลยาณปุณฺณของพระโพธิสัตว์ ปรากฏผ่านการอธิษฐานที่เป็นเรื่องโลกียวิสัยของพระโพธิสัตว์หลายลักษณะ ได้แก่ การอธิษฐานให้สมหวังในความรัก เช่น พระโพธิสัตว์ใน *สุวรรณสิริชาดก* (๔๘) ปรารถนาจะได้พระนางสุวรรณคันธาเป็นคู่ครอง จึงอธิษฐานให้มีสะพานเงินสะพานทองเกิดขึ้นตามเงื่อนไขที่พระบิดาของพระนางสุวรรณคันธากำหนด ความว่า

เราปรารถนาพระพุทเจ้าโดยสัจ ขอให้สะพานเงินสะพานทองจงเกิดมีตั้งแต่เรือนของเราถึงปราสาทของพระเจ้าแผ่นดิน เรามีกตัญญูต่อมารดาปฏิบัติโดยซื่อตรงโดยสัจ ขอให้สะพานเงินสะพานทองจงเกิดแต่บ้านของเราจนถึงปราสาทพระเจ้าแผ่นดิน เราบำเพ็ญบารมีสามสิบทัศ มีทานบารมีเป็นต้น โดยสัจ ขอให้สะพานเงินสะพานทองเกิดมีแต่เรือนเราจนถึงปราสาทพระเจ้าแผ่นดินเถิด^๑

การอธิษฐานให้มีทรัพย์สินเงินทองมั่งคั่งหรือพ้นจากความยากจน เช่น พระโพธิสัตว์นรีขะใน *นรีขะจินทานชาดก* (๓๗) อธิษฐานให้ความยากจนเข็ญใจอย่าได้เกิดขึ้นกับตนในอนาคตชาติ ความว่า “ชื่อว่าความเข็ญใจอย่าได้มีแก่ข้าพระองค์เลย”^๒

การอธิษฐานให้ได้รับเกียรติยศชื่อเสียงหรือการยอมรับนับถือ ปรากฏใน *สิรินทรชาดก* (๑๐) พระโพธิสัตว์สิรินทรเศรษฐีอธิษฐานให้มีลาภสักการะเกิดขึ้นหลังจากได้ถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ดังความว่า “หากว่าอานิสสัทธานของเรามีจริงแล้วไซ้ ขอให้ลาภเกิดปรากฏแก่เราในชาตินี้เทอญ”^๓

การอธิษฐานให้มีคุณสมบัติทางกายที่เป็นเลิศ ดังปรากฏผ่านการอธิษฐานของพระเจ้าวิชัยราชโพธิสัตว์ใน *บุปผชาดก* (๓๑) ความว่า “การอภิเษกโสภณสงฆ์พระเถระเจ้า ข้าพเจ้าได้กระทำแล้วด้วยเดชแห่งบุญนี้ ข้าพเจ้าเกิดแล้วในภพใดๆ ขอให้ข้าพเจ้ามีพรรณสีกายผ่องใสแลมีกำลังเรียวแรงเป็นอันมาก...”^๔

และการอธิษฐานให้มีสถานภาพทางสังคมระดับสูง ดังที่พระโพธิสัตว์เทวรุกขกุมารใน *เทวรุกขกุมารชาดก* (๓๔) อธิษฐานให้ตนเกิดในตระกูลสูงสุดหรือ “อุดมตระกูล”^๕

นอกจากนี้ การอธิษฐานที่อาศัยอำนาจเทวดาบันดาลให้เรื่องที่อธิษฐานเกิดสัมฤทธิ์ผลของพระโพธิสัตว์ ก็แสดงให้เห็นลักษณะ “ปุณฺณ” ในความเป็นกัลยาณปุณฺณของพระโพธิสัตว์เช่นกัน พบใน *เทววันธชาดก* (๕๕) พระโพธิสัตว์เทววันธกุมารอธิษฐานให้รุกขเทวดาช่วยเหลือให้พ้นภัยจากยักษ์

^๑ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๕๑๗.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๙๙.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๒๖๔.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

^๕ แหล่งเดิม. หน้า ๑๕๕.

ความว่า “ข้าแต่พฤกษเทวดา ขอได้กรุณาข้าพเจ้าด้วยช่วยอภิบาลข้าพเจ้าไว้อย่าให้ยักษ์ทำร้ายได้”^๑ เพราะเป็นลักษณะที่สะท้อนภาวะจิตใจที่ยังคงพึ่งพาอำนาจภายนอกเหมือนมนุษย์ปุถุชนทั่วไป

การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความเป็นกัลยาณปุถุชนนี้ ทำให้พระโพธิสัตว์มีลักษณะใกล้เคียงกับความเป็นมนุษย์ที่ยังคงข้องเกี่ยวอยู่กับการต้องการทางโลก ซึ่งสอดคล้องกับสถานะภาพของพระโพธิสัตว์ที่เป็นเพียงผู้แสวงหาโพธิไมใช่ผู้บรรลุโพธิหรือตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ลักษณะเช่นนี้จะส่งผลให้พุทธศาสนิกชนผู้รับสารจากวรรณคดีเกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อการข้ามพ้นความต้องการทางโลกของพระโพธิสัตว์ที่เคยมีเช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไป จนสามารถตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ อันเป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความเป็นกัลยาณปุถุชนนำไปสู่การชี้ให้เห็นถึงความเป็นเลิศในการพัฒนาตนเองของพระโพธิสัตว์จนสามารถบรรลุพระโพธิญาณ ทั้งยังสื่อถึงความคิดว่ากัลยาณปุถุชนอื่นก็สามารถเป็นพระโพธิสัตว์ได้ อันจะทำให้มนุษย์มีกำลังใจที่จะพัฒนาตนเองเช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์

๔.๑.๕ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความกตัญญูเป็นเลิศ

คำว่า “กตัญญู” ปรากฏความหมายในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ว่า “ซึ่งรู้อุปการะที่ท่านทำให้, ซึ่งรู้คุณท่าน”^๒ ความกตัญญูจึงหมายถึงการสำนึกบุญคุณรวมไปถึงการทดแทนคุณท่านหรือผู้มีพระคุณ ความกตัญญูเป็นธรรมะประการสำคัญของผู้ที่ดำรงตนอยู่ในคุณงามความดี ดังมีพุทธภาษิตว่า “นิมิตฺตํ สาธุภูพานํ กตญญูกตเวทีตา” แปลว่าความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดี การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความกตัญญูเป็นเลิศ จึงช่วยเน้นย้ำการดำรงตนอยู่ในวิถี “คนดี” อย่างดีเลิศของพระโพธิสัตว์

การอธิษฐานที่สัมพันธ์กับการแสดงให้เห็นภาพพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้มีความกตัญญูเป็นเลิศ ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ เห็นได้จากการอธิษฐานในลักษณะที่เป็นไปเพื่อทดแทนบุญคุณผู้มีพระคุณอย่างอุกฤษฏ์ของพระโพธิสัตว์ ดังปรากฏในรัตนปิตทชาดก (๔) พระโพธิสัตว์รัตนปิตทกุมารกระทำสักการะหรืออธิษฐานให้มีศีลศราวุธสำหรับผ่าอกและนำหัวใจออกเป็นอาหารแก่ยักษ์ตนหนึ่งปรากฏขึ้น เพื่อแลกกับชีวิตมารดา การอธิษฐานลักษณะนี้เมื่อปรากฏสัมฤทธิ์ผลคือมีศีลศราวุธบังเกิดขึ้น พระโพธิสัตว์ย่อมต้องได้รับความเจ็บปวดอย่างสาหัสจากการถูกศีลศราวุธนั้นผ่าร่างกาย แต่พระโพธิสัตว์ก็ไม่ได้มีความกลัวหรือหวั่นเกรงแม้แต่น้อย การ “มองข้าม” ความเจ็บปวดทุกข์ทรมานที่จะได้รับ มุ่งเป้าหมายให้ได้ทดแทนพระคุณเป็นสำคัญ ถือเป็นลักษณะอันแสดงออกถึงการมีความกตัญญูอย่างยอดเยี่ยม

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๓. (๒๕๕๔). หน้า ๔๐๑.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. หน้า ๖.

การอธิษฐานเช่นนี้ ยังปรากฏใน*นรชีวชาดก* (๒๕) และ*มหาปทุมชาดก* (๒๗) กล่าวคือ มารดาของพระโพธิสัตว์ในชาดกทั้งสองเรื่องถูกงูกัดตาย พระอินทร์แปลงกายเป็นพราหมณ์แนะนำให้พระโพธิสัตว์นำหัวใจมนุษย์มาใช้เป็นยาชุบชีวิต เมื่อพระโพธิสัตว์ได้ฟังเช่นนั้น ก็ยินดีสละหัวใจตนเป็นยารักษามารดา พร้อมทั้งกระทำสักการียาให้ศัสตราวุธสำหรับผ่าอกและนำหัวใจออกจากร่างกายปรากฏขึ้น โดยไม่คำนึงถึงความเจ็บปวดที่ตนจะได้รับอย่างแสนสาหัสจากการถูกศัสตราวุธผ่าอกในอนาคต ซึ่งสะท้อนถึงการมีจิตใจที่เปี่ยมด้วยความกตัญญูยากที่ผู้ใดจะเสมอเหมือน

นอกจากนี้ การอธิษฐานที่มีเจตนาจะตอบแทนพระคุณมารดาตั้งแต่อยู่ในครรภ์ของพระโพธิสัตว์ ก็เป็นการอธิษฐานอีกลักษณะหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นภาพผู้มีความกตัญญูเป็นเลิศ ดังปรากฏใน*สุวรรณสิริชาดก* (๔๘) และ*สุวรรณสังขชาดก* (๕๓) กล่าวคือขณะที่พระโพธิสัตว์ในชาดกทั้งสองเรื่องอยู่ในครรภ์มารดา ได้เล็งเห็นถึงความทุกข์ยากเชิงุญใจที่มารดากำลังเผชิญอยู่ เกรงว่าหากตนคลอดออกมาด้วยรูปลักษณะธรรมดาอย่างคนทั่วไปอาจกลายเป็นภาระที่มารดาจะต้องเลี้ยงดู เช่น การทำความสะอาดร่างกายเป็นต้น พระโพธิสัตว์ใน*สุวรรณสิริชาดก* (๔๘) จึงอธิษฐานให้ร่างกายเข้าไปอยู่ในศิระษะ ส่วนพระโพธิสัตว์ใน*สุวรรณสังขชาดก* (๕๓) อธิษฐานให้ร่างกายอยู่ในหอยสังข์ เพื่อลดภาระที่มารดาจะต้องดูแลเอาใจใส่ ซึ่งล้วนเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูที่กระทำได้อย่าง

ความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏให้เห็น ๕ ลักษณะ ได้แก่ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาภินิหารและบุญญาธิการ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่รักและน่าเลื่อมใสยิ่งของสรรพสัตว์ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความเป็นกัลยาณบุุณ และการแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความกตัญญูเป็นเลิศ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าถือเป็นลักษณะที่ปรากฏให้เห็นอย่างโดดเด่นที่สุด โดยเฉพาะในชาดกที่มีเนื้อหามุ่งนำเสนอคุณธรรมอันเลิศล้ำหรือความเป็นโพธิสัตว์อย่าง “ตำนานคติ” (pious legends) ซึ่งปรากฏอธิษฐานบารมีจำนวนมาก นอกจากนี้การแสดงผลภาพพระโพธิสัตว์ที่โดดเด่นอีกลักษณะหนึ่ง คือ การแสดงผลภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความเป็นกัลยาณบุุณ ซึ่งพบเป็นจำนวนมากผ่านเรื่องที่อธิษฐานเกี่ยวกับโลกียวิสัยของพระโพธิสัตว์ในชาดกที่มีลักษณะเนื้อหาเป็น “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales) ซึ่งมีตัวละครเอก (พระโพธิสัตว์) ที่ไม่เคร่งครัดอยู่ในกรอบของศาสนาเมื่อเทียบกับ “ตำนานคติ” (pious legends) ใดๆ ก็ดี การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ทั้ง ๕ ลักษณะนี้ ล้วนเป็นภาพที่สามารถโน้มนำให้พุทธศาสนิกชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อศาสดาหลายด้าน ศรัทธาที่เกิดขึ้นไม่เพียงแต่จะมีความสำคัญเฉพาะต่อบุคคลคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น หากแต่ยังเป็นกุศโลบายสำคัญในการจูงใจให้ศาสนิกชน “เปิดรับ” และเข้าถึงหลักธรรมคำสอนซึ่งเป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนา เพื่อการนำไป

ประเพณีปฏิบัติได้เป็นอย่างดี ด้วยมีศรัทธาหรือความเชื่อมั่นในศาสดาคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพื้นฐาน อันจะส่งผลให้พุทธศาสนาเจริญมั่นคงสืบไป สอดคล้องกับพระนิพนธ์คำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เกี่ยวกับการแต่งปัญญาสชาดกนี้ตอนหนึ่งว่า “...แต่งเป็นชาดกเช่นเรื่องปัญญาสชาดกนี้ เอาอย่างนิบาตชาดกบ้าง โดยเจตนาจะบำรุงพระศาสนาให้ถาวร”^๑ ทั้งนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีในการสร้างสรรค์ให้การอธิษฐานของตัวละครในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติสามารถถ่ายทอดภาพพระโพธิสัตว์เพื่อการเสริมสร้างศรัทธา อันยังประโยชน์ไปสู่พระพุทธศาสนาในวงกว้าง

๔.๒ ความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับการนำเสนอสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา

ปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติเป็นวรรณคดีที่มุ่งถ่ายทอดเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ซึ่งสัมพันธ์กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ ทั้งยังเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนในศาสนาพุทธ การอธิษฐานของตัวละครต่างๆ ที่ปรากฏในชาดกชุดปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงความสัมพันธ์กับการนำเสนอสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา

ผู้วิจัยพบว่าความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับการนำเสนอสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา ปรากฏ ๓ ลักษณะ ได้แก่ การแสดงสารัตถธรรมเรื่อง การประกอบกุศลกรรม การแสดงสารัตถธรรมเรื่องสังสารวัฏ และการแสดงสารัตถธรรมเรื่องนิพพาน

๔.๒.๑ การแสดงสารัตถธรรมเรื่องการประกอบกุศลกรรม

ความคิดเรื่องการประกอบกุศลกรรมหรือการบำเพ็ญคุณงามความดี เป็นคำสอนสำคัญที่มุ่งเน้นให้พุทธศาสนิกชนนำไปประพฤติปฏิบัติ ดังจะเห็นได้ว่าเป็นคำสอนประการหนึ่งซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาหรือเรียกว่า “โอวาทปาฏิโมกข์” คือการไม่ทำความชั่วทั้งปวง การบำเพ็ญแต่ความดี

^๑ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). ไม่มีเลขหน้า.

และการทำจิตของตนให้ผ่องใส^๑ อันเป็นคำสอนที่จะทำให้ผู้เข้าไปประพฤติปฏิบัติประสบแต่ความสุข ความเจริญ ดังพุทธภาษิตที่ว่า “น ทุกฺคตํ คจฺจติ ธมฺมจาริ” ผู้ประพฤติธรรมไม่ไปสู่ทุกข์”

ในปณณาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ การแสดงสารัตถธรรมเรื่องการประกอบกุศลกรรม ปรากฏให้เห็นผ่านการอธิบายจำนวนมาก จำแนกเป็น ๔ ลักษณะ ได้แก่ การแสดงสารัตถธรรมเรื่อง การทำทาน การแสดงสารัตถธรรมเรื่องการรักษาศีล การแสดงสารัตถธรรมเรื่องความกตัญญู และการแสดงสารัตถธรรมเรื่องปัญญา

๔.๒.๑.๑ การแสดงสารัตถธรรมเรื่องการทำทาน

การทำทานหรือการให้ เป็นหลักธรรมสำคัญทางพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏในหมวดธรรม หลายข้อ เช่น มงคล ๓๘ ทศบารมี ๑๐ ทศพิทธาธรรม ๑๐ สังคหวัตถุ ๑๐ เบญจธรรม ๕ พละ ๕ บุญกิริยาวัตถุ ๓ ฯลฯ ทานถือได้ว่าเป็นมีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนามนุษย์เป็นอเนกประการ ดังที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า

ทาน คือการให้ หรือแบ่งปัน เป็นเครื่องชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ในระดับหนึ่ง คือชำระล้าง หรือกำจัดกิเลส โดยเฉพาะความโลภ ความเห็นแก่ตัว ความมีใจคับแคบ ตระหนี่ และความเป็นทาสของวัตถุ พร้อมทั้ง ทอนกำลังของความยึดติดถือมั่นในตัวตนให้เบาบางลงน้อยลง ทำให้ใจเปิดกว้างและเป็นอิสระมากขึ้น จึงเป็นการเตรียมจิตใจให้พร้อมที่จะบ่มเพาะเพิ่มพูนคุณความดีและการทำบุญอื่นๆ ที่สูงขึ้น^๒

ในปณณาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ การนำเสนอสารัตถธรรมเรื่องทานเป็นแนวคิด ที่ปรากฏอย่างโดดเด่น ดังที่ อาทิตย ธีรวิทยีกุล พบว่าชาดกจำนวน ๖๑ เรื่องในปณณาสชาดกฉบับ หอสมุดแห่งชาติ มีจำนวนมากถึง ๒๙ เรื่องที่มีทานและทานบารมีเป็นแนวคิดสำคัญ จำแนกเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ ชาดกที่แสดงการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ และชาดกที่แสดงอานิสงส์ของ

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๕๘๒.

^๒ คำสอนทั้งสามประการนี้เป็นคำสอนที่รับรู้กันโดยทั่วไป แต่โอวาทปาฏิโมกข์ยังมีคำสอนเรื่องอื่นอีก ได้แก่ ขันติเป็นตบะอย่างยิ่ง นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายคนอื่นไม่ถือว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนคนอื่นไม่ถือว่าเป็นสมณะ การไม่กล่าวร้าย การไม่ทำร้าย ความสละสลวยในปาฏิโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร มีที่นั้งนอนอันสงัด ความเพียรในอธิจิตต์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๕๘๒.)

^๓ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๓. หน้า ๕๐, ๕๑.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). บุญ-บารมี ที่จะกู้แผ่นดินไทย. กรณีธรรมกาย บทเรียนเพื่อการศึกษา พระพุทธศาสนา และสร้างสรรค์สังคมไทย. หน้า ๒๙๑.

การให้ทาน^๑ ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า “ทาน” เป็นสารัตถธรรมเรื่องสำคัญยิ่งในปัญญาสชาดกฉบับดังกล่าว

จากการศึกษาการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ผู้วิจัยพบว่ามี ความสัมพันธ์กับการแสดงสารัตถธรรมเรื่องการทำทาน ๒ ลักษณะ ได้แก่ การแสดงลักษณะของการทำทาน และการแสดงผลของการทำทาน

การแสดงลักษณะของการทำทาน คือการแสดงให้เห็นว่าการทำทานนั้นควรประพฤติ หรือมีแนวปฏิบัติเช่นไร ซึ่งปรากฏให้เห็น ๓ ประการ ดังนี้

ประการแรก คือการแสดงให้เห็นว่าการทำทานสามารถทำได้ด้วยวัตถุทานภายนอกหรือ วัตถุทานภายในก็ได้ เพียงมีเจตนาตั้งใจจริงในการทำทานเป็นฐาน^๒ ดังจะเห็นได้จากการอธิษฐาน เกี่ยวกับการทำทานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งปรากฏทั้งการอธิษฐานทำทานด้วยวัตถุ ภายนอก เช่น *วิบุลราชชาดก* (๖) พระเจ้าวิบุลอธิษฐานบริจาคทรัพย์จำนวนมากทุกวัน ดังความว่า “ทรัพย์ให้เป็นทานวันละห้าแสนทุกๆ วัน”^๓ และ*สิริจุฑามณีชาดก* (๗) พระเจ้าสิริจุฑามณีอธิษฐาน บริจาคทรัพย์ ดังความว่า “บำเพ็ญทานวันละหกแสนทุกๆ วัน”^๔ และการอธิษฐานทำทานด้วยวัตถุทาน ภายใน เช่น *พากุลชาดก* (๕๐) ขณะบิดาของพระโพธิสัตว์ใกล้ถึงแก่ความตาย ได้ตั้งใจมั่นให้ซากศพ ของตนเป็นอาหารแก่สัตว์ ฯลฯ “อธิษฐาน” ถือเป็นพฤติกรรมที่แสดงถึงความตั้งใจมั่นหรือตั้งใจแน่วแน่ ดังนั้นเมื่ออธิษฐานเกี่ยวกับการทำทานจึงมีความตั้งใจจริงในการทำทาน ลักษณะดังกล่าวมานี้ยัง สะท้อนถึงการให้ความสำคัญแก่การทำทานที่มุ่งเน้นเจตนามุ่งมั่นในการทำทานเป็นสำคัญ

การแสดงลักษณะของการทำทานประการต่อมา คือการแสดงให้เห็นว่าการที่บุคคล จะกระทำทานลักษณะใด ขึ้นอยู่กับความพร้อมและเป้าหมายของทายกหรือผู้ให้ทาน ซึ่งเห็นได้จาก การอธิษฐานเกี่ยวกับการทำทานบางลักษณะที่ปรากฏเฉพาะบุคคล เช่น การอธิษฐานบริจาคทรัพย์ จำนวนมากทุกวัน ปรากฏเฉพาะทายกที่เป็นกษัตริย์และเศรษฐี เช่น พระเจ้าวิบุลราชใน*วิบุลราชชาดก* (๖) พระเจ้าสิริจุฑามณีใน*สิริจุฑามณีชาดก* (๗) พระเจ้าจันทราชใน*จันทราชชาดก* (๘) สิริธรเศรษฐีใน *สิริธรชาดก* (๑๐) พระกฤษณกุมารใน*สุบินชาดก* (๕๗) ฯลฯ ซึ่งเป็นผู้มีความพร้อมในด้านทรัพย์สิน เท่านั้น ไม่ปรากฏในตัวละครที่มีสถานภาพอื่น เช่น คนทุกตะเป็นต้น การอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็น ผู้มีเป้าหมายในชีวิตคือการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็มักพบการทำทานตามคติปัญญามหาบริจาค ประกอบด้วยการบริจาคทรัพย์ การบริจาคบุตรและภรรยา และการบริจาคอวัยวะและชีวิต ซึ่งเป็นคติ การบริจาคทานของผู้ที่ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ ปรากฏใน*สิริวิบุลกิตติชาดก* (๕) พระ-

^๑ อาทิตย์ ชีวณิชย์กุล. (๒๕๕๒). *ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วัฒนธรรมคติไทยพุทธศาสนา*. หน้า ๑๐๓.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๙๘-๓๐๐.

^๓ *ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑*. (๒๕๕๔). หน้า ๑๙๐.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๒๐๕.

โพธิสัตว์สิริวิบุลยภักตอิชฐานให้มีผู้มาขออวัยวะและชีวิต ในวิบุลราชชาดก (๖) พระเจ้าวิบุลโพธิสัตว์อิชฐานให้มีผู้มาขออวัยวะตติกทาน ชาดกเรื่องสิริจุทามณิชาดก (๗) พระเจ้าสิริจุทามณิโพธิสัตว์อิชฐานให้มีผู้มาขออวัยวะและชีวิต ในอาทิตชาดก (๑๒) พระโพธิสัตว์อาทิตราชอิชฐานให้มีผู้มาขออวัยวะ ชีวิต บุตร ภรรยา รวมถึงราชสมบัติ ในมหาสุรเสนชาดก (๑๔) พระเจ้ามหาสุรเสนโพธิสัตว์อิชฐานให้มีผู้มาขออวัยวะและชีวิต และในอรินทมชาดก (๔๖) พระเจ้าอรินทมราชโพธิสัตว์อิชฐานให้มีผู้มาขออวัยวะและชีวิต การทำทานที่มีเป้าหมายเพื่อเป็นพระพุทธรูปหรือตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ เป็นเรื่องที่ปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติมุ่งเน้นนำเสนอ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าแม้พระโพธิสัตว์จะได้ทำทานบางลักษณะ เช่นการบริจาคทรัพย์จำนวนมากที่เป็นทานในคติปัญจมหาบริจาคแล้ว แต่พระโพธิสัตว์เห็นว่าเป็นทานภายนอกเทียบไม่ได้กับการให้ทานภายในคืออวัยวะและชีวิต (อวัยวะตติกทาน) ซึ่งยิ่งใหญ่กว่า อันจะนำไปสู่การเป็นพระพุทธรูปอีกขั้นหนึ่ง ก็จะอิชฐานให้มีโอกาสได้ทำทานภายใน ดังเช่นพระโพธิสัตว์วิบุลราชในวิบุลราชชาดก (๖) เป็นต้น การอิชฐานทำทานที่ขึ้นอยู่กับความพร้อมและเป้าหมายของทายกดังกล่าวมานี้ เป็นแนวทางให้รับผู้รับสารจากวรรณคดีพิจารณากระทำทานในลักษณะที่เหมาะสมกับสถานภาพและจุดมุ่งหมายในการดำเนินชีวิตของตน

การแสดงลักษณะของการทำทานประการสุดท้าย คือการแสดงให้เห็นว่าการทำทานเป็นสิ่งควรมุ่งมั่นตั้งใจทำให้ประสบผลสำเร็จ ไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก ดังจะเห็นได้ว่าการบริจาคทานหลายครั้งไม่สามารถดำเนินไปได้เพราะมีอุปสรรคขัดขวาง พระโพธิสัตว์จะตั้งจิตมั่นอิชฐานให้ผ่านพ้นอุปสรรคที่ขัดขวางการทำทานเหล่านั้น จนการทำทานสำเร็จลุล่วง เช่น สิริจุทามณิชาดก (๗) พระเจ้าสิริจุทามณิโพธิสัตว์เมื่อจะบำเพ็ญทานด้วยการสละร่างกายซีกหนึ่งให้แก่พราหมณ์ที่มาทูลขอ ขณะนั้นไม่มีอาวุธใดที่สามารถแบ่งร่างกายออกเป็นสองซีกได้ พระโพธิสัตว์ก็ไม่ล้มเลิกความตั้งใจ และอิชฐานให้มีเลื่อยปรากฏขึ้น ในวิริยบัณฑิตชาดก (๑๗) พระโพธิสัตว์วิริยบัณฑิตต้องการนำแผ่นทองคำปิดทองพระพุทธรูป แต่ไม่ได้รับอนุญาตจนกว่าพระพุทธรูปจะกล่าววาทะด้วย พระโพธิสัตว์ไม่ล้มเลิกความตั้งใจ และอิชฐานให้พระพุทธรูปกล่าววาทะแก่ตน แม้ว่าจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยาก ชาดกเรื่องสุวรรณภักขปชาดก (๔๓) เต้าทองโพธิสัตว์ปรารถนาจะสละชีวิตกระโดดจากยอดเขา เพื่อให้เนื้อเป็นอาหารแก่พาลนิช ๕๐๐ คนที่รอดตายจากเหตุเรืออัปปางกลางมหาสมุทรและให้กระดองสำหรับใช้เป็นพาหนะเดินทางแทนเรือ แต่หากทำเช่นนั้นวัตถุกานจะได้รับความเสียหายตามธรรมชาติของสิ่งที่ตกลงมาจากที่สูง พระโพธิสัตว์จึงอิชฐานให้ผ่านพ้นอุปสรรคดังกล่าว ด้วยการอิชฐานให้ขึ้นเนื้อแตกเป็นก้อนเล็กก้อนใหญ่เท่าๆ กัน และไม่ให้กระดองแตกสลายหลังจากกระโดดลงมาจากยอดเขา อันแสดงถึงความมุ่งมั่นตั้งใจอย่างแน่วแน่เพื่อให้การทำทานประสบผลสำเร็จ

การแสดงผลของการทำทานหรืออานิสส์ของการทำทาน เป็นสารัตถธรรมเกี่ยวกับการทำทานอีกลักษณะหนึ่งที่ปรากฏผ่านการอธิษฐานในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ โดยแสดงให้เห็นว่าทานนำมาซึ่งความสุขหรือการได้รับสิ่งดีงามอย่างน่าอัศจรรย์ทั้งในปัจจุบันชาติและอนาคตชาติ สอดคล้องกับความคิดที่ปรากฏในคัมภีร์วิมานวัตถุว่า “ผู้มีบุญอันได้บำเพ็ญแล้ว ย่อมมีความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”^๑ ซึ่งนำเสนอผ่านผลสำเร็จของการอธิษฐานที่อาศัยทานเป็นพลังอำนาจหนุนนำ ทั้งผลสำเร็จที่ปรากฏในปัจจุบันชาติและผลสำเร็จที่ปรากฏในอนาคต ความสำเร็จของการอธิษฐานที่เกิดจากทานเป็นสิ่งหนุนนำและปรากฏผลขึ้นในชาติปัจจุบัน เห็นได้ใน*สิริธรรชาดก* (๑๐) พระโพธิสัตว์สิริธรรเศรษฐีได้รับลาภสักการะต่างๆ ในปัจจุบันชาติตามที่อธิษฐาน เพราะอำนาจทานคือการถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเป็นสิ่งหนุนนำ ดังปรากฏความตอนหนึ่งว่า

...ด้วยอำนาจผลทานของพระบรมโพธิสัตว์ เรือนเก่าก็หายไป ปราสาททองอันเต็มไปด้วยแก้วเจ็ดประการเกิดแทนขึ้นใหม่ ...ขณะนั้นทิพโภชนาหารก็บังเกิดมีขึ้นเต็มถาดทอง ...เมื่อพระบรมโพธิสัตว์บริโภคเสร็จแล้ว จึงให้ชนบริวารประมาณร้อยแลพันบริโภคทิพโภชนาหาร ทิพโภชนาหารนั้นหาหมดสิ้นไปไม่ กลับทิพโภชนานั้นหอมฟุ้งทั่วไปทั้งพระนคร มนุษยนิกรพากันมาดูสุวรรณปราสาท แล้วสรรเสริญเป็นโกลาหล หมุนนิกรชนเห็นสมบัติพระมหาสัตว์แล้วไม่อาจดำรงตนอยู่ได้ พากันยกมือประนมไหว้แล้วกล่าวว่า ข้าแต่ท่านมหาเศรษฐี ข้าพเจ้าทั้งหลายนี้ขออนุโมทนา ยินดีต่อทานของท่าน แล้วชวนกันโบกธงส่งเสียงร้องสาธุการสนั่นกันไป ...ในขณะนั้นเทพดาในชั้นกามาพรสวรรค์ ชวนกันโปรยทิพบุปผา พระยานาคก็นำมาซึ่งแก้วเจ็ดประการ ทำวรมันวานก็ประทานทิพภูษา ทำวรมหาพรหมก็นำเอาวรมามากางกัน ทำสักการะเป็นธรรมบูชาแก่พระมหาสัตว์ พระเจ้าพรหมทนต์ไม่อาจอดกลั้นอยู่ได้ พระราชทานให้กฤษณและัสตรกับราชรถอีกนารีสวยสดอย่างละร้อยเป็นธรรมบูชาแก่พระมหาบุรุษ^๒

ใน*กนกวรณราชชาดก* (๑๖) พระเจ้ากนกวรณพินัยความอดอยากในชาติปัจจุบันตามที่อธิษฐาน เพราะทานคือการถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นสิ่งหนุนนำ ดังความว่า

^๑ ราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของคำ “อานิสส์” ว่าหมายถึง “ผลแห่งกุศลกรรม, ผลบุญ ; ประโยชน์” (ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔*. หน้า ๑๔๐๕.)

^๒ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เล่ม ๒ ภาค ๑*. หน้า ๑๕๖.

^๓ *ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑*. (๒๕๕๔). หน้า ๒๖๔.

ด้วยอำนาจผลทานที่บรมกษัตริย์ได้ถวายแก่พระปัจเจกโพธิ์นั้น ... มหาเมฆก็ยังหาฝนอันระคนไปด้วย
 ฝนของเคี้ยวให้ตกลง ณ ภูมิภาค มหาชนทั้งหลายกำลังมีความอดอยากก็พากันเก็บฝนของเคี้ยวกิน
 เป็นอาหาร ที่เหลือจากการบริโภคก็เก็บไว้ในบ้านเรือนของตนๆ ครั้นหาฝนฝนของเคี้ยวหยุดป้วน
 การ หาฝนคือข้าวสารก็ตกลงโดยลำดับถึง ๗ วัน ในลำดับนั้น หาฝนคือข้าวเปลือกก็ตกลงถึง ๗ วัน ใน
 ลำดับนั้นหาฝนอันระคนด้วยฝ้านุ่มฝ้าห่มเครื่องอาภรณ์ แลหาฝนอันระคนด้วยเงินแลทองคำ แลหาฝน
 อันระคนด้วยแก้ว ๗ ประการ ก็ตกลงมา ณ พื้นภูมิภาคโดยลำดับๆ อย่างละ ๗ วัน”^๑

ใน*วัฏฏังคสุริราชชาดก* (๒๐) กุลภัททกุมารปลอดภัยจากข้าศึกศัตรูทั้งหลายใน
 ปัจจุบันชาติตามที่อธิษฐาน คือ “ข้าศึกศัตรูแลเนื้อร้ายทั้งหลาย โดยที่สุดแต่ทุ่งแลตะขบแมงป่องเป็น
 ต้น ก็ได้ล้ากรายมาในที่เฉพาะหน้าของกุลภัททกุมาร”^๒ เพราะทานคือการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูป
 องค์หนึ่งเป็นปัจจัยหนุนนำ

ชาดกเรื่องจาก*ทานชาดก* (๒๓) มาณพโพธิสัตว์ได้รับผ้าทิพย์หลายแสนคู่ในปัจจุบัน-
 ชาติตามที่อธิษฐาน เพราะมีทานคือการกลัดใบไม้ถวายเป็นจีวรและถวายผ้าสาฎกสองผืนเป็นผ้า
 กาสาวพัสดุแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเป็นเครื่องบันดาล ดังความว่า

ในขณะนั้น ใบไม้ที่ลมหพัดมากเป็นใบไม้ดุจดั่งเทพยดานฤมิต เป็นผ้าทิพย์บังเกิดขึ้น แล้วมาตกลงแทบ
 บาทมูลของพระบรมโพธิสัตว์เจ้าบังเกิดเป็นคู่ผ้าหลายแสนคู่”^๓

ส่วนผลสำเร็จของการอธิษฐานที่เกิดจากทานเป็นสิ่งหนุนนำและปรากฏผลขึ้นใน
 สัมปรายภพหรืออนาคตชาติ เห็นได้ใน*บุปผชาดก* (๓๑) พระเจ้าวิชัยราชได้รับการสักการบูชาจาก
 มนุษย์และเทวดาเมื่อเกิดในชาติภพใหม่ตามที่อธิษฐาน เพราะทานที่ได้กระทำคือการปฏิบัติบูชา
 พระภิกษุรูปหนึ่งเป็นเครื่องหนุนนำ ดังความว่า “เทพยดาทั้งหลายก็ถวายสาธุการสักการบูชา
 พระโพธิสัตว์เจ้า ด้วยทิพสุคนธาวารีแลทิพบุปผากับทิพภูษาแลพวงทองพวงแก้วเจ็ดประการ”^๔

ใน*พาราณสีราชชาดก* (๓๒) สตรีผู้หนึ่งได้เกิดร่วมกับสามีของตนทุกชาติตามที่
 อธิษฐาน เพราะทานคือการถวายบิณฑบาตแด่พระอติตพุทธเจ้าเป็นปัจจัยหนุนนำ ดังความว่า

^๑ *ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๓๗๕.*

^๒ *แหล่งเดิม. หน้า ๔๒๓.*

^๓ *แหล่งเดิม. หน้า ๔๗๖.*

^๔ *แหล่งเดิม. หน้า ๑๑๘.*

...สตรีภาพผู้หนึ่งกับสามีดำรงชีพอยู่ในมนุษยโลกสิ้นกาลนาน ครั้นถึงกำหนดกาลสิ้นอายุแล้ว ด้วยบุญกรรมนำไปเกิดเป็นกุมารในตระกูลมหาเศรษฐีคราวหนึ่ง ในตระกูลพราหมณ์มหาศาลคราวหนึ่ง ในตระกูลชัตติยมหาศาลคราวหนึ่ง^๑

เช่นเดียวกับชาดกเรื่องจันทเสนชาดก (๔๒) ภรรยาของพระโพธิสัตว์มีผิวกายงาม เรืองรองสว่างไปทั่วทุกทิศเมื่อเกิดในชาติภพใหม่ตามที่อธิษฐาน เพราะทานที่ได้กระทำคือการสละตัวให้สามีนำไปขายเพื่อแลกกับทองคำเปลวปิดทองพระพุทธรูปองค์หนึ่งเป็นสิ่งหนุนนำ ดังปรากฏความว่า

...นางมีพระสรีรรูปเป็นที่นำมาซึ่งความยินดี ทั้งประกอบด้วยลักษณะอันอุดมควรเชยชมให้เกิดความปลื้มใจ มีฉวีวรรณอันผ่องใสเปรียบดังนางเทพอัปสรก็ปานกัน รัศมีกายของนางนั้นโอภาสสว่างไปประมาณได้วาทหนึ่ง ๔ ทิศ ด้วยอานุภาพแห่งบุญที่นางได้ปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากร แลปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปในศาสนาพระเวสสุสัมมาสัมพุทธเจ้า^๒

อันแสดงให้เห็นได้ว่าทานนี้ย่อมนำไปสู่ปฏิบัติได้รับความสุขหรือสิ่งดีงามโดยไม่จำกัดเวลา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือผลแห่งทานอยู่เหนือกาลเวลา

จากการศึกษาเห็นได้ว่าทานที่เป็นปัจจัยหนุนนำให้ได้รับความสุขหรือสิ่งดีงามเหล่านี้ มีทั้งทานที่กระทำได้อย่างยิ่ง ได้แก่ การสละชีวิตเป็นทาน ดังที่ภรรยาของพระโพธิสัตว์ในจันทเสนชาดก (๔๒) ได้รับความสุขสมหวังในสิ่งที่อธิษฐาน เพราะทานคือการยอมสละตนเองเป็นทาสของผู้อื่นเพื่อแลกกับทรัพย์มอบให้พระโพธิสัตว์นำไปใช้ในการปิดทองพระพุทธรูปองค์หนึ่งเป็นปัจจัยหนุนนำ และทานที่กระทำได้ง่าย เช่น การบริจาคอาหาร ดังที่พระโพธิสัตว์สิริธรเศรษฐีในสิริธรชาดก (๑๐) ได้รับความสุขสมหวังในสิ่งที่อธิษฐาน เพราะอำนาจทานคือการถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า พระองค์หนึ่งเป็นสิ่งหนุนนำ พระเจ้ากนกวรรณในกนกวรรณราชชาดก (๑๖) ได้รับความสุขสมหวังในสิ่งที่อธิษฐาน เพราะทานคือการถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นสิ่งหนุนนำ เช่นเดียวกับสตรีผู้หนึ่งในพาราณสีราชชาดก (๓๒) ได้รับความสุขสมหวังในสิ่งที่อธิษฐาน เพราะทานคือการถวายภัตตาหารแด่พระอติตพุทธเจ้าเป็นปัจจัยหนุนนำ การช่วยเหลือด้วยกำลังความสามารถที่มีอยู่และบริจาคทรัพย์สิน ดังที่กุลภักทกุมารในวัฏฏังคสิราชชาดก (๒๐) ได้รับความสุขสมหวังในสิ่งที่อธิษฐาน เพราะทานคือการปฏิสังขรณ์วัดพระหัตถ์พระพุทธรูปด้วยดินเหนียวขยำกับน้ำอ้อยเป็นสิ่งหนุนนำ มาณพผู้หนึ่งในจากทานชาดก (๒๓) ได้รับความสุขสมหวังในสิ่งที่อธิษฐาน เพราะทานคือการกลัด

^๑ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๑๓๒.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๓๑๐.

ไปไม่ถวายเป็นจีวรและถวายเป็นผ้าสาฎกสองผืนเป็นผ้ากาสาวพัสตร์แต่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เป็นสิ่งหนุนนำ และใน *ปฐก* (๓๑) พระเจ้าวิชัยราชได้รับความสุขสมหวังในสิ่งที่อธิษฐาน เพราะทานคือการปฏิบัติบูชาพระเถระด้วยการสงฆ์น้ำพระเถระ ชำระเท้าพระเถระ ถวายผ้าและเครื่องสักการบูชาเป็นสิ่งที่หนุนนำ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการทำทานไม่ว่าจะยากหรือง่าย หากมีความตั้งใจมุ่งมั่น ย่อมนำมาซึ่งความสุขหรือสิ่งดีงามได้เสมอกัน สอดคล้องกับความคิดที่ว่า “แม้ของจะน้อย ไม่มีราคาค่างวด เพราะผู้ให้กำลังหรือทุนทรัพย์น้อย แต่ถ้ามีเจตนาดีงามแรงกล้า ก็มีผลมาก”^๑ อันเป็นความคิดที่โน้มนำให้พุทธศาสนิกชนกระทำความทานตามกำลังศรัทธา

อีกประเด็นหนึ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจน อันสืบเนื่องมาจากการแสดงผลหรืออานิสงส์ของการทำทาน ผู้วิจัยพบว่าการนำเสนอความคิดเรื่องอานิสงส์อันเกิดจากการทำทานที่ปรากฏเด่นชัดที่สุด ผ่านการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับนี้ คือการแสดงให้เห็นว่าทานมีผลหรืออานิสงส์นำไปสู่การบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ดังปรากฏในเนื้อหากการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรูปเจ้าของพระโพธิสัตว์ที่มักแสดงให้เห็นว่าทานที่พระโพธิสัตว์ได้กระทำเป็นปัจจัยแก่พระสัพพัญญุตญาณจำนวนมาก เช่น พระโพธิสัตว์วิบุลราชใน *วิบุลราชชาดก* (๖) ตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรูปเจ้าว่า “...บัดนี้ข้าพเจ้าจักให้ราชบุตรเป็นที่ยึดครองอันเลิศแก่พรหมมณีนี เพื่อเหตุเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณในอนาคตกาลภายหน้า”^๒ ซึ่งแสดงถึงอานิสงส์แห่งทานที่ประเสริฐยิ่ง

๔.๒.๑.๒ การแสดงสารัตถธรรมเรื่องการรักษาศีล

การรักษาศีลคือการรักษาความประพฤติสุจริต มีกายวาจาที่เกื้อกูล ไม่เบียดเบียนกัน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเองและการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมได้อย่างปกติสุข^๓ การรักษาศีลจึงเป็นสารัตถธรรมสำคัญในพุทธศาสนา

สารัตถธรรมเรื่องการรักษาศีล เป็นสารัตถธรรมอีกเรื่องหนึ่งที่ได้รับการถ่ายทอดผ่านพฤติกรรมอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ดังเห็นได้จากการอธิษฐานรักษาศีลหลายลักษณะ ได้แก่ การอธิษฐานรักษาศีล ๘ การอธิษฐานรักษาศีล ๕ และการอธิษฐานรักษาศีลบางข้อในศีล ๘ หรือศีล ๕ เช่น การรักษาศีล ๘ ปรากฏใน *จันทราชาดก* (๘) พระจันทกุมารอธิษฐานรักษาศีล ๘ ขณะว่ายนํ้ากลางมหาสมุทรหลังจากเรือแตกในวันพระ การรักษาศีล ๕ ปรากฏใน *เทวธชาดก* (๕๕) พระนางวิมลเทวีอธิษฐานรักษาเบญจศีลหรือศีล ๕ เป็นนิตย การรักษาศีล ๕ และศีล ๘ พบใน *จันทเสนชาดก* (๔๒) พระเจ้าจันทเสนโพธิสัตว์อธิษฐานการรักษาศีล ๕ และศีล ๘ เป็นนิตย และ

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). บุญ-บารมี ที่จะกู้แผ่นดินไทย. *กรณีธรรมกาย บทเรียนเพื่อการศึกษาพระพุทธศาสนา และสร้างสรรค์สังคมไทย*. หน้า ๓๐๐.

^๒ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๑๙๔.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). *เล่มเดิม*. หน้า ๒๘๖-๒๘๗.

การอธิษฐานรักษาศีลด้วยการไม่กระทำปาณาติบาต ซึ่งเป็นศีลข้อหนึ่งในศีล ๘ และศีล ๕ พบใน *สิริวิบูลกิตติชาดก* (๕) พระโพธิสัตว์สิริวิบูลกิตติอธิษฐานพระองค์มันไม่ใช้กำลังฆ่าพระราชอาพระองค์หนึ่งเพื่อชิงตัวพระบิดาที่ต้องโทษประหารและชิงเอาราชสมบัติของพระองค์คืน เพราะเกรงว่าจะเป็นการทำลายศีลที่พระองค์สั่งสมมาตลอด หรือใน *วัฏฏังคูลีราชชาดก* (๒๐) พระเจ้าวัฏฏังคูลีราชอธิษฐานไม่ฆ่าฟันกษัตริย์ต่างเมืองที่คิดร้ายต่อพระองค์ แม้ว่าจะมีกำลังพลและศัสตราวุธที่พร้อมเอาชีวิตศัตรูได้ทุกเมื่อ ฯลฯ ซึ่งการอธิษฐานลักษณะต่างๆ เหล่านั้น สะท้อนให้เห็นว่าการรักษาศีลสามารถกระทำได้หลายลักษณะขึ้นอยู่กับความตั้งใจเป็นฐาน อาจทำพร้อมกันเป็นหมวด คือ ศีล ๕ และศีล ๘ หรือทำเป็นข้อๆ ดังเช่นการอธิษฐานไม่กระทำปาณาติบาต อันจะส่งผลให้มีการรักษาวาจาและใจให้สงบเรียบร้อยของคนในสังคมอย่างกว้างขวาง

ในการถ่ายทอดสารัตถธรรมเรื่องการรักษาศีล ประเด็นหนึ่งที่ปรากฏผ่านพฤติกรรมอธิษฐาน คือการนำเสนอความคิดเรื่องผลหรืออานิสงส์ที่เกิดจากการรักษาศีล ในที่นี้คือการแสดงให้เห็นว่าศีลเป็นปัจจัยหนุนนำให้ได้รับความสุขหรือสิ่งดีงาม สอดรับกับความคิดในพระไตรปิฎกว่า “ศีลนำความสุขมาให้”^๑ โดยนำเสนอผ่านผลสำเร็จของการอธิษฐานที่อาศัยศีลเป็นสิ่งหนุนนำหรือบันดาล ดังเห็นได้ใน *สุตตชาดก* (๒) พระสุตถได้พบนางมโนหราลหลังจากพลัดพรากจากกันตามที่อธิษฐาน เพราะมีศีลคือความซื่อสัตย์ต่อนางมโนหราลเพียงผู้เดียวเป็นสิ่งหนุนนำ ใน *สุกมิตตชาดก* (๙) พระนางเกสินีรอดพ้นจากการถูกนายสำเภาล่องประเวณีตามที่อธิษฐาน เพราะอานุภาพของศีลคือการมีความซื่อสัตย์ต่อสามีบันดาล ดังความว่า “ด้วยอำนาจศีลแห่งพระราชเทวี แลอำนาจความอธิษฐานของพระราชเทวินั้นคุ้มรักษา”^๒ *ชาดกเรื่องวรวงศ์ชาดก* (๔๕) พระวรวงศ์ปลดปล่อยจากการถูกยักษ์ทำร้ายตามที่อธิษฐาน เพราะได้บารมีแห่งศีลที่ได้สั่งสมมาเกื้อหนุน และใน *สิริสาชาดก* (๖๐) พระโพธิสัตว์สิริสาสามารถเคลื่อนย้ายร่างกายขณะเป็นทารกเข้าไปซ่อนอยู่ในหีบใบหนึ่งได้ตามที่อธิษฐาน เพราะอานุภาพการรักษาศีลที่ได้กระทำมาเป็นปัจจัยเกื้อหนุน ดังมีความว่า “ครั้นทรงอธิษฐานอย่างนี้แล้ว พระกุมารก็เสด็จเข้าไปซ่อนอยู่ในหีบนั้น”^๓ จะเห็นได้ว่าการได้รับสิ่งที่ปรารถนา ลักษณะนี้ ล้วนเป็นรูปแบบของความสุขหรือสิ่งดีงามที่ได้รับจากการรักษาศีล ซึ่งสามารถโน้มนำในพุทธศาสนิกชนเกิดปิติศรัทธาในการรักษาศีล

นอกจากนี้ สังเกตได้ว่าศีลที่เป็นปัจจัยหนุนนำให้ได้รับความสุขสมหวังหรือสิ่งดีงามเหล่านี้ ล้วนเป็นศีลที่บุคคลทั่วไปปฏิบัติได้ ไม่ว่าจะเป็นศีล ๕ ศีล ๘ หรือการประพฤติตนเป็นคู่ครองที่ดี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงแนวทางที่หลากหลายในการนำไปประพฤติปฏิบัติ

^๑ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่ม ๑ ภาค ๒ ตอน ๔*. หน้า ๒๒๕.

^๒ *ปัญญาสาชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑*. (๒๕๕๔). หน้า ๑๙๔.

^๓ *ปัญญาสาชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๔*. (๒๕๕๔). หน้า ๒๓๕.

๔.๒.๑.๓ การแสดงสารัตถธรรมเรื่องความมกัตถุญ

ความมกัตถุญ หรือการรู้คุณค่า^๑ เป็นสารัตถธรรมเกี่ยวกับการประกอบกุศลกรรมที่นำเสนอให้เห็นผ่านการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติอีกลักษณะหนึ่ง พบว่าความมกัตถุญที่ปรากฏมีลักษณะเป็นการช่วยเหลือบุพการีให้พ้นจากทุกข์ภัย ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

ในรัตนปิตุชาดก (๔) ขณะมารดาของพระรัตนปิตุโธสัตว์ออกไปหาผลไม้ในป่า ถูกยักษ์ตนหนึ่งจับตัวไว้หมายจะกินเป็นอาหาร เมื่อพระโธสัตว์เดินทางมาพบก็รีบเข้าไปช่วยเหลือ เจรจาขอแลกเปลี่ยนหัวใจและเนื้อของตนแทนชีวิตมารดา จากนั้นก็กระทำสักการียาให้มีศัสตราวุธปรากฏขึ้นเพื่อใช้ผ่าอกและนำหัวใจออกให้ยักษ์กินโดยไม่รีรอ ดังมีคำอธิษฐานว่า

...ขอให้ศัสตราวุธอันคมกล้า จงบันดาลตกลงมาตรงหน้าข้าพเจ้าบัดนี้^๒

ภายหลังเมื่อยักษ์ได้กินหัวใจของพระโธสัตว์แล้ว ก็ยอมปล่อยชีวิตมารดาของพระโธสัตว์ตามที่พระโธสัตว์ร้องขอ

ในนรีชีวาชดก (๒๕) มารดาของพระโธสัตว์ถูกงูกัดถึงแก่ความตาย เมื่อพระโธสัตว์ทราบจากพรหมณ์ผู้หนึ่งว่ามารดาของตนจะสามารถฟื้นคืนชีวิตได้เมื่อได้กินหัวใจมนุษย์ ก็ไม่ลังเลที่จะสละหัวใจของตนและอธิษฐานให้มีศัสตราวุธบังเกิดขึ้น ความว่า

...ขอให้ศัสตราวุธปรากฏในที่เฉพาะหน้าข้าพเจ้าเถิด^๓

ทั้งนี้ก็เพื่อนำมาใช้ในการผ่าอกนำหัวใจออกจากร่างกายให้มารดา กิน เช่นเดียวกับพระโธสัตว์มหาปทุมกุมารในมหาปทุมชาดก (๒๗) เมื่อทราบว่ามารดาของตนที่ตายเพราะถูกงูกัดจะสามารถฟื้นได้ด้วยกินหัวใจมนุษย์ ก็กระทำสักการียาให้มีศัสตราสำหรับผ่าเอาหัวใจออกจากร่างกาย เพื่อให้มารดา กินในทันใด ความว่า

...ขอเทพยเจ้าทั้งหลายจงนำเอาศัสตรามาให้แก่ข้าพเจ้าเถิด^๔

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๒.

^๒ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๑๕๑.

^๓ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๕.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๔๓.

ผลของการช่วยชีวิตมารดาจากการถูกงัดจนตายของพระโพธิสัตว์ในชาดกทั้ง ๒ เรื่อง เมื่อมารดาของพระโพธิสัตว์ได้กินหัวใจของพระโพธิสัตว์ก็ฟื้นคืนชีวิต

ความกตัญญูของพระโพธิสัตว์ที่กระทำต่อมารดาผ่านพฤติกรรมอธิษฐานดังกล่าวมานี้ ในแง่ของการส่งเสริมภาพพระโพธิสัตว์ก็จะทำให้เห็นถึงการเป็นผู้มีความกตัญญูเป็นเลิศ เพราะเป็นการกระทำอย่างอุกฤษฏ์ยากที่ผู้ใดจะเสมอเหมือน ส่วนในแง่ของการสื่อสารศีลธรรมเพื่อให้ผู้รับสารจากวรรณคดีชาดกชุดนี้นำไปประยุกต์ใช้ คือการเป็นแบบอย่างของการตั้งมั่นอยู่ในความกตัญญูทุกเมื่อ ทั้งในยามสุขและทุกข์ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพระโพธิสัตว์ทราบว่ามารดาได้รับความเดือดร้อนก็รีบอธิษฐานเข้าช่วยเหลือ ทำให้ผู้มีพระคุณรอดพ้นจากภัยอันตรายนั้นได้อย่างทันท่วงที ความกตัญญูนี้ นอกจากจะเป็น “เครื่องหมายของคนดี” ยังเป็นคุณธรรมสำหรับเกื้อกูลกันและช่วยลดปัญหาความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในสังคมได้ทางหนึ่ง

๔.๒.๑.๔ การแสดงสารัตถธรรมเรื่องปัญญา

นตฺถิ ปัญญาสมา อาภา...

ชื่อว่าแสงสว่างเสมอด้วยปัญญาย่อมไม่มี ถึงแม้จะเป็นดวงอาทิตย์เป็นต้น ก็ย่อมส่องแสงเพียงอย่างเดียวเท่านั้น คือย่อมกำจัดความมืดอันเป็นปัจจุบันเท่านั้น. ส่วนปัญญาย่อมสามารถเพื่อทำโลกธาตุตั้งหมื่นให้เป็นแสงสว่าง อันประเสริฐหาสิ่งอื่นเสมอมิได้ ทั้งย่อมกำจัดความมืดอันปกปิดในกาลอันเป็นส่วนแห่งอดีตเป็นต้นได้ด้วย.^๑

จากพุทธภาษิตและอรรถาธิบายข้างต้น แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงการให้ความสำคัญแก่ความคิดเรื่องการมีปัญญาในพุทธศาสนา

คัมภีร์จูฬนิทเทส ได้กล่าวถึงความหมายและลักษณะของปัญญาทางพุทธศาสนา ไว้ตอนหนึ่งว่า

ความรู้ชัด กิจยาที่รู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว ความกำหนดพร้อม ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้ละเอียดอ่อน ปัญญาเป็นเครื่องจำแนกความคิด ความพิจารณา ปัญญาตั้งแผ่นดิน ความปรีชา ปัญญาอันนุ่มนวล ความเห็นแจ้ง ความรู้ทั่วพร้อม ปัญญาอันเจาะแทงเหมือนประดัก ปัญญาในทรีย์ ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเพียงดังศาสตรา ปัญญาเป็นเพียงดังปราสาท ปัญญาเพียงดังแสงสว่าง ปัญญาเพียงดังรัศมี ปัญญาเพียงดังประทีป ปัญญาเพียงดังรัตนะ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ.^๒

^๑ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑. หน้า ๘๒.

^๒ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย จูฬนิทเทส เล่ม ๖. หน้า ๒๔.

จากความข้างต้น ทำให้เห็นได้ว่า “ปัญญา” เป็นคำที่มีความหมายกว้าง ครอบคลุมทั้งเรื่องความรู้ ความเข้าใจ และความฉลาด จึงอาจสรุปความหมายและลักษณะของ “ปัญญา” ได้ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ **พุทธธรรม** ว่า

ปัญญา คือความเข้าใจ (หมายถึงเข้าใจถูก เข้าใจชัด หรือเข้าใจถ่องแท้) เป็นการมองเห็นสภาวะหรือมองเห็นปัญหา^๑

นอกจากนี้ ปัญญาในทางพุทธศาสนา ยังแบ่งเป็น ๒ ระดับ ได้แก่ ระดับโลกียปัญญา หรือปัญญาในทางโลก คือปัญญาที่ใช้แก้ไขปัญหในชีวิตประจำวันทั้งของตนเองและผู้อื่นให้สำเร็จลุล่วง อันเป็นไปเพื่อการดำเนินชีวิตที่ดี และระดับโลกุตระปัญญา เป็นปัญญาในระดับของการหลุดพ้น ซึ่งจะทำให้เห็นสภาวะความเป็นจริง อันนำไปสู่การพ้นทุกข์^๒

การแสดงสารัตถธรรมเรื่องปัญญาที่ปรากฏผ่านการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ เห็นได้ชัดเจนจากการอธิษฐานของมหาชนใน **สุตฺตชาดก** (๓) และ **สังฆปตฺตชาดก** (๔) ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นโทษของการไร้ปัญญา คือการที่บุคคลผู้ปราศจากปัญญาไม่สามารถรอดพ้นจากทุกข์ภัยได้ กล่าวคือ ขณะมหาชนในชาดกทั้งสองเรื่องเผชิญกับเหตุการณ์เรือที่โดยสารอยู่กำลังอัปปางกลางมหาสมุทร มหาชนเหล่านั้นเลือกที่จะอธิษฐานโดยร้องขอให้เทวดาช่วยเหลือ ความว่า

ข้าแต่ผู้เทพยดาทั้งหลายผู้ทรงมหิทธิฤทธิ์ คือเทพยดาที่สิงสถิตในห้วงวารีปดพิศล อีกทั้งพระจันทร์ และพระอาทิตย์อันส่องโลกมณฑลให้สว่าง และเทพยดาผู้รักษาสุมุทรี จงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้าทั้งหลาย ช่วยพาไปให้พ้นอันตรายในมหาสมุทรครั้งนี้^๓

ข้าแต่เทพยดาเจ้าทั้งหลาย คือท้าวมหาพรหมผู้ทรงมหิทธิและพระอิศวรผู้ศักดิ์สิทธิ์พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระสมุทรเทวดา ขอท่านทั้งสองจงช่วยนำพาพวกข้าพเจ้าไปให้พ้นมหาสมุทรนี้ด้วยเถิด ขอท่านทั้งหลายจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้าเถิด^๔

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย**. หน้า ๒๐.

^๒ วัฒนา พลชาติ. (๒๕๕๓). **ศึกษาวิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)**. หน้า ๑๘-๒๑.

^๓ คำกล่าวอธิษฐานของมหาชนใน **สุตฺตชาดก** (๓)

^๔ **ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑**. (๒๕๕๔). หน้า ๑๐๖.

^๕ คำกล่าวอธิษฐานของมหาชนใน **สังฆปตฺตชาดก** (๔๑)

^๖ **ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒**. (๒๕๕๔). หน้า ๒๖๔.

อันเป็นการอธิษฐานที่พึ่งพาอำนาจภายนอกซึ่งต้องรอคอยเพียงอย่างเดียว แทนการช่วยเหลือตนเองด้วยกำลังความสามารถหรือสติปัญญาที่มีอยู่ ลักษณะเช่นนี้จึงแสดงให้เห็นถึงการไร้ปัญญาของมหาชนเหล่านั้นอย่างชัดเจน ปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติแสดงให้เห็นว่าการที่บุคคลไร้ปัญญาย่อมนำมาซึ่งโทษ ด้วยการแสดงผลลัพธ์ของการอธิษฐานดังกล่าวที่ไม่ประสบผลสำเร็จคือมหาชนเหล่านั้นต้องประสบกับความตาย กลายเป็น “อาหารแห่งมัจฉาชาติ”^๑ “ถึงซึ่งความพินาศในมหาสมุทรนั้น”^๒ เพราะไม่ได้รับการช่วยเหลือจากเทวดา ซึ่งต่างจากการกระทำของพระโพธิสัตว์ คือ พระสุทนต์ใน *สุทนต์ชาดก* (๓) และพระสังขปตใน *สังขปตตชาดก* (๔๑) ที่โดยสารอยู่ในเรือลำเดียวกันกับมหาชนเหล่านั้น เมื่อเกิดเหตุการณ์ดังกล่าวขึ้น พระโพธิสัตว์สามารถตั้งสติได้ เสวยอาหารที่ให้พลังงานจนอิ่ม “มีนมเนยน้ำผึ้งน้ำตาลกรวดเป็นต้น”^๓ จากนั้นจึงนำผ้าชุบน้ำมันมาพันตัวและยึดกระดานแผ่นหนึ่งไว้มนสำหรับช่วยหนุนแรงในการว่ายน้ำข้ามมหาสมุทร ซึ่งเป็นการใช้สติปัญญาแก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้อย่างทันท่วงที ตามหลัก “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” จนสามารถรอดพ้นจากภยันตรายดังกล่าวได้ โดยไม่หวังพึ่งการอธิษฐานที่อาศัยอำนาจของสิ่งซึ่งไม่สามารถล่วงรู้ได้ว่าจะเกิดขึ้นหรือไม่ อันเป็นการเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของการมีปัญญา

นอกจากนี้การนำเสนอสารัตถธรรมเรื่องปัญญา ยังเห็นได้จากการอธิษฐานเกี่ยวกับการทำงานของตัวละครที่เป็นกษัตริย์ เศรษฐี ชุนนาง และคนทุกตะ กล่าวคือ ตัวละครที่เป็นกษัตริย์ เศรษฐี และชุนนาง แม้จะเป็นผู้เจริญด้วยลาภยศแต่ก็ยังคงตั้งใจมั่นทำงาน แสดงถึงความไม่ประมาทในการประกอบกุศลกรรมอันจะนำไปสู่ความสุขความเจริญยิ่งๆ ขึ้นแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติ ซึ่งเป็นลักษณะของการมีปัญญารู้เหตุแห่งความสุขความเจริญ เช่น พระปฐมวงศกุมารใน *สุวรรณวงศชาดก* (๕๘) อธิษฐานบริจาคทานจำนวนมากทุกวัน สิริธรเศรษฐีใน *สิริธรชาดก* (๑๐) อธิษฐานบริจาค “เงินทองวันละพันๆ ทุกๆ วัน”^๔ บุญกเสนาบดีกับภรรยาใน *สุวรรณกัจฉปชาดก* (๕๖) อธิษฐานบริจาคทานเป็นนิตย์ ฯลฯ เช่นเดียวกับคนทุกตะ แม้จะเป็นผู้ไร้ทรัพย์สิน แต่ก็ตั้งใจมั่นให้ทาน ไม่ประมาท เพราะเชื่อมั่นในผลแห่งทานที่จะนำมาซึ่งความสุขความเจริญหรือนำไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์ ดังปรากฏใน *วิริยบัณฑิตชาดก* (๑๗) วิริยบัณฑิตซึ่งเป็นคนทุกตะอธิษฐานให้ผ่านพ้นอุปสรรคในการปิดทองพระพุทธรูป แม้ตนต้องได้รับความยากลำบาก ความไม่ประมาทในการประพฤติธรรมอันจะนำไปสู่ความสุขความเจริญดังกล่าวมานี้ ล้วนเป็นลักษณะของ “ปัญญา” ในทางพุทธศาสนา

^๑ *ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒*. (๒๕๕๔). หน้า ๒๖๔.

^๒ *ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑*. (๒๕๕๔). หน้า ๑๐๖.

^๓ *แหล่งเดิม*. หน้า ๑๐๖.

^๔ *แหล่งเดิม*. หน้า ๒๖๕.

สารัตถธรรมเรื่องการประกอบกุศลกรรมต่างๆ ที่กล่าวมาในข้างต้น เป็นสารัตถธรรมที่ล้วนสามารถนำไปเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ เช่น การทำงานและการรักษาศีลสามารถนำไปใช้จัดการกับการดำเนินชีวิตในสังคมที่พรั่งพร้อมไปด้วยวัตถุให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข^๑ การให้ทานทำให้บุคคลพ้นจากความตระหนี่หรือการยึดติดในวัตถุ ทำให้จิตใจเป็นอิสระ พร้อมทั้งจะก้าวไปในคุณความดีอย่างอื่น และทำให้ชีวิตจิตใจเฟื่องฟูขึ้น^๒ ศีลเป็นเครื่องควบคุมกายและวาจาให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณงามความดี ความกตัญญูจะทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในสังคม ปัญญาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิตประจำวันและสามารถพัฒนาสู่การพ้นทุกข์ ฯลฯ อันจะเกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม

๔.๒.๒ การแสดงสารัตถธรรมเรื่องสังสารวัฏ

สังสารวัฏ เป็นคำสอนสำคัญประการหนึ่งทางพุทธศาสนา คำ “สังสารวัฏ” เกิดจากการรวมกันของคำว่า “สังสาระ” กับ “วัฏฏะ” โดยแต่ละคำมีความหมายดังที่ปรากฏใน **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) บัญญัติไว้ดังนี้

สังสาระ, สงสาร การเที่ยวเร่ร่อนไปในภพ คือภาวะแห่งชีวิตที่ถูกพัดพาให้ประสบสุขทุกข์ขึ้นลงเป็นไปต่างๆ ตามกระแสแห่งอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน, การว่ายวนอยู่ในกระแสแห่งกิเลส กรรม และวิบาก, การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลกหรือในภพต่างๆ, ว่าโดยสภาวะ ก็คือความสับสนทอดต่อเนื่องไปแห่งขั้นทั้งหลายนั่นเอง; นิยมพูดว่าสังสารวัฏ^๓

วัฏฏะ การวนเวียน, การเวียนเกิดเวียนตาย, การเวียนว่ายตายเกิด, ความเวียนเกิด หรือวนเวียนด้วยอำนาจกิเลส กรรม และวิบาก เช่น กิเลสเกิดขึ้นแล้ว ให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้ว ย่อมได้รับผลของกรรม เมื่อได้รับผลของกรรมแล้ว กิเลสก็เกิดอีก แล้วทำกรรม แล้วเสวยผลกรรม หมุนเวียนต่อไป^๔

จากความหมายข้างต้น สังสารวัฏจึงเป็นเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลก ซึ่งเกิดขึ้นตามเหตุและปัจจัย หรือเรียกว่าเป็นไปตามหลักอิทัปปัจจยตา^๕ โดยเหตุและปัจจัยในที่นี้ก็คือกรรมดี

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). บุญ-บาปมี ที่จะกู้แผ่นดินไทย. *กรณีธรรมกาย บทเรียนเพื่อการศึกษาพระพุทธศาสนา และสร้างสรรค์สังคมไทย*. หน้า ๒๘๗.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). *ก้าวไปในบุญ*. หน้า ๑๐.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. หน้า ๔๔๙.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๓๘๖.

^๕ อิทัปปัจจยตา มีหลักการสำคัญว่า “เพราะมีสิ่งนี้^{*} เป็นปัจจัย สิ่งนี้^{*} จึงเกิดขึ้น” (พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๑๖). *อิทัปปัจจยตา*. หน้า ๑๑).

^{*} เดือน คำดี. (๒๕๔๕). *ศาสนศาสตร์*. หน้า ๒๒๒.

กรรมชั่วของแต่ละบุคคล^๑ ดังความที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเทศนาพระเจ้าปเสนทิโกศลในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ความว่า

สัตว์ทั้งปวงจักตาย เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลายจักไปตามกรรม... เพราะฉะนั้น เมื่อ
สั่งสมกรรมอันมีผลในภายหน้าพึงทำแต่กรรมงามนี้ บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายใน
ปรโลก^๒

ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ การอธิบายที่สัมพันธ์กับการนำเสนอสารัตถธรรมเรื่องสังสารวัฏ ได้แก่การอธิบายที่แสดงความคิดมุ่งให้สิ่งที่อธิบายปรากฏผลขึ้นในสัมปรายภพหรือภพหน้า หรือเรียกว่า “ข้ามภพข้ามชาติ” ดังเห็นได้จากการอธิบายของพระเจ้าวิชัยราชโพธิสัตว์ใน *ปุပ္ผชาดก* (๓๑) อธิษฐานให้สรรพสัตว์ใน “สรรพภพ” หมายถึงภพหน้าหรืออนาคตชาติที่ยังมาไม่ถึง มีจิตใจเลื่อมใสศรัทธาพระองค์ ความว่า

...ด้วยเดชบุญนี้ขอให้สรรพสัตว์มีชีวิตทั้งหลายในสรรพภพ ได้เห็นข้าพเจ้าแล้วจะมีจิตเลื่อมใสมอบกาย
ถวายชีวิต ตั้งอยู่ในโอวาทของข้าพเจ้า^๓

ใน *จันทเสนชาดก* (๔๒) ภรรยาของพระโพธิสัตว์อธิบายแบบมุ่งผล “ข้ามภพข้ามชาติ” เช่นกัน คืออธิบายให้ตนเองมีรูปโฉมงดงามเป็นพิเศษใน “ภพภพหน้า” ดังปรากฏความว่า

ด้วยเดชะกุศลที่ข้าพเจ้าสละกาย ให้สามีนำมาขายแล้วได้ปิดทองพระพุทธรูปในกาลนี้ ไปในภพ
ภพหน้า ขอให้ข้าพเจ้ามีสีกายอันงามดุจสีทองคำของคำธรรมชาติ และมีรัศมีกายอันโอกาสสว่างไปในทิศ
ทั้งปวง ให้สมดังปณิธานปรารถนาของข้าพเจ้าในกาลนี้^๔

การแสดงความคิดเรื่องการมีภพนี้และภพหน้าที่ปรากฏผ่านการอธิบายในชาดกข้างต้น สะท้อนความคิดเกี่ยวกับการเกิดแล้วเกิดอีก หรือการเวียนเกิดเวียนตาย ซึ่งเป็นลักษณะของสังสารวัฏ นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าการอธิบายข้างต้น อาศัย “เดชบุญ” “เดชะกุศล” หรืออำนาจกุศลกรรมเป็น

^๑ พระมหาพิเชษฐ์ ธีรวโร (ดอกรัก). (๒๕๓๔). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท*. หน้า ๒๔.

^๒ มหาภูมิบาลวิทยาลั. (๒๕๓๓). *พระสูตรและอรรถกถา แปล สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑*. หน้า ๕๑๑.

^๓ *ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒*. (๒๕๕๔). หน้า ๑๑๕.

^๔ *แหล่งเดิม*. หน้า ๓๐๘.

เครื่องหนูนำให้สิ่งที่อธิษฐานเกิดขึ้นในภพหน้า ซึ่งสอดคล้องกับความคิดที่ว่ากรรมเป็นเหตุปัจจัยนำสัตว์สู่สังสารวัฏ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือกรรมที่ได้กระทำจากชาติหรือภพก่อนมีผลผูกพันไปถึงชาติต่อไป

นอกจากนี้ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติยังแสดงผลของการอธิษฐานที่เกิดขึ้นในสัมปรายภพ ซึ่งเป็นการเน้นย้ำถึงการมีอยู่ของสังสารวัฏได้เป็นอย่างดี ดังเห็นได้จากหลังจากพระโพธิสัตว์วิชัยราชใน *บุปผชาดก* (๓๑) อธิษฐานให้ตนได้เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของสรรพสัตว์ในภพหน้า ในชาติต่อมาเมื่อพระเจ้าวิชัยราชโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นโอรสของกษัตริย์เมืองสิริพันธ์ ก็ปรากฏมีกษัตริย์เมืองต่างๆ ส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวาย และ “เทพดาทั้งหลายก็ถวายสาธุการสักการบูชาพระโพธิสัตว์เจ้า ด้วยทิพสุคนธวารีแลทิพบุปผากับทิพภูษาแลพวงทองพวงแก้วเจ็ดประการ”^๑ หรือใน *จันทเสนชาดก* (๔๒) หลังจากภรรยาของพระโพธิสัตว์อธิษฐานให้ตนมีรูปโฉมงดงามเป็นพิเศษในภพหน้า ก็ได้แสดงให้เห็นว่าในชาติต่อมาภรรยาของพระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นราชธิดาของพระราชาเมืองอัมพวันนคร พระนามว่าอุบลวาเทวี เป็นผู้ที่มีรูปโฉมงดงามเป็นพิเศษ ดังความว่า “มีฉวีวรรณอันผ่องใสเปรียบดังนางเทพอัปสรก็ปานกัน รัศมีกายของนางนั้นสว่างโอภาสประมาณได้ว่าหนึ่งใน ๔ ทิศ ด้วยอานุภาพแห่งบุญที่นางได้ปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากร”^๒

การอธิษฐานบางลักษณะช่วยขยายความคิดเรื่องสังสารวัฏในแง่ของลักษณะการถือกำเนิดในชาติภพใหม่ที่ไม่จำเป็นต้องถือกำเนิดด้วยชาติกำเนิดเช่นเดิม กล่าวคือคนอาจเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานในชาติภพใหม่ก็ได้^๓ ดังปรากฏใน *พาราณสีราชชาดก* (๓๒) สตรีผู้หนึ่งอธิษฐานให้ได้เกิดร่วมกับสามีทุกชาติ ครั้นถือกำเนิดในชาติภพใหม่สตรีผู้นั้นกับสามีก็ได้เกิดเป็นมนุษย์บ้าง เป็นสัตว์ดิรัจฉานบ้าง ดังมีความว่า

ต่อแต่นั้นมา สตรีภาพผู้นั้นกับสามีดำรงชีพอยู่ในมนุษย์โลกสืบกาลนาน ครั้นถึงกำหนดกาลสิ้นอายุแล้ว ด้วยบุญกรรมนำไปเกิดเป็นกุมารในตระกูลมหาเศรษฐีคราวหนึ่ง ในตระกูลพราหมณ์มหาศาลคราวหนึ่ง ในตระกูลชัตติยมหาศาลคราวหนึ่ง... ครั้นจุติจากอัฐภาพเป็นมนุษย์แล้ว ได้ไปเกิดในกำเนิดหงส์ทอง อาศัยอยู่ที่สระปทุม ณ หิมวันตประเทศ^๔

^๑ *ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒*. (๒๕๕๔). หน้า ๑๑๘.

^๒ *เล่มเดิม*. หน้า ๓๑๐.

^๓ *พื้น ดอกบัว*. (๒๕๔๓). *แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ: การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา*. หน้า ๗.

^๔ *เล่มเดิม*. (๒๕๕๔). หน้า ๑๓๒.

จากข้อความดังกล่าว จะเห็นได้ว่าการถือกำเนิดในชาติภพใหม่ของคู่สามีภรรยาข้างต้น กล่าวว่าเป็นไปตาม “บุญกรรมนำไปเกิด” อันเป็นการสะท้อนถึงความคิดว่ากรรมเป็นปัจจัยนำสัตว์สู่สังสารวัฏนั่นเอง

นอกจากการนำเสนอสารัตถธรรมเรื่องสังสารวัฏดังได้กล่าวมาในข้างต้น การอธิบายในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติยังแสดงให้เห็นว่าสังสารวัฏเป็นสิ่งที่ควรหลุดพ้น เห็นได้จากการอธิบายให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของพระโพธิสัตว์วิบุลราชในวิบุลราชชาดก (๖) กล่าวถึงความต้องการที่จะเป็นพระพุทธเจ้าตอนหนึ่งว่า

...หวังเพื่อให้ข้ามพ้นจากสังสารคือความเกิด บรรดาสัตว์ทั้งหลายอันเวียนเกิดตายอยู่ในห่วงใหญ่ คือกามราคะนั้นมากนัก^๒

การนำเสนอความคิดที่จะ “ข้ามพ้นจากสังสารคือความเกิด” ข้างต้น คือการสะท้อนให้เห็นว่าสังสารวัฏเป็นสิ่งที่ควรหลุดพ้น โดยเหตุที่ควรหลุดพ้นนั้นเพราะสังสารวัฏเป็นที่อยู่ของ “กามราคะ” หรือกิเลสอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ ตราบใดที่มนุษย์ยังไม่สิ้นกิเลสตัณหาที่ไม่สามารถหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้ ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด ดังปรากฏความในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย สีวกเถรคาถา ว่า

เรือนคืออภัพที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ...เรา แสวงหานายช่าง คือค้นหาผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบ ได้ท่องเที่ยวไปสู่สังสาร สิ้นชาติมิใช่น้อยการเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์รำไป^๓

การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้สังสารวัฏมีระยะเวลาเผชิญทุกข์อย่างยาวนานประมาณไม่ได้ ดังมีความปรากฏในการอธิบายให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของพระเจ้าสุริยราชในสุริยราชชาดก (๒๖) ว่า “...สังสารวัฏอันเป็นทางไกล”^๔

อย่างไรก็ดีพุทธศาสนาได้แสดงให้เห็นว่าสังสารวัฏสามารถสิ้นสุดลงได้เมื่อเข้าสู่นิพพาน ซึ่งการอธิบายของตัวละครในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความคิดนี้เช่นกัน

^๑ พระมหาพิเชษฐ์ ธีรวโร (ดอกกรั). (๒๕๓๔). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท.

หน้า ๕๗.

^๒ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๑๙๖.

^๓ เรา ในที่นี้หมายถึงพระสีวกเถระ

^๔ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๒. หน้า ๑๕๒.

^๕ ปัญญาสชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๒๒.

ดั่งการอธิษฐานของกุลธิดาผู้หนึ่งใน*นรชีวกฐินทานชาดก* (๓๗) อธิษฐานให้ตนได้ “อมตธรรม” และกล่าวว่า หากยัง “เที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ” ขอให้เป็นภรรยาของนรชีวกมานทุกชาติ ดังความว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ นรชีวกมานผู้นี้จะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในกาลเมื่อใด ขอให้ข้าพระองค์ได้อมตธรรมในสำนักพระพุทธเจ้านั้นในกาลเมื่อนั้น ถ้าข้าพระองค์ยังเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ขอให้ข้าพระองค์เป็นภรรยาแห่งนรชีวกมานพร่ำไป แลขออย่าให้ข้าพระองค์แคล้วคลาดจากนรชีวกมานเลย พระเจ้าข้า^๑

นั่นย่อมแสดงว่าการได้ “อมตธรรม” หรือการบรรลุนิพพาน คือที่สิ้นสุดของการ “เที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ” และการอธิษฐานของหญิงหม้ายผู้หนึ่งใน*เทวรุกขกุมารชาดก* (๓๔) อธิษฐานให้สิ่งต่างๆ เกิดขึ้นร่ำไปในอนาคตชาติ จนกว่าจะได้บรรลุนิพพานหรือเป็นพระอรหันต์ ดังความว่า

...ผ้ากับปาลิภัตต์ โกไสยพัตต์ โขมพัตต์ โกทุมพรพัตต์ ทั้งหมดนี้ พึงให้เกิดปรากฏมีร่ำไป กว่าข้าพเจ้าจะได้ถึงพระนิพพาน เครื่องประดับคอแล้วด้วยทองคำดี เครื่องประดับต้นแขนก็ดี สร้อยสังวาลก็ดี ของเหล่านี้ทั้งหมดพึงเกิดปรากฏเสมอไป กว่าข้าพเจ้าจะได้ถึงพระอรหันต์ ต่อแต่นั้น อามรงค์และเครื่องประดับสำหรับสวมคอแล้วด้วยแก้วทั้งหลายหมด พึงเกิดปรากฏเรื่อยไปกว่าข้าพเจ้าจะได้ถึงพระนิพพาน...^๒

จากตัวอย่างข้างต้นสะท้อนถึงการมีนิพพานเป็นที่สุดของอนาคตชาติหรือการเวียนว่ายในสังสารวัฏอย่างชัดเจน สวรรค์ธรรมเรื่องสังสารวัฏ ซึ่งเป็นสวรรค์ธรรมที่มุ่งสร้างความตระหนักรู้และรู้เท่าทันเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตดังกล่าวนี้นี้ จึงแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงความสัมพันธ์กับพฤติกรรมอธิษฐานของตัวละครต่างๆ ในปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ

๔.๒.๓ การแสดงสวรรค์ธรรมเรื่องนิพพาน

คำสอนเรื่องนิพพานถือเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของการเผยแผ่พุทธศาสนา คำ “นิพพาน” มีความหมายโดยพยัญชนะหรือตามตัวอักษร ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายความหมายไว้ในหนังสือ*พุทธธรรม* ว่า

^๑ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๒๐๐.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

โดยพยัญชนะ หรือตามตัวอักษร นิพพาน มาจาก นิ อุปสรรค (แปลว่า ออกไป หดไป ไม่มี เลิก) + วาน (แปลว่า พัด ไป หรือ เป็นไปบ้าง เครื่องร้อยรัดบ้าง) ใช้เป็นกิริยาของไฟ หรือการดับไฟหรือของที่ร้อนเพราะไฟ แปลว่า ไฟดับ ดับไฟ หรือดับร้อน หมายถึงหายร้อน เย็นลง หรือเย็นสนิท (แต่ไม่ใช่ดับสูญ) แสดงภาวะทางจิตใจ หมายถึง เย็นใจ สดชื่น ชุ่มชื่นใจ ดับความร้อนใจ หายร้อนรน ไม่มีความกระวนกระวาย หรือแปลว่า เป็นเครื่องดับกิเลส คือทำให้ราคะ โทสะ โมหะหมดสิ้นไป ในคัมภีร์รุ่นรองและอรรถกถาภิเษกส่วนมาก นิยมแปลว่า ไม่มีต้นเหตุเครื่องร้อยรัด หรือออกไปแล้วจากต้นเหตุที่เป็นเครื่องร้อยติดไว้กับภพ^๑

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) สรุปความหมายของนิพพานไว้ใน **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** ว่าหมายถึงการดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นโลกุตตรธรรม^๒ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการหลุดพ้นจากทุกข์อย่างสิ้นเชิง นอกจากนี้นิพพานยังสามารถจำแนกได้เป็น ๒ ลักษณะตามคัมภีร์อิติวุตตกะ ได้แก่ ๑ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ คือนิพพานยังมีเบญจขันธ์เหลือ หรือนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์ และ ๒ อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ คือนิพพานไม่มีเบญจขันธ์เหลือ หรือนิพพานที่ไม่เกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์^๓ หรืออาจเรียกนิพพานทั้ง ๒ ลักษณะนี้ว่า “นิพพานเป็น” (Nirvana in life) และ “นิพพานตาย” (Nirvana after death)^๔ หมายถึงนิพพานในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ และนิพพานเมื่อสิ้นชีวิตแล้ว

พระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์อันเป็นหลักสำคัญทางพุทธศาสนาได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับภาวะนิพพาน ไว้ตรงกันหลายแห่งว่านิพพานเป็นภาวะที่บุคคลที่สิ้นอาสวกิเลสทั้งปวงอย่างเด็ดขาดเท่านั้นที่จะเข้าถึง^๕ สอดคล้องกับคำวิชันปัญหาของพระนาคเสนที่ถวายเป็นพระเจ้ามิลินท์ใน **ปัญหาพระยามิลินท์** หรือมิลินทปัญหา ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยการสนทนาธรรมระหว่างพระนาคเสนกับพระเจ้ามิลินท์ เพื่อแก้ข้อสงสัยว่าเหตุใดนิพพานจึงไม่เป็นภาวะที่กระจำจตสำหรับบุคคลที่จะเข้าใจได้ ตอนหนึ่งว่า

การที่จะทูลชี้แจงพระนิพพานถวายให้ทรงเห็นชัดๆ ก็เกินกำลังความสามารถของอาตมภาพ เช่นเดียวกัน เพราะอาตมภาพกล่าวได้แต่มรรคที่ทำพระนิพพานให้แจ้ง แต่ไม่อาจแสดงเหตุที่อาศัยให้เกิดพระนิพพานได้ การที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าพระนิพพานเป็นอสังขตธรรม ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย*. หน้า ๓๔๕.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. หน้า ๑๖๖.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). *เล่มเดิม*. หน้า ๓๔๖.

^๔ Collins, Steven. (1998). *Nirvana and other Buddhist felicities*. p.151. (อ้างอิงจาก สุภค มหาวรรการ. (๒๕๕๒).

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคสู่นิพพานในอรรถกถาชาดก. หน้า ๒๔๖.)

^๕ ศรีนวล ศรีจินดาภรณ์. (๒๕๒๓). *การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความหลุดพ้นตามทรรศนะพระพุทธศาสนิกายเถรวาทและนิกายเซ็น*. หน้า ๓๐.

รู้ไม่ได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย จะพึงรู้พึงเห็นได้ก็เฉพาะแต่พระอรหันต์ ผู้มีจิตสงบและละเอียดเท่านั้น^๑

อย่างไรก็ดี แม้ว่าภาวะนิพพานจะเป็นภาวะที่เข้าถึงหรือเข้าใจได้ยาก เพราะจะเข้าใจได้อย่างถ่องแท้ก็ต่อเมื่อลงมือปฏิบัติจนบรรลุความสำเร็จเอง แต่กระนั้นก็มีกรอธิบายภาวะของนิพพานในพระไตรปิฎกอยู่หลายแห่ง เพื่อให้ปุถุชนพอสำนึกได้ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง^๒ ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้สรุปวิธีพูดถึงหรืออธิบายภาวะนิพพานไว้ ๔ ประการ ดังนี้

๑) **แบบปฏิเสธ** คือ ให้ความหมายอันแสดงถึงการละ การจำกัด การเพิกถอนภาวะไม่ดี ไม่งาม ไม่เกื้อกูล ไม่เป็นประโยชน์ต่างๆ ที่มีอยู่ในวิสัยของฝ่ายวิภวัญ เช่นว่า “นิพพานคือความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ” “นิพพานคือความดับแห่งภพ” “นิพพานคือความสิ้นตัณหา” “ที่จบสิ้นของทุกข์” ดังนี้ เป็นต้น หรือใช้คำเรียกอันแสดงภาวะที่ตรงข้ามกับภาวะฝ่ายวิภวัญโดยตรง เช่น “เป็นอสังขตะ” (ไม่ถูกปรุงแต่ง) “อชระ” (ไม่แก่) “อมตะ” (ไม่ตาย) เป็นต้น

๒) **แบบไวพจน์** หรือเรียกตามคุณภาพ คือ นำเอาคำพูดบางคำที่ใช้พูดเข้าใจกันอยู่แล้วอันมีความหมายเกี่ยวกับภาวะที่สมบูรณ์ หรือดีงามสูงสุดมาใช้เป็นคำเรียกนิพพาน เพื่อแสดงคุณลักษณะของนิพพานนั้น ในบางแง่บางด้าน เช่น “สันตะ” (สงบ) “ปณีตะ” (ประณีต) “สุทธิ” (ความบริสุทธิ์) “เชมะ” (ความเกษม) เป็นต้น

๓) **แบบอุปมา** ถ้อยคำอุปมา มักใช้บรรยายภาวะและลักษณะของผู้บรรลุนิพพาน มากกว่าจะใช้บรรยายภาวะของนิพพานโดยตรง เช่น เปรียบพระอรหันต์เหมือนโคนำฝูง ที่ว่ายตัดกระแส น้ำข้ามถึงฝั่งแล้ว หรือห้วงน้ำใหญ่ที่มีอันตรายมาก ถึงปากขึ้นยืนบนฝั่งแล้ว จะว่าไปเกิดที่ไหน หรือจะว่าไม่เกิดเป็นต้น ก็ไม่ถูกทั้งสิ้น เหมือนไฟดับไปเมื่อสิ้นเชื้อ

อย่างไรก็ตาม คำเปรียบเทียบภาวะของนิพพานโดยตรงก็มีอยู่บ้าง เช่นว่า นิพพานเป็นเหมือนภูมิกาคอันราบเรียบน่ารื่นรมย์ เหมือนฝั่งโน้นที่เกษมไม่มีภัย และเหมือนพจนสารแจ้งข่าวความตามที่เป็นจริง เป็นต้น ที่ใช้เป็นคำเรียกเชิงเปรียบเทียบอยู่ในตัวก็หลายคำ เช่น “อาโรคะ” (ความไม่มีโรค, สุขภาพสมบูรณ์) “ทีปะ” (เกาะ, ที่พำนัก) “เลณะ” (ถ้ำ, ที่กำบังภัย) เป็นต้น ในสมัยคัมภีร์รุ่นต่อมา ที่เป็นสาวกภาสิต ถึงกับเรียกเปรียบเทียบนิพพานเป็นเมืองไปก็มี ดังคำว่า “อุดมบุรี” และ “นิพพานนคร” ซึ่งกลายมาเป็นคำเทศนาโวหารและวรรณคดีโวหารในภาษาไทยว่า อมตมหานคร นฤพาน บ้าง เมืองแก้วแล้วคือนิพพาน บ้าง แต่คำหลังนี้ ไม่จัดเข้าในบรรดาถ้อยคำที่ยอมรับว่าใช้แสดงภาวะของนิพพานได้

^๑ ยัม ปัตถพยางกูร. (๒๕๑๔). *ปัญหาพระยามิลินท์*. หน้า ๒๑๕.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. หน้า ๓๓๔.

๔) แบบบรรยายภาวะโดยตรง แบบนี้มีน้อยแห่ง แต่เป็นที่สนใจของนักศึกษา นักค้นคว้ามาก โดยเฉพาะผู้ถือพุทธธรรมอย่างเป็นปรัชญา และมีการตีความกันไปต่างๆ ทำให้เกิดข้อถกเถียงกันได้มาก^๑

ในคัมภีร์พุทธศาสนาหลายแห่ง ได้อธิบายถึงมรรคหรือหนทางที่จะนำไปสู่นิพพาน มรรคในที่นี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” คือทางสายกลาง อันเป็นข้อปฏิบัติ วิธีการ หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลางๆ ตามธรรมชาติ สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ พอเหมาะพอดีที่จะให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ของธรรมชาติ ซึ่งมีส่วนประกอบ ๘ อย่าง^๒ รวมเรียกว่า มรรค ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)^๓ ทั้งนี้มรรค ๘ อาจจัดรูปแบบใหม่ เป็นข้อปฏิบัติที่เรียกชื่ออย่างอื่น ได้แก่ “ไตรสิกขา” คือ ศีล สมาธิ ปัญญา กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ จัดเข้าในหมวดปัญญา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดเข้าในหมวดศีล ส่วนสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ จัดเข้าในหมวดสมาธิ^๔ นอกจากนี้หลักไตรสิกขายังมีการวางรูปขั้นตอนใหม่ เรียกว่าบุญกิริยาหรือบุญกิริยาวัตถุ ประกอบด้วยทาน ศีล ภาวนา โดยทานและศีลอยู่ในหมวดศีลตามหลักไตรสิกขา ส่วนภาวนาอยู่ในหมวดสมาธิและปัญญา^๕

ในการศึกษาความสัมพันธ์ของการอธิษฐานกับการแสดงสัจธรรมทางพุทธศาสนาเรื่องนิพพานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ เห็นได้ว่าการแสดงสัจธรรมเรื่องนิพพานเป็นลักษณะที่ปรากฏเด่นชัดผ่านการอธิษฐาน ได้แก่ การอธิษฐานให้ได้บรรลุนิพพาน และการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรเจ้า โดยสัจธรรมเรื่องนิพพานที่แสดงให้เห็นประกอบด้วยการแสดงภาวะนิพพาน และการแสดงมรรคาสู่นิพพาน

ปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติแสดงภาวะนิพพานผ่านการอธิษฐานทั้ง ๒ เรื่อง คือ การอธิษฐานให้ได้บรรลุนิพพาน และการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรเจ้าซึ่งปรากฏเนื้อหาแสดงภาวะนิพพานรวมอยู่ด้วย โดยปรากฏผ่านการใช้คำหรือความที่สื่อถึงลักษณะหรือภาวะของนิพพานอย่างใดอย่างหนึ่งในคำกล่าวแสดงการอธิษฐานของตัวละคร เช่นในสังขปัตตชาดก (๔) ปรากฏความที่สื่อถึง

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย. หน้า ๓๓๕-๓๓๖.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๕๑๔.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๔). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. หน้า ๒๑๕.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). แหล่งเดิม. หน้า ๕๔๕.

^๕ แหล่งเดิม. หน้า ๕๔๙.

ภาวะของนิพพาน คือ “ข้ามจากสังสาร” และ “เป็นสุข” ในคำกล่าวตั้งปณิธานเป็นพระพุทธานุเจ้าของ พระสังฆปัตตกumar ว่า

...ใจของเรายินดีอยู่ในทาน ด้วยอำนาจที่เราให้แหวนมูกตานี้ ขอให้เป็นปัจจัยให้สำเร็จพระสัพพัญญุตญาณข้ามจากสังสารในอนาคตกาลภายหน้า พระนิพพานเป็นสุขที่เราปรารถนายิ่งนัก^๑

จากการศึกษาพบว่าคำหรือความที่ปรากฏส่วนใหญ่มุ่งเน้นการนำเสนอให้เห็นว่านิพพานเป็น ภาวะที่พ้นจากภัยหรือทุกข์ ซึ่งผู้แต่งมักเปรียบกับการข้ามพ้นจากห้วงน้ำซึ่งเต็มไปด้วยภัยอันตราย นานัปการจนถึงฝั่ง โดย “ห้วงน้ำ” ในที่นี้คือสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิด อันมีกิเลสเป็นเครื่อง เกาะเกี่ยว ดังปรากฏคำว่า “จตุรโฆสมสงสาร”^๒ ในคำกล่าวตั้งปณิธานเป็นพระพุทธานุเจ้าของพระเจ้า ธรรมโศกในธรรมโศกชาดก (๑๘) ซึ่งหมายถึง “ห้วงน้ำคือสังสาร, ห้วงน้ำคือการเวียนว่ายตาย เกิด; กิเลสอันเป็นดุจกระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์ มี ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา”^๓ หรือปรากฏความ ตอนหนึ่งในคำอธิษฐานให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธานุเจ้าหรือตั้งปณิธานเป็นพระพุทธานุเจ้าของพระเจ้าสุรูปใน สุรูปชาดก (๒๖) ว่า “แม่น้ำ กล่าวคือ ราคะ โทสะ โมหะ”^๔ ซึ่ง “ราคะ” “โทสะ” และ “โมหะ” ก็คือกิเลส อันเป็นเหตุของการดำรงอยู่ของห้วงน้ำหรือสังสารวัฏ กิเลสเหล่านี้ถือเป็นเหตุแห่งทุกข์และเป็นภัยยิ่ง ต่อการพ้นทุกข์หรือนิพพาน เมื่อสามารถ “ข้ามพ้นห้วงน้ำจนถึงฝั่ง” คือหลุดพ้นจากวัฏฏะหรือวงจรนี้ได้ ซึ่งผู้แต่งใช้คำหรือความที่แสดงถึงลักษณะนี้อย่างหลากหลายในคำกล่าวแสดงการอธิษฐาน ได้แก่ “ออกจากสังสารภพ”^๕ “ข้ามพ้นจากสังสารวัฏคือความเกิด”^๖ “ข้ามตื่นขึ้นฝั่ง”^๗ “พ้นจากจตุร-

^๑ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๒๗๖.

^๒ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๔๐๓.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๕๘๐.

^๔ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๒๒.

^๕ ราคะ คือความกำหนัด, ความติดใจหรือความยึดมั่นติดอยู่, ความติดใจในอารมณ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๓๔๐.)

^๖ โทสะ คือความคิดประทุษร้าย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๑๐๔.)

^๗ โมหะ คือความหลง, ความไม่รู้ตามเป็นจริง, อวิชชา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๓๒๖.)

^๘ ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๑๕๒.

^๙ แหล่งเดิม. หน้า ๑๙๕-๑๙๖

^{๑๐} แหล่งเดิม. หน้า ๒๗๔.

โสมสงสาร”^๑ “ข้ามพ้นไปจากสังสารสาคร”^๒ รวมถึง “ทำแม่น้ำ กล่าวคือ ราคะ โทสะ โมหะ ให้พินาศไป”^๓ ก็คือการบรรลุมรรคาวิชชาธรรมกาย อันเป็นภาวะที่พ้นจากภัยคือกิเลส และปราศจากทุกข์เพราะไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุแห่งทุกข์เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ดังความที่ปรากฏในคำกล่าวแสดงการอธิษฐานที่แสดงสารัตถธรรมเรื่องนิพพานใน *รัตนปิตุชาดก* (๔) ว่า “พระนฤพานอันเกษมนิราศภัย”^๔ คำ “เกษม” แปลว่าสุข คือไม่มีทุกข์ ส่วน “นิราศภัย” แปลว่าไม่มีภัย ซึ่งเป็นการแสดงภาวะนิพพานที่สอดคล้องกับความหมายของนิพพานดังที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้บัญญัติไว้ใน *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* ว่านิพพานคือการดับกิเลสและกองทุกข์^๕

ในส่วนของการแสดงสารัตถธรรมเรื่องมรรคาสู่นิพพาน จากการศึกษาการอธิษฐานแสดงให้เห็นว่าทานหรือการให้เป็นมรรคาคือจะนำไปสู่ความดับทุกข์หรือนิพพาน อย่างไรก็ตามก็สามารถจำแนกการนำเสนอสารัตถธรรมที่แสดงให้เห็นว่าทานเป็นมรรคาสู่นิพพาน ออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ ทานเป็นมรรคาสู่นิพพานที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการเป็นพระพุทธเจ้า และทานเป็นมรรคาสู่นิพพานที่เกี่ยวข้องกับการเป็นพระพุทธเจ้า

การนำเสนอให้เห็นว่าทานเป็นมรรคาสู่นิพพานที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการเป็นพระพุทธเจ้า ปรากฏให้เห็นผ่านการอธิษฐานของกุลธิดาและกุมารผู้หนึ่งใน *นรสีวกฐินทานชาดก* (๓๗) กล่าวคือ หลังจากกุลธิดาผู้หนึ่งถวายกฐินทานแด่พระภิกษุสงฆ์ ได้ทำการอธิษฐานโดยอาศัยทานที่ตนกระทำก่อนหน้านี้เป็นปัจจัยแก่การบรรลุ “อมตธรรม”^๖ หรือนิพพาน เช่นเดียวกับกุมารผู้หนึ่ง หลังจากถวายกฐินทานแด่พระภิกษุสงฆ์ ก็อธิษฐานให้ทานที่ได้กระทำนั้นเป็นปัจจัยแก่การบรรลุ “อัครธรรม” หรือนิพพาน ดังมีความว่า “ด้วยบุญกรรมนี้... ขอให้ข้าพระองค์ได้อัครธรรม”^๗ ซึ่งเป็นการเน้นย้ำความเชื่อมโยงระหว่างทานกับการบรรลุนิพพาน

การแสดงให้เห็นว่าทานเป็นมรรคาสู่นิพพานผ่านพฤติกรรมอธิษฐานข้างต้น เป็นทัศนคติที่สัมพันธ์กับความคิดเรื่องมรรคาสู่นิพพานที่สืบเนื่องมาแต่คัมภีร์พุทธศาสนา โดยเฉพาะพระไตรปิฎก กล่าวคือ ทาน เป็นธรรมะประการหนึ่งในหลักบุญกิริยาวัตถุ^๘ ซึ่งหลักบุญกิริยาวัตถุนี้จัดเป็นรูปแบบหนึ่ง

^๑ *ปัญญาสาขดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๔๐๓.*

^๒ *ปัญญาสาขดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๑๐๕.*

^๓ *แหล่งเดิม. หน้า ๒๒.*

^๔ *ปัญญาสาขดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๑๕๒.*

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. หน้า ๑๖๖.

^๖ *ปัญญาสาขดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). หน้า ๒๐๐.*

^๗ *แหล่งเดิม. หน้า ๒๐๐.*

^๘ บุญกิริยาวัตถุ ประกอบด้วย ทาน ศีล ภาวนา

ของไตรสิกขา^{*} และไตรสิกขาก็คือรูปแบบโดยย่อของมรรค^{**} อันเป็นมรรคาหรือหนทางแห่งการดับทุกข์ ฉะนั้น “ทาน” จึงมีความเชื่อมโยงสืบเนื่องมาจากมรรค^๔ ซึ่งเป็นมรรคาสู่นิพพาน ทั้งนี้เมื่อพิจารณาถึงความสำคัญของทานกับการดับทุกข์หรือกิเลส เห็นได้ว่าทานมีความสำคัญยิ่งต่อเรื่องดังกล่าว กล่าวคือ ทานหรือการให้เป็นการขจัดมัจฉริยะหรือความตระหนี่อันเป็นกิเลส^{***} ที่ทำให้เกิดการยึดมั่นถือมั่นหรือเรียกว่า “อุปาทาน”^{****} ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการติดข้องอยู่ในสังสารวัฏหรือวัฏฏะของปัจจุสมุปบาท^{*****} ไม่หลุดพ้นจากกองทุกข์ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือทานเป็นมรรคาหนึ่งที่จะช่วยขจัดกิเลสคือความตระหนี่และความยึดมั่นถือมั่นนำไปสู่การดับทุกข์หรือนิพพานได้ ทั้งนี้ความคิดเรื่องทานเป็นหนทางสู่นิพพานนี้ในวรรณคดีพุทธศาสนาชั้นหลังอย่างไตรภูมิโลกวิจิตรยังปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน ดังปรากฏความตอนหนึ่งว่า

...ทาน โมกขปถัมภ์ ผลทานนี้เป็นทางเกษมสันต์ตรงไปสู่วันตสิวโมกข์มารวิมุตติ คือพระนิพพานอันประเสริฐสุดสิ้นสังสารทุกข์ ทาน อปายสยจนัน ผลทานนี้มีแต่จะให้สุข ปิดป้องกำบังเสียซึ่งทุกข์ภัยในจตุรกาย^๑

ส่วนการนำเสนอให้เห็นว่าทานเป็นมรรคาสู่นิพพานที่เกี่ยวข้องกับการเป็นพระพุทธเจ้า ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดผ่านการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าของพระโพธิสัตว์ ในลักษณะของการแสดงให้เห็นว่าทานเป็นมรรคาสู่การบรรลุพระสัพพัญญุตญาณหรือพระโพธิญาณ เช่น การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าของพระเจ้าสิริจุฑามณีโพธิสัตว์ในสิริจุฑามณีชาดก (๗) ปรากฏเนื้อหาสะท้อนให้เห็นว่าทานที่กำลังจะทำคือการบริจาคร่างกายครึ่งซีกให้แก่ผู้อื่นจะเป็นมรรคาหรือปัจจัยนำไปสู่การบรรลุ

^{*} ไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา ธรรมะในบุญกิริยาวัตถุสามารถจัดเข้าหลักไตรสิกขาได้ดังนี้ ทานและศีลอยู่ในหมวดศีล ส่วนภาวนาอยู่ในหมวดสมาธิและปัญญา

^{**} มรรค ๘ จัดเข้าหลักไตรสิกขาได้ดังนี้ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ จัดเข้าในหมวดปัญญา สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดเข้าในหมวดศีล ส่วนสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ จัดเข้าในหมวดสมาธิ

^{***} มัจฉริยะ เป็นหนึ่งในมละ ๙ คือมลทิน, เครื่องทำให้มัวหมองเปรอะเปื้อน, กิเลสดุจสนิมใจ มี ๙ อย่าง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๒๙๙.)

^{****} อุปาทาน คือความยึดมั่น, ความยึดติดถือค้ำถือคาไว้ (ปัจจุบันมักแปลกันว่า ความยึดมั่น) ไม่ปล่อยไม่วางตามควรแก่เหตุผล เนื่องจากติดใคร่ชอบใจหรือเฝงปรารถนาอย่างแรง; ความยึดมั่นด้วยอำนาจกิเลส (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า ๕๗๓.)

^{*****} ปัจจุสมุปบาท คือสภาวะที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น หรือการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยเนื่องต่อกันมา โดยมีวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณโลกปริเทวทุกข์โทมนัสสุปายาส (พื้น ดอกบัว. (๒๕๔๓). แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ: การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา. หน้า ๑๒๗.)

^๑ พระยารธรรมปริชา (แก้ว). (๒๕๒๐). ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา ฉบับที่ ๒ (ไตรภูมิฉบับหลวง). หน้า ๔๐๐.

พระโพธิญาณ ความว่า “...บัดนี้ข้าพเจ้าจะบริจาคชีวิตให้เป็นทาน โดยความประสงค์แก่พระโพธิญาณเท่านั้น”^๑ หรือการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรูปเจ้าของทุกกัณฑ์ตโปธิสัตว์ในทุลกัณฑ์ตโปธิสัตว์ (๑๑) ปรากฏเนื้อหาที่สื่อให้เห็นว่าทานคือการสละชีวิตตายแทนสามเณรรูปหนึ่งจะเป็นปัจจัยแก่การบรรลุพระโพธิญาณ ดังความว่า “...ข้าพเจ้าสละชีวิตของข้าพเจ้าตายแทนสามเณร ก็เพราะเหตุแก่พระโพธิญาณสิ่งเดียวเท่านั้น”^๒ ฯลฯ ทั้งนี้จากตัวอย่างการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรูปเจ้าของพระโพธิสัตว์ในชาดกทั้งสองเรื่อง เห็นได้ว่าลักษณะของทานที่จะเป็นปัจจัยแก่การบรรลุพระโพธิญาณนั้น เป็นทานในคติปัญจมหาบริจาค ได้แก่ การบริจาคทรัพย์ บุตร ภรรยา อวัยวะ และชีวิต อันเป็นทานที่บุคคลผู้ปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณหรือความเป็นพระพุทธรูปเจ้าต้องบำเพ็ญจึงจะสำเร็จความปรารถนา ซึ่งไม่ปรากฏเป็นข้อกำหนดในการทำทานเพื่อบรรลุนิพพานทั่วไปที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการเป็นพระพุทธรูปเจ้า ด้วยเหตุนี้ทานที่เป็นมรรคาสู่การบรรลุพระสัพพัญญุตญาณหรือพระโพธิญาณจึงเป็นสิ่งที่กระทำได้ยากเมื่อเทียบกับทานที่เป็นมรรคาสู่การบรรลุนิพพานทั่วไป และเป็นเรื่องเฉพาะบุคคลที่มีความปรารถนาแรงกล้าอย่างพระโพธิสัตว์

การปรากฏการนำเสนอสารัตถธรรมเกี่ยวกับภาวะนิพพานและมรรคาสู่นิพพานผ่านพฤติกรรมอธิษฐานดังกล่าวมานี้ ถือเป็นการสร้างเสริมให้เกิดความรู้และเข้าใจสารัตถธรรมเรื่องนิพพาน เพื่อประโยชน์ในการนำไปประพฤติปฏิบัติสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

สารัตถธรรมหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นสารัตถธรรมเรื่องการประกอบกุศลกรรม เรื่องสังสารวัฏ และปรมาตถธรรมอย่างเรื่องนิพพานดังกล่าวมาในข้างต้น เป็นประจักษ์พยานได้ดียิ่งถึงความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับการนำเสนอสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทและคุณค่าของการอธิษฐานที่สอดคล้องกับลักษณะของวรรณคดีพุทธศาสนา เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ที่มีต่อการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของชาดกอันเป็นงานเขียนที่มุ่งถ่ายทอดเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ ทั้งยังเห็นได้ว่าภาพพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏผ่านการอธิษฐานในปัญญาชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ได้แก่ ภาพพระโพธิสัตว์ผู้มั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้า ภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาภินิหารและบุญญาธิการ ภาพพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่รักและน่าเลื่อมใสยิ่งของสรรพสัตว์ ภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความเป็นกัลยาณบุพพชน และภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความกตัญญูเป็นเลิศ มีลักษณะของการผสมผสานความยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ทั้งทางโลกและทางธรรมเข้าไว้ด้วยกันอย่างสอดคล้องกลมกลืน และเป็นภาพที่สามารถโน้มนำให้พุทธศาสนิกชนเกิด

^๑ ปัญญาชาดก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). หน้า ๒๐๗.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๗๓.

ความเลื่อมใสศรัทธาในศาสดาได้ทั้งสิ้น อันสะท้อนถึงความสามารถในการสร้างสรรค์วรรณคดีชาดก
ชุดนี้ของกวีหรือผู้แต่ง



บทที่ ๕

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

ปริญญาานิพนธ์เรื่อง “การอธิษฐาน” ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ: การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสาร์ตถธรรมทางพุทธศาสนา เป็นงานวิจัยที่มุ่งศึกษาการอธิษฐานที่ปรากฏในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ด้านลักษณะของการอธิษฐาน และความสัมพันธ์ของการอธิษฐานกับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสาร์ตถธรรมทางพุทธศาสนา เพื่อให้เห็นความสำคัญและคุณค่าของการอธิษฐานที่สร้างสรรค์ไว้ในตัวบทวรรณคดี ผลจากการศึกษาวิจัยสามารถสรุปได้ดังนี้

๑. ลักษณะของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ

จากการศึกษาลักษณะของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ผู้วิจัยพบว่า จำแนกได้เป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ การอธิษฐานที่มุ่งเหตุ และการอธิษฐานที่มุ่งผล การอธิษฐานทั้งสองลักษณะนี้มีความแตกต่างกันตรงจุดเน้นในการอธิษฐาน กล่าวคือ การอธิษฐานที่มุ่งเหตุ เป็นการตั้งใจมั่นกระทำการเหตุเพื่อนำไปสู่เป้าหมายตามความปรารถนา ส่วนการอธิษฐานที่มุ่งผล เป็นการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผล โดยอาศัยเหตุ เช่น ผลบุญ อำนาจเทวดา ความสัจ ฯลฯ เป็นต้น

การอธิษฐานที่มุ่งเหตุ เป็นลักษณะที่พบมากในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ประกอบด้วย อธิษฐานบารมี การตั้งใจมั่นทำทาน การตั้งใจมั่นรักษาศีล และการตั้งใจมั่นอยู่ในโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ อธิษฐานบารมีเป็นการอธิษฐานที่ปรากฏเฉพาะพระโพธิสัตว์ คือการอธิษฐานที่มุ่งกระทำการเหตุเพื่อนำไปสู่เป้าหมายหรือผลคือการได้บรรลุพระโพธิญาณหรือเป็นพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้า การตั้งใจมั่นบำเพ็ญทาน และการตั้งใจมั่นบำเพ็ญศีล ซึ่งเป็นการอธิษฐานที่ช่วยเสริมเน้นให้เห็นถึงการเป็นผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นสำคัญ ส่วนการตั้งใจมั่นทำทาน การตั้งใจมั่นรักษาศีล และการตั้งใจมั่นอยู่ในโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ เป็นการอธิษฐานของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ที่กระทำการเหตุเพื่อนำไปสู่เป้าหมายอย่างอื่น ไม่ได้เป็นไปเพื่อการบรรลุพระโพธิญาณหรือเป็นพระพุทธเจ้า การอธิษฐานที่มุ่งเหตุของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ทั้ง ๓ ประการนี้ บางลักษณะเห็นได้ว่ามีส่วนช่วยเสริมให้ภาพพระโพธิสัตว์ผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแจ่มชัดหนักแน่นยิ่งขึ้น และยังสัมพันธ์กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ลักษณะหนึ่ง คือ การแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้นำเลื่อมใสของสรรพสัตว์ ซึ่งเห็นได้จากการอธิษฐานหรือตั้งใจมั่นอยู่

ในโอวาทธรรมของพระโพธิสัตว์ นอกจากนี้การตั้งเจตน์ทำทานและการตั้งเจตน์รักษาศีลของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ ยังสัมพันธ์กับการนำเสนอสารัตถธรรมเรื่องทานและศีลด้วย

การอธิษฐานที่มุ่งผล เป็นการอธิษฐานอีกลักษณะหนึ่งที่พบในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ประกอบด้วย การตั้งเจตน์ขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาล การกระทำสักการียาให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง และการตั้งเจตน์ขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ บันดาสารอธิษฐานที่มุ่งผลทั้ง ๓ ลักษณะนี้ ปรากฏให้เห็นทั้งในพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์มุ่งปรารถนาในการอธิษฐานทั้ง ๓ ลักษณะ พบว่ามีหลายเรื่อง ได้แก่ การได้รับความปลอดภัย การได้สมหวังในความรัก การได้รับเกียรติยศชื่อเสียงหรือการยอมรับนับถือ การมีทรัพย์สินเงินทองมั่งคั่งหรือพ้นจากความยากจน การมีคุณสมบัติทางกายที่เป็นเลิศ การมีสถานภาพทางสังคมระดับสูง การได้บรรลุนิพพาน การเกิดผลบางอย่างเพื่อให้สามารถบำเพ็ญบารมีต่อไปได้ การพ้นจากความตาย การได้บุตรเพื่อสืบราชบัลลังก์ และการได้พบผู้มีบุญญาธิการที่จะเป็นกษัตริย์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องทางโลกหรือโลกียวิสัย อันแสดงให้เห็นถึงความเป็นปุถุชนของผู้อธิษฐาน นอกจากนี้เห็นได้ว่าผลหรือผลลัพธ์ของการอธิษฐานที่มุ่งผลทั้ง ๓ ลักษณะ ส่วนใหญ่จะประสบความสำเร็จ อันแสดงให้เห็นถึงอำนาจของสิ่งที่ผู้อธิษฐานอ้างเป็นอำนาจบันดาลให้การอธิษฐานแต่ละเรื่องในแต่ละครั้งเกิดสัมฤทธิ์ผล โดยเฉพาะอำนาจบุญหรือกุศลกรรมที่ปรากฏให้เห็นอย่างโดดเด่น ดังพบในชาดกจำนวนมาก ซึ่งสัมพันธ์กับคำสอนทางพุทธศาสนาเรื่องผลแห่งการประกอบกุศลกรรมหรือ “อานิสงส์” อันสอดคล้องกับลักษณะความเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาของปัญญาสชาดกฉบับที่นำมาศึกษาวิจัย อย่างไรก็ตาม การอธิษฐานที่มุ่งผลที่ไม่ประสบผลสำเร็จก็ปรากฏให้เห็นเช่นเดียวกัน ได้แก่ การตั้งเจตน์ขอให้ได้รับความปลอดภัยของมหาชนใน *สุณฺหุชาดก* (๓) และ *สังขปตฺตชาดก* (๔๑) ซึ่งขออำนาจเทวดาช่วยเหลือให้รอดพ้นจากความตายขณะที่โดยสารกำลังอับปางกลางมหาสมุทร แต่ท้ายที่สุดก็ไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือ ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นโทษของการพึ่งพาอำนาจภายนอก หรือโทษของการไร้ปัญญา ซึ่งสื่อถึงสารัตถธรรมเรื่องปัญญาทางพุทธศาสนา

ลักษณะของการอธิษฐานดังกล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นถึงภาพรวมของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติที่มีลักษณะอันหลากหลาย และลักษณะเหล่านี้สรวศ์สร้างขึ้นอย่างสัมพันธ์กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งจะแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในลำดับต่อไป

๒. ความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา

การอธิษฐานลักษณะต่างๆ ที่ปรากฏในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ มีความสัมพันธ์กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา ดังนี้

ความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ ผู้วิจัยพบว่าปรากฏ ๕ ลักษณะ ได้แก่ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาภินิหารและบุญญาธิการ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่รักและน่าเลื่อมใสยิ่งของสรรพสัตว์ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความเป็นกัลยาณบุรุษ และการแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความกตัญญูเป็นเลิศ

การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป เป็นภาพเฉพาะของพระโพธิสัตว์ที่แตกต่างจากบุคคลทั่วไป อันเป็นการเน้นย้ำถึงสถานะที่พิเศษกว่าบุคคลอื่น ภาพของพระโพธิสัตว์ลักษณะนี้ได้รับการนำเสนออย่างเข้มข้นในชาดกที่มีลักษณะเนื้อหาเป็น “ตำนานคติ” (pious legends) ผ่านการอธิษฐานบารมี ประกอบด้วย การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรูป การตั้งใจมั่นบำเพ็ญทาน และการตั้งใจมั่นบำเพ็ญศีล รวมถึงการกระทำสังกิริยาให้เกิดผลบางอย่างเพื่อให้สามารถบำเพ็ญบารมีต่อได้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความตั้งใจมุ่งมั่นแน่วแน่ที่จะเป็นพระพุทธรูป นอกจากนี้พบว่าในการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรูป ล้วนปรากฏเนื้อหาที่แสดงถึงความมุ่งมั่นแน่วแน่ที่จะเป็นพระพุทธรูป ด้วยการปฏิเสธสมบัติหรือความพรั่งพร้อมอื่นที่นอกเหนือไปจากการได้เป็นพระพุทธรูป ตลอดจนการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรูปที่กระทำในสถานการณ์ที่ยากลำบากและเสี่ยงอันตรายต่อชีวิต การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรูปที่ปรากฏซ้ำไปมาหลายแห่ง และการตั้งใจมั่นบำเพ็ญทานและศีลที่กระทำได้ยากหรือเป็นเรื่องเฉพาะพระโพธิสัตว์ ล้วนแสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มีความตั้งใจมุ่งมั่นแน่วแน่ที่จะเป็นพระพุทธรูปของพระโพธิสัตว์ได้เป็นอย่างดี

การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาภินิหารและบุญญาธิการ ภาพการเป็นผู้มีบุญญาภินิหารของพระโพธิสัตว์ ปรากฏอย่างเด่นชัดผ่านผลสำเร็จของการอธิษฐานที่เกิดจากอำนาจบุญหรือกุศลกรรมของพระโพธิสัตว์บันดาล เช่น สุวรรณสิริสาชาดก (๔๘) ขณะที่พระโพธิสัตว์อยู่ในครรภ์ของมารดาได้อธิษฐานให้ร่างกายของตนเข้าไปอยู่ในศีระะ โดยอ้างถึงกุศลกรรมที่เคยทำไว้ตั้งแต่อดีตชาติ ทันใดนั้นร่างกายก็หายเข้าไปอยู่ในศีระะ อันแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์มีบุญญาภินิหารหรือบุญที่ให้สำเร็จตามความปรารถนา ส่วนการเป็นผู้มีบุญญาธิการหรือบุญที่ได้กระทำไว้มากยิ่ง เห็นได้จากผลของการอธิษฐานตามหาผู้มีบุญญาธิการที่จะเป็นกษัตริย์ ซึ่งพระโพธิสัตว์มักเป็นผู้ที่ได้รับเลือกให้ดำรงสถานภาพนั้น “บุญญาภินิหาร” และ “บุญญาธิการ” ดังกล่าวนี้นี้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ในเรื่องบุญของพระโพธิสัตว์ อันโน้มนำไปสู่การเสริมสร้างศรัทธาได้

การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่รักและน่าเลื่อมใสยิ่งของสรรพสัตว์ เป็นภาพที่เกิดจากการอธิษฐานของตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นการอธิษฐานที่เกี่ยวกับการแสดงออกถึงการมีความรักและความศรัทธาอย่างยิ่งต่อพระโพธิสัตว์ ได้แก่ การอธิษฐานให้ได้เกิดเป็นคู่ครองของพระโพธิสัตว์ทุกชาติของนางกังรีใน *รณเสนาชาดก* (๔๗) แม้ว่าในชาติปัจจุบันพระโพธิสัตว์จะทำให้ผิดหวังและเข้าใจ แต่นางกังรีก็ยังคงมีความปรารถนาที่จะเป็นคู่ครองของพระโพธิสัตว์ทุกชาติ การอธิษฐานให้ได้เกิดเป็นภรรยา บิดา หรือสาวกของพระโพธิสัตว์ทุกชาติแม้เพียงได้พบพระโพธิสัตว์เป็นครั้งแรก การอธิษฐานให้พระโพธิสัตว์รอดพ้นจากอันตรายทั้งที่ไม่เคยรู้จักกับพระโพธิสัตว์มาก่อน และการอธิษฐานตั้งมั่นอยู่ในโอวาทพระโพธิสัตว์ของมหาชนจำนวนมาก ในที่นี้รวมถึงกษัตริย์ ยักษ์ เทวดา และพรหม ซึ่งเป็นเรื่องยากที่บุคคลทั่วไปจะกระทำได้

การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความเป็นกัลยาณบุรุษ คือการแสดงลักษณะ “บุรุษ” ของพระโพธิสัตว์บนพื้นฐานของการเป็นผู้มีคุณธรรมสูง ซึ่งลักษณะ “บุรุษ” นี้ปรากฏเด่นชัดผ่านการอธิษฐานที่เกี่ยวข้องกับความต้องการทางโลกหรือโลกียวิสัยของพระโพธิสัตว์หลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นการอธิษฐานให้สมหวังในความรัก การอธิษฐานให้มีทรัพย์สินเงินทองมั่งคั่งพ้นจากความยากจน การอธิษฐานให้ได้รับเกียรติยศชื่อเสียงหรือการยอมรับนับถือ หรือการอธิษฐานให้มีคุณสมบัติทางกายที่เป็นเลิศ อันเป็นเรื่องของความปรารถนาที่เกี่ยวข้องกับกิเลส สอดคล้องกับลักษณะของบุรุษ รวมถึงปรากฏผ่านการอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ที่อาศัยอำนาจเทวดาบันดาลให้เรื่องที่เกิดขึ้นเกิดสัมฤทธิ์ผล ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการติดข้องอยู่กับวิถีปฏิบัติแบบบุรุษที่ยังมีจิตใจไม่เข้มแข็ง การแสดงให้เห็นถึงความเป็นกัลยาณบุรุษของพระโพธิสัตว์นี้ ถือได้ว่ามีความสอดคล้องกับสถานภาพของพระโพธิสัตว์ที่เป็นเพียงผู้แสวงหาโพธิไมใช่ผู้บรรลุโพธิหรือตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าแล้ว และลักษณะเช่นนี้จะส่งผลให้พุทธศาสนิกชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อการพัฒนาตนเองจากผู้มีลักษณะ “บุรุษ” สู่อุปการตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าของพระโพธิสัตว์ อันเป็นแบบอย่างให้มนุษย์บุรุษทั่วไปมีความหวังและกำลังใจที่จะพัฒนาตนเองเช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์ การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ลักษณะนี้พบมากในชาดกที่มีลักษณะเนื้อหาเป็น “นิทานมหัศจรรย์” (fairy tales)

การแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีความกตัญญูเป็นเลิศ เห็นได้จากการตั้งใจมั่นหรืออธิษฐานบำเพ็ญทานของพระโพธิสัตว์เพื่อทดแทนบุญคุณของผู้มีพระคุณอย่างอุกฤษฏ์ ดังปรากฏใน *นรชีวาชาดก* (๒๕) หลังจากพระโพธิสัตว์รู้ว่ามารดาของตนซึ่งตายไปแล้วจะฟื้นได้เมื่อได้กินหัวใจมนุษย์ก็ไม่ลังเลที่จะสละหัวใจของตนเป็นยารักษา มารดา กระทำสังกิริยาขอให้มีศัสตราวุธสำหรับใช้ฟันอกและนำหัวใจออกจากร่างกายปรากฏขึ้น โดยไม่คำนึงถึงความเจ็บปวดทุกข์ทรมานอย่างสาหัสที่จะได้รับการกระทำดังกล่าว ซึ่งเป็นลักษณะของผู้มีจิตใจที่เปี่ยมด้วยความกตัญญูอย่างยากที่ผู้ใดจะเสมอเหมือน

ภาพพระโพธิสัตว์ทั้ง ๕ ลักษณะ ที่สัมพันธ์กับการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติดังกล่าวมานี้ เป็นภาพที่แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ทั้งในทางธรรมและทางโลก ซึ่งสามารถน้อมนำให้พุทธศาสนิกชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ การมี “ศรัทธา” ย่อมส่งผลดีต่อการเรียนรู้และเข้าถึงหลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ “ปัญญา”

ในด้านความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับการนำเสนอสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา ปรากฏ ๓ ลักษณะ ได้แก่ การแสดงสารัตถธรรมเรื่อง การประกอบกุศลกรรม การแสดงสารัตถธรรมเรื่องสังสารวัฏ และการแสดงสารัตถธรรมเรื่องนิพพาน

การแสดงสารัตถธรรมเรื่อง การประกอบกุศลกรรมหรือคุณงามความดี ประกอบด้วยการแสดงสารัตถธรรมเรื่องการทำทาน การรักษาศีล ความกตัญญู และปัญญา ผู้วิจัยพบว่า การแสดงสารัตถธรรมเรื่องการทำทานเห็นได้จากการอธิษฐานที่เป็นเรื่องของการทำทานโดยตรง ซึ่งแสดงให้เห็นทั้งในแง่ของลักษณะการทำทาน เช่น แสดงให้เห็นว่าการทำทานเป็นสิ่งที่ควรมุ่งมั่นตั้งใจทำให้ประสบความสำเร็จ ไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก ดังเห็นได้ว่าพระโพธิสัตว์ไม่ลืมนึกถึงความตั้งใจในการบำเพ็ญทานตามที่ได้อธิษฐาน และจะปรากฏพฤติกรรมอธิษฐานให้ผ่านพ้นอุปสรรคในการบำเพ็ญทานเรื่อยไป จนกว่าการบำเพ็ญทานจะสำเร็จผล และในแง่ของผลหรือประโยชน์ที่เกิดจากการทำทาน คือการแสดงให้เห็นว่าทานมีอานิสงส์นำมาซึ่งความสุขหรือได้รับสิ่งดีงามทั้งในปัจจุบันชาติและอนาคตชาติ โดยนำเสนอผ่านผลสำเร็จของการอธิษฐานที่เกิดจากทานเป็นสิ่งหนุนนำ ทั้งผลสำเร็จที่ปรากฏในปัจจุบันชาติและผลสำเร็จที่ปรากฏในอนาคตชาติ นอกจากนี้ยังนำเสนอให้เห็นด้วยว่าทานมีอานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่ คือการเป็นปัจจัยแก่การบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ

ในส่วนของการแสดงสารัตถธรรมเรื่องการรักษาศีลพบได้จากการอธิษฐานรักษาศีล ไม่ว่าจะเป็น ศีล ๘ ศีล ๕ หรือการงดเว้นจากการกระทำปาณาติบาต ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการรักษาศีลสามารถกระทำได้หลายลักษณะขึ้นอยู่กับความตั้งใจ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าศีลเป็นปัจจัยหนุนนำให้ได้รับความสุขหรือสิ่งดีงาม โดยเสนอผ่านความสุขสมหวังหรือผลสำเร็จของการอธิษฐานที่เกิดจากศีลเป็นปัจจัยเกื้อหนุน

ส่วนการแสดงสารัตถธรรมเรื่องความกตัญญู คือการแสดงให้เห็นว่าความกตัญญูเป็นสิ่งที่บุตรควรตั้งมั่นต่อบุพการีผู้ให้กำเนิด ทั้งในยามสุขและยามทุกข์ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อมารดาของพระโพธิสัตว์ได้รับความเดือนร้อนหรือเป็นอันตราย พระโพธิสัตว์ก็จะรีบอธิษฐานเข้าช่วยเหลือจนสามารถรอดพ้นจากภัยอันตรายเหล่านั้นได้

สำหรับการแสดงสารัตถธรรมเรื่องปัญญา ปรากฏความคิดเรื่องโทษของการไร้ปัญญาผ่านการอธิษฐานที่ไม่ประสบผลสำเร็จเพราะอาศัยอำนาจเทวดาบันดาล ซึ่งเป็นการพึ่งพาอำนาจภายนอก อันเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับหลักการทางพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นให้ “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” ในที่นี้คือการใช้

สติปัญญาแก้ไขปัญหานั้น การสื่อหลักธรรมเรื่องปัญญายังรวมถึงการไม่ประมาทในการประกอบกุศลกรรมอันจะนำไปสู่ความสุขความเจริญ ดังเห็นได้จากการอธิษฐานทำทานของผู้ที่แม้จะบริบูรณ์ด้วยลาภยศแต่ก็ไม่ละเลยการให้ทาน และการอธิษฐานทำทานของคนทุกตะซึ่งเป็นผู้ที่ยากจนขัดสน

นอกจากการแสดงสารัตถธรรมเรื่องการประกอบกุศลกรรม ได้แก่ การทำทาน การรักษาศีล ความกตัญญู และปัญญา ดังกล่าวมาในข้างต้น การแสดงสารัตถธรรมประการต่อมา คือการแสดงสารัตถธรรมเรื่องสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิด โดยนำเสนอผ่านการอธิษฐานที่แสดงความคิดมุ่งให้สิ่งที่อธิษฐานปรากฏผลขึ้นในสัมปรายภพหรือภพหน้า รวมถึงผลสำเร็จของการอธิษฐานที่เกิดขึ้นจริงในสัมปรายภพก็มีส่วนเน้นย้ำสารัตถธรรมเรื่องนี้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ผลของการอธิษฐานบางลักษณะยังช่วยขยายความคิดเรื่องสังสารวัฏเกี่ยวกับการเกิดในชาติภพใหม่ที่ไม่จำต้องถือกำเนิดในรูปลักษณะเช่นเดิม กล่าวคือคนอาจเกิดเป็นสัตว์ได้ ดังเห็นได้จากผลการอธิษฐานของสตรีผู้หนึ่งใน *พาราณสีราชชาดก (๓๒)* หลังจากสตรีผู้นั้นตั้งจิตอธิษฐานให้ได้เกิดร่วมชาติกับสามี ในชาติต่อมาได้เกิดเป็นคนบ้างและเกิดเป็นสัตว์บ้าง ทั้งนี้การแสดงสารัตถธรรมเรื่องสังสารวัฏในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติผ่านการอธิษฐาน ยังแสดงให้เห็นว่ากรรมเป็นสิ่งที่นำสัตว์สู่สังสารวัฏ ดังเห็นได้จากผลสำเร็จของการอธิษฐานที่ปรากฏในชาติภพใหม่เพราะมีกรรมเป็นปัจจัยหนุนนำหรือบันดาล รวมถึงการแสดงให้เห็นว่าสังสารวัฏเป็นสิ่งที่ควรหลุดพ้น เนื่องจากเป็นที่อยู่ของกิเลสอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ หากยังคงเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏก็ต้องเผชิญทุกข์อย่างไม่ยี่หระ ซึ่งการจะทำให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏหรือทำสังสารวัฏให้สิ้นสุดได้นั้น คือการเข้าสู่นิพพาน การนำเสนอสารัตถธรรมเรื่องนี้จะทำให้ผู้เลพสาจากวรรณคดีชุดนี้ตระหนักถึงการดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท

การแสดงสารัตถธรรมประการสุดท้าย คือการแสดงสารัตถธรรมเรื่องนิพพาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา ผู้วิจัยพบว่าการแสดงสารัตถธรรมเรื่องนิพพานที่ปรากฏผ่านการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ มีทั้งการแสดงภาวะหรือลักษณะของนิพพาน และการแสดงมรรคสู่นิพพาน การแสดงภาวะของนิพพาน คือการแสดงให้เห็นว่านิพพานเป็นภาวะที่พ้นจากภัยหรือทุกข์ ซึ่งส่วนใหญ่ปรากฏผ่านเนื้อหาการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรูปเจ้าของพระโพธิสัตว์ และมักจะเปรียบว่าเหมือนการข้ามห้วงน้ำคือสังสารวัฏซึ่งมีแต่ภัยอันตราย ส่วนการแสดงมรรคหรือหนทางสู่นิพพาน การอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับนี้ได้เชื่อมโยงให้เห็นว่าทานเป็นมรรคสู่นิพพาน ทั้งนิพพานของคนทั่วไปซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องกับการเป็นพระพุทธรูป และนิพพานของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับการเป็นพระพุทธรูปหรือเรียกว่าการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ดังปรากฏในคำอธิษฐานที่มีการกล่าวอ้างหรืออาศัยทานเป็นปัจจัยหนุนนำให้ได้บรรลุ “นิพพาน” และ “สัพพัญญุตญาณ” อย่างไรก็ตาม ทานสำหรับการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณนั้น มีข้อกำหนดพิเศษต่างจากทานสำหรับการบรรลุนิพพานทั่วไป กล่าวคือ บุคคลที่ปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณต้องกระทำทานในคติปัญจมหาบริจาคร่วมด้วย

ได้แก่การบริจาคทรัพย์ บุตร ภรรยา อวัยวะ และชีวิต ซึ่งการอธิษฐานในปัญญาสาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติก็ได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นนี้ ดังเห็นได้ว่าการตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรูปหรือเพื่อการบรรลुพระสัพพัญญุตญาณของพระโพธิสัตว์ในชาดกหลายเรื่องได้อาศัยการกระทำทานในคติปัญจมหาบิจาคเป็นปัจจัยให้ได้บรรลุพระโพธิญาณหรือพระสัพพัญญุตญาณด้วย เช่น พระเจ้าสิริจุทามณีใน *สิริจุทามณีชาดก* (๗) อาศัยการบริจาคร่างกายครึ่งซีกของตนเป็นปัจจัยแก่การบรรลุพระโพธิญาณ พระเจ้ามหาสุรเสนใน *มหาสุรเสนชาดก* (๑๔) อาศัยการบริจาคศีรษะของตนเป็นปัจจัยแก่การบรรลุพระโพธิญาณ ฯลฯ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นทานที่กระทำได้อย่างยากยิ่งสำหรับบุคคลทั่วไป ลักษณะเช่นนี้จึงแสดงให้เห็นว่าทานอันเป็นมรรคาสู่พระสัพพัญญุตญาณนั้น เป็นเรื่องเฉพาะสำหรับผู้ที่มีความปรารถนาแรงกล้าในการที่จะเป็นพระพุทธรูปอย่างพระโพธิสัตว์

การแสดงสารัตถธรรมเรื่องการประกอบกุศลกรรม เรื่องสังสารวัฏ และเรื่องนิพพาน ที่กล่าวมาข้างต้น เป็นสารัตถธรรมที่ล้วนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนามนุษย์ทุกระดับ ทั้งยังทำให้เกิดความตระหนักรู้และเข้าใจการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่า อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคมโดยรวม

ความสัมพันธ์ของการอธิษฐานในปัญญาสาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติกับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ เป็นสิ่งแสดงได้ถึงความสำคัญและคุณค่าของการอธิษฐานที่ปรากฏในปัญญาสาดกฉบับดังกล่าว ซึ่งได้รับการสร้างสรรค์ไว้อย่างสอดคล้องกับลักษณะของตัวบทวรรณคดีที่เป็น “ชาดก” ซึ่งมุ่งถ่ายทอดเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ และเป็น “วรรณคดีพุทธศาสนา” คือการถ่ายทอดสาระพุทธธรรม

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาการอธิษฐานในปัญญาสาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ปรากฏผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงความสัมพันธ์ของการอธิษฐานกับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา อันเป็นลักษณะที่สอดคล้องกับลักษณะของ “ชาดก” และ “วรรณคดีพุทธศาสนา” ลักษณะการเช่นนี้ย่อมสะท้อนถึงความสามารถของผู้แต่งชาดกแต่ละเรื่อง ที่แม้จะเป็นคนละคนกัน ต่างกรรมต่างวาระกัน แต่ก็สร้างสรรค์วรรณคดีชาดกเหล่านี้ด้วยพื้นฐานความเข้าใจธรรมชาติของตัวบท และใส่ใจรายละเอียดของเรื่องแม้เป็นสิ่งที่เล็กน้อย เพื่อให้เกิดเอกภาพในการสื่อสารสำคัญตามลักษณะของวรรณคดี

ในการศึกษาลักษณะของการอธิษฐานที่ปรากฏในปัญญาสาดกฉบับดังกล่าว เห็นได้ว่าการอธิษฐานที่มุ่งเหตุ และการอธิษฐานที่มุ่งผล ซึ่งเป็นลักษณะหลักของการอธิษฐานที่พบในตัวบทแต่ละลักษณะปรากฏลักษณะย่อยจำนวนมาก ซึ่งลักษณะเหล่านี้มีทั้งส่วนที่สัมพันธ์กับการนำเสนอ

ภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนาอย่างใดอย่างหนึ่ง และส่วนที่สัมพันธ์ทั้งการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา ทั้งนี้ในการพิจารณาลักษณะของการอธิษฐานเพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ปรากฏ นอกจากจะพิจารณาได้เฉพาะลักษณะหลักและลักษณะย่อยของการอธิษฐาน สามารถพิจารณาได้จากบริบทอื่นร่วมด้วย เช่น สถานภาพทางสังคมของผู้อธิษฐาน สถานการณ์ที่แวดล้อมผู้อธิษฐาน ฯลฯ ซึ่งจะทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ปรากฏได้เด่นชัด

ผู้วิจัยพบว่าภาพพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้าเป็นภาพที่ปรากฏให้เห็นอย่างโดดเด่นที่สุด ซึ่งสามารถแสดงถึงความมุ่งมั่นแน่วแน่ที่จะเป็นพระพุทธรูปเจ้าได้เป็นอย่างดี ทั้งยังเป็นการเน้นย้ำถึงความเป็น “โพธิสัตว์” ที่มีจุดมุ่งหมายคือการเป็นพระพุทธรูปเจ้า อันจะส่งผลให้ผู้รับสารจากวรรณคดีสามารถรับรู้และเข้าใจความเป็น “โพธิสัตว์” ในเบื้องต้นได้ดียิ่ง และเมื่อประกอบต่อการเสริมสร้างศรัทธาได้ประการหนึ่ง นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่าสารัตถธรรมที่สัมพันธ์กับการอธิษฐานปรากฏให้เห็นหลายลักษณะ มีตั้งแต่สารัตถธรรมพื้นฐานที่บุคคลทั่วไปสามารถทำได้ง่าย เช่น การทำทาน การรักษาศีล ฯลฯ ไปจนถึงปรมัตถธรรมอย่างนิพพาน ซึ่งเป็นธรรมที่มีความลุ่มลึก อย่างไรก็ตามการนำเสนอสารัตถธรรมเหล่านี้ผ่านการอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ย่อมสะท้อนถึงการให้ความสำคัญแก่การนำเสนอสารัตถธรรมทุกระดับ ซึ่งล้วนเป็นธรรมะที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันเพื่อพัฒนาตนเองและสังคม อนึ่ง สังเกตได้ว่าการนำเสนอสารัตถธรรมเรื่องนิพพาน การอธิษฐานในปัญญาสชาดกฉบับนี้ได้นำเสนอให้เห็นว่าทานเป็นหนทางเข้าถึงนิพพาน ทานถือเป็นธรรมะที่เหมาะสมสำหรับคนทั่วไปซึ่งเป็นผู้รับสารกลุ่มหนึ่งจากวรรณคดีชาดกชุดนี้ ด้วยเป็นผู้มีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับวัตถุอย่างเต็มที่ กล่าวคือ ทานเป็นธรรมะสำหรับการขัดเกลาจิตใจให้ละวางจากวัตถุซึ่งเกี่ยวข้องอยู่รอบตัวของบุคคลเหล่านี้ อันเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงนิพพาน

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยพบว่านอกจากปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติซึ่งเป็นวรรณคดีชาดกของไทย ยังมีวรรณคดีชาดกของไทยฉบับอื่น เช่น ปัญญาสชาดกฉบับล้านนา ชาดกในปรมัตถมงคล ฯลฯ รวมถึงชาดกในพระไตรปิฎก ได้แก่ อรรถกถาชาดก ที่ปรากฏพฤติกรรมอธิษฐานของตัวละครในชาดกแต่ละเรื่อง ซึ่งเป็นข้อมูลที่ควรแก่การนำมาศึกษาวิจัยเพื่อหาลักษณะร่วมและลักษณะที่แตกต่างกันของการอธิษฐาน อันจะช่วยขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับลักษณะการอธิษฐานภายใต้บริบทของวรรณคดีชาดกซึ่งเป็นวรรณคดีเฉพาะประเภทที่มีชนบในการเล่าเรื่องและอยู่ในกรอบของพุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ตลอดจนสามารถศึกษาลักษณะและบทบาทของการอธิษฐานในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยอาศัยข้อมูลทั้งที่เป็นลายลักษณ์ เช่น ศิลาจารึก ฯลฯ และข้อมูลมุขปาฐะในการศึกษาเพื่อให้ทราบถึงการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทย



บรรณานุกรม

- กรเพชร เพชรรุ่ง. (๒๕๓๔). *การวิเคราะห์พระโพธิสัตว์ในปัญญาสชาดก*. ปรินิพพานี กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- กานต์ ประทุมทอง. (๒๕๔๙). *ศึกษาวิเคราะห์ปัญจมหาปริจาคที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ พท.ม. (พระพุทธศาสนา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๔๘). *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องชุมนุมพระบรมราชาธิบายและประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๑๕). *พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดก. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๕*. พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี.
- _____. (๒๕๕๒). *พระราชพิธีสิบสองเดือน*. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (๒๕๔๗). *วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (๒๕๕๐). *เสียงน้ำในวรรณคดีไทย. น้ำคือชีวิต: วารสารราชบัณฑิตยสถานฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ชวรินทร์ คำมาเขียว. (๒๕๔๙). *การวิเคราะห์ปัญญาสชาดกฉบับล้านนาเพื่อการสอนวรรณกรรมท้องถิ่น*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (วรรณกรรมล้านนา). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เชียงใหม่ปัญญาสชาดก ภาค ๑. (๒๕๔๑). คำนำ. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- เชียงใหม่ปัญญาสชาดก ภาค ๒. (๒๕๔๑). คำนำ. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ฐานิสร์ ชาคัตตพงศ์. (๒๕๓๗). *ความรู้เรื่องชาดก*. อายุบวร. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (๒๕๕๖). คำนำ. *ประชุมเชิฐขวัญ*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- เดือน คำดี. (๒๕๔๕). *ศาสนศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ตรีศิลป์ บุญขจร. (๒๕๓๐). *วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง: การศึกษาเชิงวิเคราะห์*.

วิทยานิพนธ์ อ.ด. (วรรณคดีไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทศพล ศรีพุ่ม. (๒๕๕๖). *การช่อนิทานในวรรณคดีชาดกของไทย*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาไทย).

กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. (๒๕๒๔). *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท*.

วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาตะวันออก). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธรรมปรีชา (แก้ว), พระยา. (๒๕๒๐). *ไตรภูมิโลกวิจิตรยกถา ฉบับที่ ๒ (ไตรภูมิฉบับหลวง)*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

นิยะดา สาริกภูติ. (๒๕๒๕). *ปัญญาสาตก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองไทย*.

วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๕๔). *พินิจวรรณลักษณะ*. กรุงเทพฯ: ลายคำ.

ปรมาณูชิตชีโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (๒๕๕๒). *ปฐมสมโพธิกถา*. กรุงเทพฯ:

ธรรมสภา.

ประพจน์ อัครวิรุฬหาร. (๒๕๔๖). *โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อมหาชน*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่

ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

*ปัญญาสาตก ประชุมนิทานในประเทศนี้แต่โบราณ ๕๐ เรื่อง ภาคที่ ๑ เรื่องสมุทพโฆสชาดกกับเรื่อง
สุธนชาดก*. (๒๔๖๗). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทาน
เพลิงศพ หม่อมราชวงศ์เล็ก ศิริวงศ์ ณ กรุงเทพฯ)

ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย เล่ม ๑. (๒๕๕๔). คำนำ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิอมสินเพื่อสังคม.

ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๑. (๒๕๕๔). กรุงเทพฯ: มูลนิธิอมสินเพื่อสังคม.

ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๒. (๒๕๕๔). กรุงเทพฯ: มูลนิธิอมสินเพื่อสังคม.

ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๓. (๒๕๕๔). กรุงเทพฯ: มูลนิธิอมสินเพื่อสังคม.

ปัญญาสาตก ภาคภาษาไทย-บาลี เล่ม ๔. (๒๕๕๔). กรุงเทพฯ: มูลนิธิอมสินเพื่อสังคม.

พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. (๒๕๑๕). *วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน)*. พระนคร: คลังวิทยา.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ). (๒๕๔๕). *การทำนาตามแบบของพระพุทธเจ้า*.

กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๓๘). *สังคัมภีร์ศีลธิ เทวฤทธิ์ ปาฏิหาริย์*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). *ก้าวไปในบุญ*. กรุงเทพฯ: พิมพ์สวย.

_____. (๒๕๕๑). *บุญ-บารมี ที่จะกู้แผ่นดินไทย. กรณีธรรมกาย บทเรียนเพื่อการศึกษา*

พระพุทธศาสนา และสร้างสรรค์สังคมไทย. กรุงเทพฯ: สมาคมโพธิธรรม.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๗). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (๒๕๕๗). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (๒๕๕๘). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิธรรมทานกุลจิต.
- พระมหาธิติพงศ์ อุดมปญฺโญ. (๒๕๕๖). *ไวยากรณ์บาลีเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ: มหาบาลีวิทยาลัย.
- พระมหาปรีชา มโหสถ (แสงจัน). (๒๕๔๑). *อิทธิพลของวรรณคดีบาลีเรื่องปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทย*. วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (บาลี). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาพิเชษฐ์ ธีรวุโส (ดอกกรัก). (๒๕๓๔). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (ปรัชญา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาวนัส กตสาโร (ทิมนิม). (๒๕๕๒). *การศึกษาวิเคราะห์อธิษฐานบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (พระพุทธศาสนา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พัชรินทร์ บุรณะกร. (๒๕๕๑). *ความโศกในปัญญาสชาดก: อารมณ์สะท้อนใจกับการสอนคติธรรมทางพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิชิต อัครนิข และคณะ. (๒๕๔๑). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญญาสชาดกฉบับล้านนาไทย*. เชียงใหม่: โครงการปริวรรตวรรณกรรมล้านนาไทย ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พิสิทธิ์ กอบบุญ. (๒๕๔๘). *ปูจฺฉา-วิสัยนา: กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๑๖). *อิทัปปัจจยตา*. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- แพรวพรรณ ฟองกระจ่าย. (๒๕๔๖). *การศึกษาเปรียบเทียบนิทานสอนใจกับปัญญาสชาดก*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ญี่ปุ่นศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ไพโรจน์ ปัญจวรรณนท์. (๒๕๕๖). *การศึกษาเปรียบเทียบการอธิษฐานจิตในทัศนะรอนดาเบรินกับพระพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (พระพุทธศาสนา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิน ดอกบัว. (๒๕๔๓). *แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ: การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ.

มหาวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระวินัยปิฎกและอรรถกถา แปล มหาวรรค เล่ม ๔ ภาค ๑.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่ม ๑ ภาค ๒ ตอน ๔.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๙ ภาค ๓. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย จุฬินิเทศ เล่ม ๖. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๗. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๒. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๒.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๓.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่ม ๙ ภาค ๒. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เล่ม ๒ ภาค ๑. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม ๘ ภาค ๑. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๒.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัย. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑

ภาค ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต-ทุกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๒.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

ยิ้ม ปันทยางกูร. (๒๕๑๔). ปัญหาพระยามิลินท์. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. กรุงเทพฯ:

ราชบัณฑิตยสถาน.

ลิไทย, พระยา. (๒๕๔๕). ไตรภูมิภค หรือไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

วัฒนา พลชาติ. (๒๕๕๓). ศึกษาวิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์

(ป.อ. ปยุตฺโต). วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (ปรัชญา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วีรวัฒน์ อินทรพร. (๒๕๔๔). โครงสร้างนิทานเชิงใหม่ปณณาสวดก. ไวยากรณ์ของนิทาน:

การศึกษานิทานเชิงโครงสร้าง. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศรีนวล ภิญโญสุนันท์. (๒๕๒๘). พิธีราชาภิเษกในคติอินเดียและไทย: การศึกษาเปรียบเทียบ.

วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาตะวันออก). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศรีนวล ศรีจินดาภรณ์. (๒๕๒๓). การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความหลุดพ้นตามทรรศนะพระพุทธ-

ศาสนานิกายเถรวาทและนิกายเซ็น. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ปรัชญา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศรีเรือน แก้วกังวาล. (๒๕๕๔). ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน.

ศักดิ์ ศรี เข้มมนต์ดา. (๒๕๔๓). วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์-

มหาวิทยาลัย.

ศิริพร ณ ถลาง. (๒๕๔๘). ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน.

กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง. (๒๕๔๙). การกล่าวนาในจารึกสุโขทัย อโยธยา และธนบุรี-รัตนโกสินทร์.

วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (จารึกภาษาไทย). นครปฐม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (๒๕๕๐). ชีวิตและผลงานของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของ สกสค.

สงวน งามสุข. (๒๕๐๔). เกล็ดจากวรรณคดี. พระนคร: แพรวพิทยา.

สุกัญญา สุขฉายา. (๒๕๒๕). เพลงปฎิพากย์: บทเพลงแห่งปฏิภาณของชาวบ้านไทย. กรุงเทพฯ:

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

- สุกัญญา สุขฉายา. (๒๕๔๕). *เพลงพื้นบ้านศึกษา*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (๒๕๕๕). *วรรณคดีนิทานไทย*. กรุงเทพฯ: คอมเมอร์เชียล เวิลด์ มีเดีย.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (๒๕๔๘). *เจิมจันทน์กัสดาล: ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภัค มหาวรรณ. (๒๕๕๒). *ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสู้นิพพานในอรรถกถาชาดก*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาพร พรมเถื่อน. (๒๕๕๔). *การศึกษาแนวคิดเรื่องอิทธิฐานบารมีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (พระพุทธศาสนา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุภาพรพรณ ฦ บางช้าง. (๒๕๓๓). *วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุมามาลย์ เรืองเดช. (๒๕๑๗). *เพลงพื้นบ้านจากตำบลพนมทวน อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี*. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- ไสว คำมูล. (๒๕๔๘). *การศึกษาวิเคราะห์คำเวหนทาน*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาและวรรณกรรมล้านนา). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล. (๒๕๕๔). *กลวิธีเล่าเรื่องชาดกที่เน้นแนวคิดเรื่อง “ทาน” ในอรรถกถาชาดก และปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ*. *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย* ๒๘ (ธันวาคม): ๑๓๒-๑๕๙.
- อาทิตย์ ชีวณิชย์กุล. (๒๕๕๒). *ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อิงอร สุพันธุ์วนิช. (๒๕๕๑). *รัก ทุกข์ สุข โศก ในงานวรรณกรรมไทย: ภาพสะท้อนสังคมจากอดีตสู่ปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- อุปัติศิลปสาร (нім กาญจนานีระ), พระยา. (๒๕๑๖). *ชุมนุมนิพนธ์ อ.น.ก..* กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- เอื้อนทิพย์ พีระเสถียร. (๒๕๒๙). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสชาดก*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Fickle, Dorothy H. (1978). *A Historical and Structural Study of Paññāsa Jātaka*. Dissertation Ph. D. Pennsylvania: Graduate school The University of Pennsylvania.



ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นายพิชชกร ปะทะวัง
วันเดือนปีเกิด	๒๕ มิถุนายน ๒๕๓๒
สถานที่เกิด	อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	๙๓/๕ ซอยปรีดีพนมยงค์ ๓๒ แขวงคลองตัน เขตวัฒนา กรุงเทพฯ
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	นักวิชาการภาษาไทย
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	บริษัท สำนักพิมพ์พัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.)
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. ๒๕๕๑	มัธยมศึกษาตอนปลาย จาก โรงเรียนมัธยมวัดธาตุทอง
พ.ศ. ๒๕๕๕	ศิลปศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย) เกียรตินิยมอันดับ ๒ จาก มหาวิทยาลัยมหิดล
พ.ศ. ๒๕๕๙	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาไทย) จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ